

AGORA

JAARGANG 27 – NUMMER 4 – 2011

Platteland

MAGAZINE VOOR SOCIAALRUIMTELIJKE VRAAGSTUKKEN

Redactioneel: Geduldig papier

ILLUSTRATIE OMSLAG Matthieu Milliot

FOTOGRAFIE REDACTIONEEL Jesper van Loon

FOTOGRAFIE INHOUDSOPGAVE Sebastiaan ter Burg

De pen is definitief een museumstuk geworden. Computers, tablets en telefoons maken communiceren sneller en gemakkelijker. De onafscheidelijke partner van de pen, het papier, heeft echter nauwelijks aan belang ingeboet. Op universiteiten, gemeentehuizen en in studiekamers ronken printers als nooit tevoren. Zoals het internet fysieke interactie niet overbodig heeft gemaakt, zo heeft het beeldscherm de behoefte aan een papieren versies niet weggenomen. Wel moeten gedrukte media hun rol opnieuw uitvinden. Voor nieuws zijn websites als het Nederlandse Nu.nl of het Belgische HLN.be sneller en gemakkelijker. De rol van kranten en weekbladen ligt veeleer in het geven van duiding en achtergrondinformatie. Ook op redactievergaderingen van AGORA is meerdere malen stevig gediscussieerd over de rol van internet. We waren het er vrij snel over eens dat onze kerntaak het maken van een inhoudelijk goed blad is en niet het uithalen van allerlei online fratsen. Tot een veel heviger debat leidde de vraag of en wanneer je nummers online moet zetten. Via Twitter en blogs, zoals Ruimtevolk, kan er direct naar een thema-editie verwezen worden. Zo vond het nummer 'Fietsen' zijn weg naar een breed publiek buiten de sociaalruimtelijke wereld. Over de keerzijde zo meer.

Wetenschappelijke tijdschriften kennen zo hun eigen mores wat betreft de omgang met en publicatie van digitale content. De weg naar een

publicatie van een artikel start met de 'blind peer review'. Een artikel wordt ingestuurd naar een wetenschappelijk tijdschrift, gestript van auteursnamen en moet door minimaal twee anonieme referenten goed genoeg worden bevonden. De kwaliteit van het artikel telt, niet de connecties of het charisma van de auteur. Hoewel imperfect, want nooit helemaal blind, appelleert het aan een meritocratisch ideaal. Deze toegankelijkheid geldt bepaald niet voor de uitvoer. Van de prijzen voor een pdf'je van een willekeurig artikel val je steil achterover. Wetenschappelijke tijdschriften zijn namelijk de melkkoeien van grote uitgeverijen. De afzet is weliswaar laag, maar dit geldt nog veel sterker voor de kosten. Bovendien is de noodzaak hoog: universiteiten kunnen het zich niet permitteren om geen abonnement te hebben op een belangrijk tijdschrift. Veel wetenschappers ontwijken de barrières van uitgeverijen door 'conceptversies' van artikelen online te zetten. AGORA is als stichting nooit gedreven door winstbejag. We draaien op vrijwillige inzet en verreweg de grootste kostenpost betreft de drukkosten. Ofwel: het verschil tussen een papieren exemplaar en een vluchtig documentje op het internet. Wel zijn er, en nu komen we via een omweggetje terug bij de discussie binnen de redactie, beperkingen om een nummer zonder pardon online te zetten. Immers, waarom zou je als abonnee nog betalen voor een tijdschrift dat je ook in drie muisklikken kunt vinden? De balans moet voortdurend gezocht worden tussen toegankelijkheid en verspreiding aan de ene kant en exclusiviteit voor abonnees aan de andere.

Voorlopig bewandelen we een middenweg, waarbij een deel van de content meteen online gaat, maar het grootste deel van het magazine aan het papier is voorbehouden. Wel gaan we zoveel mogelijk online met ons verleden. Het AGORA archief stond lange tijd ontoegankelijk te verstoffen in een kast op de roemruchte Uithof. Met het vorige themanummer over Hypes is begonnen met de ontginning van bijna dertig jaar AGORA's. Wat opvalt tijdens het bestuderen van deze vergeelde en al lang niet meer naar inkt ruikende nummers is dat thema's terugkeren. Concepten en invalshoeken schuiven met wetenschappelijke paradigma's en maatschappelijke ontwikkelingen mee, maar kernvraagstukken veranderen niet wezenlijk. Het is heel wel mogelijk dat we, zoals Martijn van der Linden verderop in deze AGORA stelt, over tien jaar wéér een AGORA over de toekomst van het platteland in handen hebben. Het bladeren door oude AGORA's levert bovendien meer op dan een mooi tijdsdocument, het geeft ook inzicht in de huidige situatie. Zijn vol bombast aangekondigde maatschappelijke veranderingen echt nieuw, of bestaande ruimtelijke vraagstukken in een nieuw retorisch jasje? Om deze vraag beter te beantwoorden zal AGORA de papieren edities van de afgelopen 27 jaar de komende tijd verder gaan digitaliseren en duiden. Net als de pen stuk voor stuk waardevolle museumstukken.

Peter Pelzer, Hoofdredacteur AGORA

Inhoudsopgave: Platteland

Thema

- 04 **De stand van Neêrlands platteland**
INLEIDING Michiel van Meeteren
- 08 **Bedrijvig platteland**
ESSAY Dirk Strijker & Marianna Markantoni
- 12 **Varkensflat of boerenbedrijf?**
INTERVIEW Tessie Dijkers & Michiel van Meeteren
- 16 **Andere context, zelfde thema's**
ESSAY Martijn van der Linden
- 18 **Bewoners maken zelf de leefbaarheid**
CASUS Nico Out
- 22 **Ouderen op het platteland**
CASUS Frans Thissen
- 26 **De PVV is in het dorp!**
ESSAY Hans van der Heijde
- 30 **Lokaal besturen in landelijke gebieden**
CASUS Koen Elzerman
- 34 **Bestaan Noord-Groningen al sinds 1959 bedreigd**
INTERVIEW Martijn van der Linden & Karlijn Roex

Varia

- 38 **Op weg naar ontwikkeling?**
CASUS Karolien van Teijlingen
- 44 **Schone energie, mooi landschap?**
ESSAY Renée de Waal & Sven Stremke
- 48 **Herstructurering en herhuisvesting**
RECENSIE Hanneke Posthumus
- 49 **Duurzaamheid in de praktijk**
RECENSIE Jesper van Loon
- 50 **Ode aan het Westland**
VRIJE RUIMTE Maarten Hajer
- 51 **Colofon / Het volgende nummer**

Word redacteur!

AGORA is altijd op zoek naar versterking van de redactie. Lijkt het je leuk om aan een thema-editie te werken, een artikel te schrijven of op een andere manier bij te dragen, stuur dan een mailtje naar info@agora-magazine.nl of vul het contactformulier op www.agora-magazine.nl in.

De stand van Neêrlands platteland

AUTEUR Michiel van Meeteren

ILLUSTRATIE Ate Poorthuis & Thomas Vanoutrive

We zijn er met zijn allen dol op om sociale en economische problemen neer te zetten in de tegenstelling stad-platteland. Maar is de samenleving daar eigenlijk niet te complex voor geworden, en waarom roepen we dat verschil dan steeds weer op? Macht der gewoonte, of een politiek woordenspel?

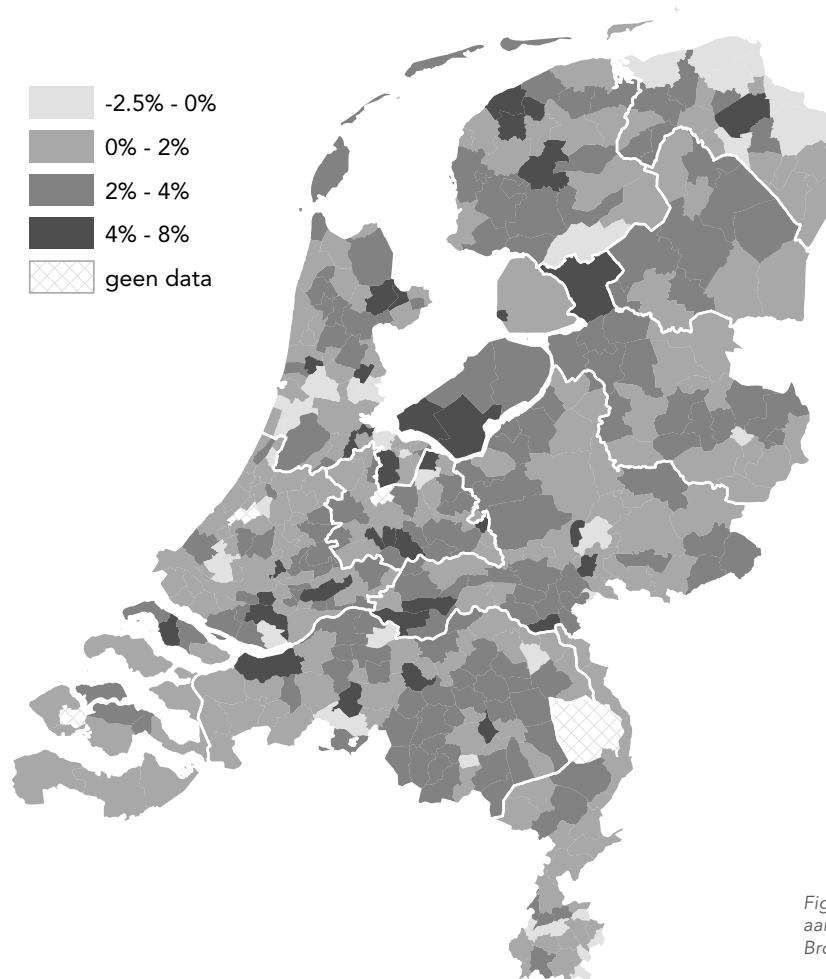
In het oktobernummer van Stedenbouw en Ruimtelijke Ordening wordt weer eens flink aan de noodklok gehangen: Nederland dreigt achter te gaan blijven in de mondiale kenniseconomie! Zo stellen Jeroen Saris en Jaap Modder dat “de mondiale positie van Nederland wordt bepaald door de mate waarin de metropoolregio Amsterdam in staat wordt gesteld zich te ontwikkelen tot topspeler op het wereldtoneel” (p.26). Daarom dringen zij aan op meer investeringen in de stad. Nog geen dertig jaar geleden, tijdens de vorige economische crisis, moest er ook meer geïnvesteerd worden in de stad, maar toen omdat de steden dreigden ten onder te gaan aan de suburbanisatie. Of het nu vriest of dooit in Nederland: er moet altijd meer geld naar de steden. De verantwoording voor deze laatste bedeloproep is misschien nog wel het beste verwoord door sociaal geograaf Gert-Jan Hospers die in zijn essay ‘stadslucht maakt vrij’ stelt dat het “uiteindelijk de stadslucht blijft, die de menselijke geest vrijmaakt en aanzet tot creativiteit”, die zo noodzakelijk is voor een internationaal concurrerende kenniseconomie. Door het aanroepen van een dergelijk stijffiguur, benoemt Hospers impliciet een onderbuikgevoel dat veel van onze discussie over stad en land in hedendaags Nederland kleurt. Namelijk: als stadslucht vrijmaakt, suggereer je dan niet dat haar antithese, plattelandslucht, onvrij maakt? In het Nederland van de 21ste eeuw? En inderdaad, de verhalen die de landelijke media halen over het platteland zijn doorgaans niet rooskleurig: krimpproblematiek, de varkensflat, moeizame ontwikkelingen in Blauwe Stad en de Partij voor de Vrijheid (PVV) die ver van de, veronderstelde, grootstedelijke

problematiek de meeste stemmen haalt. Die verhalen roepen een tegenstelling op van een platteland dat achterblijft op de stad, en misschien zelfs wel een regelrechte hindermacht is die de stad haar glorieuze toekomst dwarsboomt. Dit hermetische beeld verkennen en nuanceren wij in deze AGORA. Zonder te willen tegenspreken dat er op het platteland binnen de stadsstaat Nederland wel degelijk dingen aan de hand zijn die allerlei sociaal-ruimtelijke kloven blootleggen.

Of het nu vriest of dooit in Nederland: er moet altijd meer geld naar de steden

Modernistisch artefact

De reden dat we de tegenstelling stad-platteland vaak zo reflectieloos aanroepen heeft alles te maken met het feit dat het volledig is geïnternaliseerd in onze westerse cultuurgeschiedenis. De Britse cultuursocioloog en literair historicus Raymond Williams heeft minutieus beschreven hoe urbanisatie synoniem is geworden voor ‘voortgang’ en ‘modernisering’. In zijn woorden: “De metropolitane samenlevingen van West-Europa en Noord-Amerika zijn de ‘geavanceerde’, ‘ontwikkelde’, geïndustrialiseerde staten; centra van economische, culturele en politieke macht. In scherp contrast met hen, hoewel er veel tussenstadia zijn, zijn andere samenlevingen die worden gezien als ‘onderontwikkeld’; nog steeds vooral landbouwgericht en ondergeïndustrialiseerd” (p.279). Het platteland heeft in dit grote verhaal de rol van de ‘idyllische’ mythe van ‘vroeger was alles beter’. AGORA 2011-2, over Afrikaanse steden, liet zien dat er nog wel wat twijfel zit in de relatie tussen ‘ontwikkeling’, en ‘urbanisatie’. En inderdaad, de afgelopen dertig jaar is er in de sociale wetenschappen veel kritiek geweest op deze modernistische idealen. Toch zien we dat dertig jaar postmodernisme en post-

Figuur 1. Gemiddelde jaarlijkse groei aantal arbeidsplaatsen 1995-2008.
Bron: CBS, data ontbreekt voor 2005-2006

ontwikkelingsstudies ons er niet van weerhouden de opkomst van China en de bedreiging van de Westerse dominantie in het licht te zien van de 'stad van vooruitgang' en het 'platteland als achterblijver'. Maar waarom grijpen we naar die grijsgedraaide plaat, zeker in tijden van crisis? Zit er een kern van waarheid in, of bedriegt de schijn? Zijn er niet betere verklaringen, in ieder geval in de Nederlandse context?

Beeld en werkelijkheid

Want hoe definiëren we 'platteland' eigenlijk in Nederland? De beelden van leegloop, bekend van het Australische, Amerikaanse en Franse platteland zijn maar heel beperkt op Nederland van toepassing. Wat we in Nederland 'platteland' noemen ligt altijd binnen dertig minuten reisafstand van een stedelijke kern waar ze op het Franse platteland jaloers op zouden zijn. Schiphol is hooguit drie uur reizen vanuit de verste uithoek van Nederland. Veel economische indicatoren laten juist zien dat de verschillen tussen stad en land in Nederland kleiner worden. Een recente studie van het onderzoeksbureau EIM stelt dat de achterstand in economische ontwikkeling, het zogenaamde 'faseverschil', in Noord-Nederland de laatste jaren afneemt. Figuur 1 laat zien dat op het schaalniveau van gemeenten ook de tegenstelling stad-land in de gemiddelde werkgelegenheidsontwikkeling nuance behoeft: het is een mozaïek en de groei van de grote steden vlakt af. Er is van alles aan de hand, maar op basis van deze kaart zou men de tegenstelling stad-land niet als eerste verklaringspunt moeten nemen.

Over de definitie van 'platteland' is binnen de ruraalsociologische en -geografische disciplines veel gediscussieerd. Een belangrijke conclusie was dat de term 'platteland' een belangrijke is, ongeacht 'objectieve' verstedelijkingsindicatoren, omdat de sociale constructie van het platteland menselijk gedrag causaal blijft beïnvloeden. Mensen handelen op basis van hun 'definitie van de situatie' en romantische idyllen, of schrikbeelden, die onderdeel zijn van dat grote moderniteitsverhaal spelen daarbij een rol. Het Nederlandse platteland is al zeker 150 jaar aan het veranderen, maar zeker niet volgens de lineaire logica die dat modernistische verhaal voorspelt. Toch speelt het paradoxaal genoeg wel een grote rol in het handelen van de mensen die transformaties tot stand brengen. Vroeger en

Het Vlaamse platteland

Onlangs verklaarde de minister Schultz van Haegen, die tegenwoordig ruimtelijke ordening in haar portefeuille heeft, dat het Nederlandse platteland baat zou kunnen hebben bij het vrijere Vlaamse verstedelijkingsmodel. Daar waar platteland stad kan worden, kan de economie floreren. Of dat daadwerkelijk zo is gaat AGORA in het volgende nummer te rade bij haar Vlaamse redactie. Wat zegt het Nederlandse platteland over het Vlaamse, en het Vlaamse over de mogelijke toekomst van het Nederlandse?

nu. Zo heeft Henk Schmal in historisch-geografisch onderzoek laten zien dat 'de rurale idylle' al een wervend beeld was tijdens de vroege suburbanisatie, bijvoorbeeld naar het Gooi. Als er al één doorgaande trend zichtbaar is in die transformaties, dan is het er één van voortdurende doorgaande vervlechting van stad en land. Een vervlechting die zich afspeelt binnen het dagelijkse ritme: in de vorm van bijvoorbeeld woon-werkverkeer. Maar ook een vervlechting binnen het levensritme: iedere levensfase zijn eigen sociaalruimtelijke omgeving: studeren in de stad, kinderen grootbrengen in de suburbs, en uitrusten van het leven met een oude dag op het platteland. Het platteland, van oudsher dé productieruimte voor grondstoffen voor het stedelijk leven, wordt steeds meer een consumptielandschap met een toenemende diversiteit in de bevolking. Al kent ook dit grote verhaal, zoals alle grote verhalen, haar nuances.

Kortom, het beeld speelt een grote rol in veranderingen op het platteland, ook al is dat beeld niet in overeenstemming met de werkelijkheid die zich steeds moeilijker in een groot verhaal laat vangen. Maar de transitie die plaatsvinden kennen winnaars en verliezers. Wij nemen de culturele verhalen van die winnaars en verliezers tot ons. De wijlen Wageningse ruraal socioloog Jaap Frouws beschrijft dat er in Nederland grofweg drie socio-politieke 'rurale narratieven', of discoursen, bestaan: het hedonistische, het utilitaire en het agro-productivistische. Op hun eigen manier hebben alle drie die narratieven een ingrediënt van dat grote modernistische narratief in zich. Het hedonistische narratief stelt de culturele dimensie centraal: het platteland draagt bij aan de kwaliteit van leven van de Nederlander en moet beschermd worden om die kwaliteit te behouden; hierin klinkt een 'rurale idylle' voor eenieder door. In contrast behelst het utilitaire narratief de economie. Het idee van platteland als 'achterstandsgebied' wordt dan benadrukt. Het agro-productivistische verhaal tot slot gaat er vanuit dat de agrarische functie de belangrijkste belichaming is van wat platteland is. De noden van de boer zijn daarmee de noden van het platteland. Alle drie die narratieven worden aangeroepen in betogen over het

Nederlands platteland, vaak opnieuw in relatie tot de stad. Alle drie hebben ze een waarheidsclaim, en staan ze tegelijkertijd in spanning met elkaar, en soms binnen zichzelf. Want wie heeft baat bij welke definitie, en sluiten diverse narratieven elkaar wel altijd uit? Ging een postmoderne toekomst niet juist over het zoeken naar verbindingen en het erkennen van een variëteit aan samenlevingsvormen?

Sociale en economische transitie

In de thema-artikelen van deze AGORA gaan we op zoek naar de nuance over de toekomst van het Nederlandse platteland. We proberen beeld en werkelijkheid uit elkaar te houden zonder uit het oog te verliezen dat beelden wel gevolgen hebben. In de diverse bijdragen spelen de narratieven van Frouws een grote rol. We beginnen met de nuchtere cijfers over de economie die Dirk Strijker en Marianna Markantoni voor ons op een rij hebben gezet. Daaruit blijkt dat het beeld van een 'agrarisch' platteland steeds minder in overeenstemming is met de werkelijkheid. De plattelandseconomie is verrassend divers, bevat veel ondernemerschap en kent vele economische kraamkamers waarvan er, zoals in elk economisch systeem, maar enkele in banenmotoren veranderen. Zij waarschuwen wel dat men die kraamkamers moet blijven accommoderen omdat ze anders naar de stad gedrukt worden, wat zeer zeker niet altijd noodzakelijk is. Het utilitaire kan zich juist verenigen met het hedonistische als er aan de randvoorwaarden voldaan is. Jan Douwe van der Ploeg laat vervolgens in zijn bijdrage zien hoe sterk de landbouw intussen óók op een kruispunt staat. Wat zou de rol van de boer kunnen zijn in een gerevitaliseerd platteland en hoe worden die aspiraties belemmerd door grote, wederom modernistische, verhalen over mondiale voedseltekorten en internationale concurrentie? Beïnvloed door deze verhalen zetten veel boeren in op grootschalige landbouw, terwijl de toekomst van de landbouw volgens van der Ploeg niet grootschalig hoeft te zijn. Multifunctionele landbouw waarin voedselproductie vervlochten is met andere activiteiten in de lokale omgeving is volgens hem ook economisch gewoon haalbaar. Om te laten zien hoe moeilijk het is om je een dergelijk huwelijk van

plattelandsperspectieven, en daarmee waarlijk multifunctioneel ruimtegebruik, voor te stellen gaan we bij onszelf te rade. Martijn van der Linden dook de AGORA archieven in om te kijken hoe het denken over het platteland in ons eigen 27-jarig bestaan veranderd is, want ook wij creëren beelden.

Een ander belangrijk thema in het denken over de toekomst van het Nederlandse platteland is de sociale dimensie. Een sleutelbegrip in dit thema is 'leefbaarheid', passend in het utilitaire verhaal. Hoe zorgen we er met zijn allen voor dat het platteland leefbaar blijft als de demografische samenstelling verandert? Hoe houd je voorzieningen, zoals buslijnen en zorg, in de lucht? Nico Out laat in zijn casus over Zeeuws-Vlaanderen zien dat er een groot verschil zit tussen veronderstelde en ervaren leefbaarheid. Er ontstaan allerlei nieuwe sociale verbanden op het platteland die zich lastig laten vatten in makkelijk meetbare indicatoren maar die wel de kwaliteit van leven van mensen verbeteren. Samen kun je de sociale uitdagingen aanpakken. Cruciaal is echter de manier waarop deze nieuwe verbanden tot stand komen. De tevredenheid over de samenstelling van de bevolking speelt een grote rol, en die samenstelling verandert aanzienlijk. Het naar ieders tevredenheid organiseren van die diversiteit is een aanzienlijke sociologische uitdaging. Frans Thissen laat zien in zijn artikel dat het dan ook helemaal niet vanzelfsprekend is. Ouderen die naar een plattelandsidylle vertrekken kunnen daar nog altijd in een sociaal isolement terecht komen omdat de werkelijkheid niet overeenstemt met het beeld dat ze van het platteland hebben; ook omdat die werkelijkheid van dorp tot dorp verschilt. Daarin leidt de aanmoediging tot zelfredzaamheid, die van overheidszijde vaak regeert, ook tot verliezers, en daarmee tot een belangrijke politieke dynamiek.

Er wordt steeds vaker over het platteland beslist door een stedelijke elite

Dorpsompolitiek of verdelingsvraagstuk?

Deze politieke dynamiek wordt belicht in het artikel van Hans van der Heijde, die voor AGORA op zoek gaat naar de oorzaken van de politieke onvrede op het platteland. Hij verklaart de opzienbarende opkomst van de PVV op het Nederlandse platteland vanuit een legitimiteitscrisis. Door de ontzuiling wordt steeds vaker over het platteland beslist door een stedelijke elite die misschien wel te weinig oog heeft voor de differentiatie die op het Nederlandse platteland bestaat. Wordt de druk naar zelfredzaamheid op het platteland vanuit de stad gedictieerd op basis van een idylle? En heeft diezelfde elite ook besloten om het platteland economisch dood te verklaren terwijl de artikelen in deze AGORA op zijn minst een genuanceerder beeld laten zien? In ieder geval spelen er in de dagelijkse praktijk van de plattelandspolitiek grote herstructureeringsopgaven. Koen Elzerman laat zien hoe het herverdelen van een kleinere koek in krimpgebieden tot grote sociale en politieke onrust leidt. Men probeert allemaal te groeien totdat het te laat is met animositeit tussen plattelandsgemeenten als gevolg. Tot slot gaat

AGORA te rade bij experts. In een interview met Gert de Roo en Auke ten Hoeve, wordt de Nederlandse plattelandontwikkeling opnieuw in een groter perspectief geplaatst. Ook hier wordt duidelijk hoe het modernistisch verhaal met haar lineair denken in termen van groei en krimp al heel lang de doorgaande lijn in Nederlands beleid is. Hiernaar wordt in een reflex teruggegrepen als zich problemen voordoen.

Al met al komt er een genuanceerd verhaal bovendien van een Nederland dat eigenlijk alleen maar meer vervlochten, en daarmee 'platter', is geworden. Tegelijkertijd heeft Nederland tien jaar geleden een beleid ingezet met de Nota's 'Ruimte' en 'Pieken in de Delta' dat verschillen benadrukt en de winnaars van die veronderstelde verschillen beloont. Het heeft geloofd voor actoren die winnaar wilden zijn om een oud groot verhaal van de plank af te stoffen: moderniteit. Succesvolle steden schrijven hun succes toe aan hun stedelijke aard, succesvolle plattelandsgeregio's aan hun rurale idylle. Beide beelden doen geen recht aan hun onderlinge afhankelijkheden in termen van succes en problemen, maar veroorzaken wel grote ombuigingen in geldstromen.

Michiel van Meeteren (michielvanmeeteren@gmail.com) is economisch geograaf en socioloog. Zijn onderzoek richt zich op transnationale netwerkvorming. Verder is hij redacteur bij AGORA.

Literatuur

Bleeker, D., P. Gibcus, N.G.L. Timmermans en W.H.J. Verhoeven (2010). Regionaal economisch beleid voor Noord Nederland.

Zoetermeer: EIM.

Dam, F. van (1995). Meer voor minder. Schaalveranderingen en bereikbaarheid van voorzieningen in landelijke gebieden in Nederland. Utrecht: KNAG/UU, Nederlandse Geografische Studies, Vol. 188.

Frouws, J. (1998). The contested redefinition of the countryside. An analysis of rural discourses in the Netherlands, *Sociologica Ruralis* 38, Nr. 1, pp.54-68.

Hospers, G.J. (2005). Stadslucht maakt vrij: stedelijke economie, creativiteit en beleid, *Tijdschrift voor Politieke Economie* 27, nr. 1, pp.25-44.

Saris, J. en J. Modder (2011). Topspeler op het wereldtoneel, *Stedenbouw en Ruimtelijke Ordening* 92, nr.5. pp.24-29.

Schmal, H. (2003). The historical roots of the daily urban system. In: S. Musterd en W. Salet (red.) *Amsterdam human capital*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 67-84.

Ministerie van Economische Zaken (2006): *Pieken in de delta, gebiedsgerichte economische perspectieven*. Den Haag: Min.EZ.

Ministerraad Nederland (2004). *Nota ruimte, ruimte voor ontwikkeling*, Hoofdstuk 1: Sturingsfilosofie en ruimtelijke visie. [Online]: URL: [<http://notaruimteonline.vrom.nl/>]. Laatst bezocht: 11 november 2011.

Williams, R. (1973). *The country and the city*. New York: Oxford University Press.

Woods, M. (2005). *Rural Geography*. London: Sage.

Bedrijvig platteland

AUTEURS & FOTOGRAFIE Dirk Strijker & Marianna Markantoni

Beeld en werkelijkheid lopen uiteen, ook als het over de bedrijvigheid op het platteland gaat. Bijna vier op de tien bedrijven en drie op de tien banen in Nederland zijn gesitueerd op het platteland. En de meeste van die bedrijven zijn geen land- en tuinbouwbedrijven.

Dynamisch platteland

Er zijn in Nederland ruim één miljoen bedrijven (1.106.288 in 2009). Daarvan zit een derde in de zogeheten 'grootstedelijke agglomeraties' en twee derde erbuiten. Niet alles buiten de grootstedelijke agglomeraties is platteland, en dus is het wel aardig om dit nog wat specifiek te bekijken. Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) deelt gemeenten in naar stedelijkheidsklasse op basis van adressendichtheid. De klassen 4 en 5, weinig stedelijk en niet-stedelijk, zijn samen te beschouwen als het Nederlandse platteland. De klassen zijn zo ingedeeld dat elk van de vijf klassen ongeveer een vijfde van de Nederlandse bevolking herbergt. Kortom, in de twee klassen die samen het platteland vormen, woont ongeveer 40 procent van de Nederlandse bevolking. Tabel 1 laat zien dat er heel wat bedrijven op het platteland zitten. Met 37 procent van de bedrijven heeft het platteland bijna een evenredig aandeel; het aandeel in termen van arbeidsplaatsen is wat lager, maar nog altijd 29 procent. Het aantal startende bedrijven, 'start-ups' in jargon, is zelfs bovengemiddeld; kortom, het platteland is een broedplaats voor nieuwe bedrijven en

bedrijfjes. Het Nederlandse platteland is hierin niet uniek, Peter Cabus van de Katholieke Universiteit Leuven heeft hetzelfde geconstateerd voor België.

Deze cijfers kunnen de positie van het platteland een beetje overschatten, omdat sommige gebieden die als platteland geclassificeerd worden toch een enigszins stedelijk karakter hebben. Een voorbeeld is de gemeente Moerdijk, die in stedelijkheidsklasse 4 valt (weinig stedelijk), maar wel een groot regionaal bedrijventerrein binnen haar grenzen heeft. Aan de andere kant zit er ook heel wat platteland verborgen in stedelijke gemeenten, bijvoorbeeld het landelijke gebied ten noorden van de Amsterdamse ringweg. Ook de bedrijven op het platteland zijn, net zo als die in de steden, bepaald niet homogeen. Er zijn hele grote, kleintjes, nieuwe, oude, parttimers en hobbyisten, en er zijn heel verschillende sectoren vertegenwoordigd.

Welke bedrijven zitten op het platteland?

Het zal duidelijk zijn dat landbouwbedrijven oververtegenwoordigd zijn op het platteland. In termen van arbeidsplaatsen zijn daarnaast ook de delfstoffensector, de industrie, de recreatie- en toerismesector, de bouw en de distributie oververtegenwoordigd. Enkele van deze sectoren (landbouw, delfstoffen, recreatie en toerisme, distributie) zijn relatief ruimtevregend en dus is het niet zo gek dat die tenderen naar vestiging in plattelandsgebieden. Kostenoverwegingen staan daarbij centraal (lagere grondprijzen), maar ook

	Aantal bedrijven	Aantal arbeidsplaatsen	Aantal start-ups
Nederland	1.106.000	8.027.000	194.000
Plattelandsgemeenten	412.000 (37%)	2.291.000 (29%)	91.000 (47%)

Tabel 1. Enkele gegevens over bedrijven en werkgelegenheid per stedelijkheidsklasse (2009) Bron: CBS en LISA, eigen bewerking. Alle geregistreerde bedrijven, inclusief landbouwbedrijven. Met dank aan Heike Delfmann (RuG-FRW).

fysische aspecten (gas-, zand-, grind- en zoutvoorraden) en planologische overwegingen (met betrekking tot bijvoorbeeld geluid, stank of gevaar) spelen soms een rol. In het geval van recreatie en toerisme speelt ook de aantrekkelijkheid van de omgeving, dichtbij en wat verder weg, een rol.

De landbouwproductie is grotendeels grondgebonden, en zelfs als dat niet zo is – zoals bij glastuinbouw of intensieve veehouderij – is er toch een groot ruimtebeslag. Van alle landbouwbedrijven zit 93 procent buiten de grootstedelijke agglomeraties. In de laatste halve eeuw is het aantal landbouwbedrijven gedaald van ongeveer 400.000 in 1950 tot 72.000 nu. Landbouw domineert het platteland nu alleen nog qua grondgebruik: zo'n 60 procent van Nederland wordt gebruikt door de landbouw. Qua inkomensvorming is de sector veel minder belangrijk; nog het minst in de gebieden met alleen grondgebonden landbouw zoals melkveehouderij en akkerbouw. Al in 1995 is vastgesteld dat op het meest lege platteland van Nederland slechts zo'n 15 procent van het besteedbaar inkomen in dorpen en bijbehorend buitengebied uit de landbouw afkomstig is; de rest komt uit heel andere sectoren en wordt vooral via pendel ingebracht. In plattelandsgebieden waarin ook grotere kernen liggen, is de bijdrage van de landbouwsector en de agro-industrie aan het inkomen meestal minder dan 10 procent: voor bijvoorbeeld de Veenkoloniën wordt het geschat op 8 procent. Overigens zit het grootste deel van de aan de landbouw gerelateerde toeleverende en verwerkende industrie niet op het platteland maar in stedelijk gebied.

Hiernaast is de distributiesector ruim vertegenwoordigd op het platteland. Naast het feit dat het een ruimtevragende sector is (opslag, parkeerplaatsen) speelt ook mee dat er op het platteland minder verkeerscongestie is. In het bijzonder de locaties dicht bij de grote snelwegen zijn voor deze sector interessant. Waar het gaat om internationale transportbedrijven is vestiging nabij de oost- en zuidgrens vaak aantrekkelijk, en dat zijn tevens de gebieden waar meer platteland is dan in de Randstad.

Het platteland is een broedplaats voor nieuwe bedrijven

Ook de recreatieve en toeristische sector leunt sterk op de kwaliteiten van plattelandsgebieden, en veel bedrijven uit die sector zitten ook daadwerkelijk op het platteland. Volgens een onderzoek van De Haas en Huig uit 2010 zit ongeveer 6 procent van de totale Nederlandse werkgelegenheid in deze sector. Een deel hiervan betreft het hotelwezen, en dat zit voor een deel in stedelijk gebied. Internationaal toerisme is sterk gericht op de Randstad. Binnenlands georiënteerde categorieën, zoals huisjesverhuur, groepsaccommodaties en watersport gerelateerde bedrijven bevinden zich juist vooral op het platteland.

Tevens is de bouw oververtegenwoordigd in plattelandsgebieden, overigens zonder dat er nu zo veel gebouwd wordt op het platteland. De bedrijven en de werknemers zitten weliswaar op het platteland, maar de productie vindt veelal plaats in meer stedelijk

Nevenactiviteiten op het platteland

gebied. De werknemers reizen doorgaans dagelijks met busjes op en neer naar de bouwplaats. Veel bouwwerkzaamheden zijn te karakteriseren als 'zwaar buitenwerk voor sterke mannen'. Het is het type werkzaamheden dat vroeger veel voorkwam in de landbouw en veel bouwvakkers en stratenmakers van nu zouden vijftig jaar geleden boerenarbeider zijn geworden. Een tweede reden voor de oververtegenwoordiging van deze sector op het platteland is dat het wederom deels om ruimtevragende activiteiten gaat vanwege opslag van materialen en apparatuur.

Tot slot is ook de industrie sterk vertegenwoordigd op het platteland. Van oudsher wordt industrie geassocieerd met grote fabriekscomplexen en rokende schoorstenen in stedelijk gebied, maar dat beeld klopt al lang niet meer. Overall in de Westerse wereld is de laatste vijftig jaar de industrie naar plattelandsgebieden verschoven, door Woods de 'urban-rural shift in manufacturing' genoemd. Een belangrijke reden daarvoor is de verschuiving van massaproductie naar flexibele productie in kleinere eenheden, waardoor bedrijven meer 'footloose' geworden zijn: ze zijn niet noodzakelijkerwijs aan een plek gebonden.

Cottage industries

De niet-commerciële en commerciële dienstverlening en in het bijzonder de 'high-end'-bedrijven daarbinnen, zijn minder aanwezig op het platteland. De reden hiervoor is dat de markt voor dergelijke bedrijven vooral in stedelijk gebied ligt en dat hun arbeidsmarkt ook een sterk stedelijk karakter heeft. Toch zijn er, met name in de commerciële dienstverlening, ook bedrijven die juist wel een voorkeur voor het platteland hebben. Een deel daarvan is aan te duiden als 'cottage industries'. Oorspronkelijk sloeg deze term op thuiswerk (weven, spinnen, garnalen pellen), activiteiten die vanuit huis gedaan worden, veelal laagwaardig en parttime. Inmiddels wordt de term gebruikt voor woon-werkcombinaties in het hoge segment van de arbeidsmarkt, zoals consultants, architecten, kunstenaars en ontwikkelaars; hoog gespecialiseerd en onderdeel

Ruraal bedrijventerrein

van de internationale netwerkeconomie. Het gaat veelal om ondernemers die 'footloose' zijn en die een ruime en fraaie woning en woonomgeving zoeken. Het betreft een klein aantal bedrijven, dat gezien hun omvang – meestal geen of weinig personeel – economisch niet zoveel voorstelt. Toch zijn ze wel belangrijk voor het platteland omdat ze veel sociaal kapitaal vertegenwoordigen en omdat ze nogal eens gehuisvest zijn in gebouwen waar moeilijk een andere bestemming voor te vinden is, zoals pastorieën en karakteristieke boerderijen.

ZZP'ers

Uit tabel 1 blijkt dat het platteland bovengemiddeld veel startende bedrijven huisvest. Het jaar 2009 is een uitschieter naar boven, waarschijnlijk vanwege de economische neergang in dat jaar, maar ook in eerdere jaren ligt het aantal starters op het platteland behoorlijk hoog. Daarvoor zijn verschillende redenen. Een eerste is dat veel beginnende bedrijfjes vanuit huis worden opgezet: vanaf de zolder, de garage of de tuin. Plattelandswoningen en –erven bieden daarvoor vaak meer mogelijkheden. Een tweede reden is dat het in sectoren zoals de bouw en het tuinonderhoud heel gebruikelijk is om als ZZP'er te werken. Een deel van de nieuwe oprichtingen betreft dergelijke ZZP'ers. Vaak gaat het om mensen die hun reguliere baan hebben verloren, vandaar waarschijnlijk het hoge aantal oprichtingen in 2009. Te verwachten is dat, zodra de werkgelegenheid weer toeneemt, een deel van die bedrijfjes weer verdwijnt.

Nevenbedrijven

Een bijzonder soort ondernemingen op het platteland zijn de zogeheten nevenbedrijven of nevenactiviteiten. Een veel voorkomend misverstand is dat het binnen deze categorie vooral nevenactiviteiten bij boerenbedrijven betreft, zoals minicampings, boerengolf en verkoop aan huis. Uit onderzoek van Markantoni is echter gebleken dat van alle nevenbedrijfjes op het platteland slechts een derde aan landbouwbedrijven gelieerd is; het overige

deel betreft activiteiten van niet-agrariërs. Het gaat om een bonte verzameling van activiteiten, variërend van hondentrimsalons, kappers en nagelstudio's tot theetuinen, privé-musea en antiekverkoop. Veel van dit type bedrijvigheid staat niet geregistreerd als bedrijf bij de Kamer van Koophandel of bij andere instanties. Ze moeten dus nog bij de eerder genoemde 1.106.288 geregistreerde bedrijven worden opgeteld. Het is feitelijk alleen mogelijk deze nevenbedrijven te vinden door visuele waarneming en rondvragen. Het merendeel (meer dan 80 procent) van deze bedrijfjes is niet opgezet om uit te groeien tot een voltijds bedrijf, het zijn vooral levensstijlgerelateerde activiteiten waarmee desondanks wel degelijk geld wordt verdiend. Het levert een aanvulling op het hoofdinkomen, vaak tussen de vijf- en tienduizend euro per jaar. Een berekening voor twee gemeenten in Noord-Nederland liet zien dat deze nevenactiviteiten economisch gezien op gemeenteniveau weinig voorstellen, ze maakten minder dan 0,01 procent van de gemeentelijke toegevoegde waarde uit. Wel zorgen dergelijke bedrijfjes voor 'reuring': het platteland wordt erdoor verlevendigd, het wordt aantrekkelijker voor recreanten en toeristen, en er is extra aanbod voor de lokale bevolking. De grotere toeristische bedrijven zijn dan ook heel blij met de aanwezigheid van dit soort nevenbedrijfjes. Ook in sociaal opzicht zijn ze belangrijk: ze dragen bij aan de lokale identiteit, ze zorgen voor nieuwe activiteiten, zoals markten, en ze spelen een rol in de vorming van lokale sociale netwerken.

Dynamiek

Het platteland herbergt dus veel nevenbedrijven en beginnende bedrijven. Meer dan drie kwart van de nevenactiviteiten van niet-boeren blijft uiteindelijk nevenactiviteit, een klein deel groeit door. Als zo'n bedrijf zich ontwikkelt tot een volwaardig bedrijf, kan in een enkel geval er een groot bedrijf uit ontstaan. De 'tragiek' van het platteland is dat zo'n bedrijf uiteindelijk meestal het platteland, en vaak zelfs de regio verlaat. Als men in de buurt blijft dan verhuist men naar een meer centraal bedrijventerrein nabij stedelijk gebied.

Dit gebeurt meestal als men wil uitbreiden en er achter komt dat dat ter plaatse niet wordt toegestaan. De werknemers blijven dan vaak nog wel ter plaatse wonen en er blijft een zekere binding tussen het bedrijf en het gebied van herkomst. De situatie is anders wanneer het bedrijf de regio verlaat: in het gunstigste geval blijft de oprichter ter plaatse wonen. Een typisch voorbeeld daarvan is het onderzoeksen adviesbureau 'Bureau Bartels' in Amersfoort. Het bedrijf is ooit begonnen vanuit het woonhuis van oprichter Cees Bartels. Toen het een succesvolle onderneming bleek werd het bedrijf in een grote verbouwde boerderij in Oudemolen in Drenthe gevestigd. Na verdere groei bleek dat pand te klein en werd een kantoorgebouw in Assen betrokken. Later werd een tweede vestiging in de Randstad geopend en uiteindelijk werden beide samengevoegd op een strategische locatie in Amersfoort. De oprichter bleef in Oudemolen wonen. Een dergelijk ontwikkelingstraject is door veel meer succesvolle ondernemingen gevolgd die op het platteland hun oorsprong hadden.

De overheid speelt een nogal dubbele rol bij bedrijfsontwikkeling op het platteland

Dit traject dreigt momenteel nog verder te versnellen doordat bedrijven op het platteland in toenemende mate problemen krijgen met hun digitale infrastructuur. In het bijzonder in het buitengebied, maar deels ook in de dorpen, ontbreken glasvezelaansluitingen, terwijl tegelijkertijd de behoefte aan communicatiecapaciteit heel snel toeneemt. Er komen steeds vaker signalen dat bedrijven, zeker ook 'cottage industries', overwegen het platteland te verlaten vanwege het ontbreken van snel internet.

Beleid

De overheid speelt een nogal dubbele rol bij bedrijfsontwikkeling op het platteland. In het geval van nevenactiviteiten is dat pijnlijk duidelijk. Aan de ene kant is men blij met nieuwe dynamiek: het past goed in ideeën van platteland vernieuwing. Aan de andere kant is men bevreesd voor de veranderingen die dergelijke bedrijven op het platteland teweegbrengen. De overheid is bang voor verromming. Het eind van het liedje is dat men enerzijds dit soort bedrijvigheid stimuleert maar tegelijkertijd allerlei regels bedenkt die de groei van zo'n bedrijf frustreren.

Bij grotere, gevestigde bedrijven doet zich ook iets dergelijks voor. Veel provincies zien grotere bedrijven graag vertrekken naar regionale bedrijventerreinen, vooral als ze willen uitbreiden. Er zijn echter ook provincies, zoals Friesland, die bedrijven graag wél op het platteland houden. Dat gebeurt dan door het inrichten van lokale bedrijventerreinen bij kleine dorpen.

Het verschil tussen provincies en gemeenten is ook terug te vinden in het beleid voor hergebruik van bestaande gebouwen. Van der Vaart heeft in 1999 al aangetoond dat voortzetting van een agrarisch

bedrijf vaak meer (negatieve) impact heeft op gebouw en erf dan bedrijfsbeëindiging en overgang naar een woon- of nieuwe bedrijfsfunctie. De lokale overheden willen graag nieuwe bedrijvigheid in bestaande panden. Toch zijn de planologische regels daarvoor vervolgens vaak erg knellend en beperkend.

Conclusie

Bijna een derde van de Nederlandse economie speelt zich af in plattelandsgebieden. Binnen dat platteland is de landbouw bepaald niet dominant, ook al zit dat nog steeds in de hoofden van veel beleidmakers. Onder meer vanwege hun ruimtebeslag hebben bouw- en distributiebedrijven en allerlei vormen van commerciële en niet-commerciële diensten vaak een voorkeur voor vestiging buiten de concentratiegebieden. Ook de beschikbaarheid van bepaalde typen arbeid draagt bij aan vestiging op het platteland, zeker in de bouw. Daarnaast spelen de fysieke kwaliteiten van het platteland soms een rol, zoals voor veel bedrijven in de recreatiesector. Naast ruimtevrugende sectoren zoeken ook sommige hoogwaardige en gespecialiseerde bedrijven het platteland op. Het gaat dan vaak om combinaties van werken en wonen. Een bijzonder onderdeel daarvan zijn de nevenactiviteiten van boeren en burgers. Soms gaat het om activiteiten die potentieel kunnen uitgroeien tot robuuste bedrijven. In dat geval vertrekken ze na verloop van tijd vaak naar meer stedelijk gebied. Een veel groter deel van de nevenactiviteiten is niet voor groei opgezet; ze zijn meer verbonden met een bepaalde levensstijl. Al met al zou het goed zijn als beleidmakers de omvang en de diversiteit van de plattelandseconomie beter tot zich laten doordringen zodat men niet bestuurt met een achterhaald beeld van hoe het platteland werkt.

Dirk Strijker (d.strijker@rug.nl) is hoogleraar Plattelandsontwikkeling op de Mansholtleerstoel aan Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Groningen. Marianna Markantoni (m.markantoni@rug.nl) is promovendus aan dezelfde faculteit en heeft haar onderzoek naar nevenbedrijven op het platteland nagenoeg afgerond.

Literatuurselectie

- Haas, M. de, en P.H. Huig (2010). Toerisme in cijfers. Leeuwarden: Toerdata Noord
- Markantoni, M., S. Koster en D. Strijker (2011). Side activity entrepreneur: lifestyle or economic oriented? In: C. Karlsson, B. Johansson en R. Stough (red.), Agglomeration, clusters and entrepreneurship: studies in regional economic development. Cheltenham: Edward Elgar
- Tordoir, P. (2010). Noorderlicht. Ruimtelijk economisch perspectief voor Noord Nederland. Amsterdam: Atelier Tordoir.
- Vaart, J.H.P. van der (1999). Boerderijen en platteland in verandering, een onderzoek naar herbestemming van boerderijen in Friesland. Proefschrift Katholieke Universiteit Nijmegen, Fryske Akademy, Leeuwarden.
- Woods, M. (2005) Rural Geography. London: SAGE

Varkensflat of boerenbedrijf?

AUTEURS Tessie Dijkers & Michiel van Meeteren

FOTOGRAFIE Tessie Dijkers & Erik Tjallinks

Het platteland is nog altijd sterk verbonden met de landbouw, in ieder geval qua verbeelding. Landbouwbedrijven in Nederland lijken steeds groter te worden en meer winst te maken. Maar is dit wel zo? Een gesprek met Jan Douwe van der Ploeg over de toekomst van de Nederlandse landbouw.

Jan Douwe van der Ploeg is bijzonder hoogleraar Transitieprocessen in Europa aan de Universiteit Wageningen en houdt zich bezig met landbouweconomische en -sociologische vraagstukken. Volgens Van der Ploeg bevindt de landbouw zich in een hardnekkige crisis, die sinds de jaren negentig steeds duidelijker zichtbaar wordt. Landbouwbedrijven maken steeds minder winst als gevolg van de toenemende concurrentie vanuit andere werelddelen. Daarbij is de crisis aangescherpt door deregulering: prijsbescherming en marktbescherming zijn verdwenen. Het lijkt alsof voor veel bedrijven groei de enige oplossing is om het hoofd boven water te houden, ten koste van kleinere boerenbedrijven. Van der Ploeg bepleit echter dat dit niet altijd het geval hoeft te zijn. Volgens hem zijn er drie transitieprocessen denkbaar, namelijk: versnelde industrialisering, verdwijnende landbouw of een heropleving van het boerenbedrijf door middel van multifunctionele landbouw. De complicatie is dat de processen zich gelijktijdig voordoen en moeilijk combineerbaar zijn. Eén ding is wel duidelijk: zoals het boerenbedrijf nu bestaat, bestaat het op termijn niet meer.

Versnelde industrialisering

Het eerste proces is een versnelde industrialisering van de landbouwbeoefening door middel van een enorme schaa sprong. "Het is geen geleidelijke groei, maar gaat vaak om het vertienvoudigen van de schaal van de bedrijfsvoering. Dat gaat gepaard met doorgaande specialisatie en een doorgaande ont koppeling van voedselproductie en de natuur en ruimte. De landbouw komt steeds meer los te staan

van het ecosysteem en heeft steeds minder te maken met ons traditionele beeld van het platteland". De varkensflat staat symbool voor deze versnelde industrialisatie van de landbouw. Van der Ploeg wijst erop dat het paradoxaal genoeg juist deze grote industriële bedrijven zijn die nu financieel in de knoei komen. "Het is niet zo dat deze bedrijven omdat ze groot zijn goedkoper produceren: dat is pertinent niet het geval".

Toch is er elke keer weer de hardnekkige neiging om megaondernemingen op te richten. "Het punt is dat het heel aantrekkelijk kan zijn om dergelijke grote ondernemingen te hebben en te controleren. Op dit moment denken heel veel mensen in de landbouwsector dat de toekomst een schaars goed is; dat het maar aan weinigen gegeven is om in de toekomst te kunnen boeren. Dus het pad tussen nu en de toekomst wordt gezien als een meedogenloze concurrentieslag waarbij er zeer veel zullen afvallen en maar

"Eén ding is wel duidelijk: zoals het boerenbedrijf nu bestaat, bestaat het op termijn niet meer"

weinigen overblijven. Er wordt niet meer geconcurrereerd om de laagste kostprijs in de huidige markt. Er wordt geconcurrereerd om wie straks nog mag boeren. Wie weet zich de schaarse productiefactoren - ten dele de 'klassieke' productiefactoren als grond, maar in toenemende mate ook toegang en quota: het recht om überhaupt iets te produceren - toe te eigenen? Voor die schaarse goederen worden waanzinnig hoge kosten gemaakt en dat leidt ertoe dat heel veel bedrijven zich juist verzwakken". Megabedrijven zijn kwetsbaar. Ze hebben een negatief kassaldo in periodes van lage prijzen en er kan zich makkelijk een prijzen crisis voordoen. In het verleden

Jan Douwe van der Ploeg

schoten dan banken te hulp om te herfinancieren, maar of dat zo blijft? Volgens Van der Ploeg is een verklaring voor dit fenomeen van vergaande schaalvergroting 'the image of de limited good', een term geïntroduceerd door antropoloog George Foster in 1965. Doordat verwacht wordt dat er schaarste gaat zijn, probeert men zijn of haar eigenbelang koste wat kost te garanderen. Groei is een poging om een steeds grotere controle over de markt uit te oefenen: het versterkt de onderhandelingspositie ten opzichte van toeleveranciers. Er worden echter enorme schulden mee gemaakt, waardoor bedrijven het productie- en distributieproces enorm onder druk moeten zetten. Om doorgaande groei mogelijk te maken en die schuldenlast te compenseren moet er van alles uitgeperst worden. De boeren die op deze manier hun bedrijf runnen zitten gevangen in hun strategie. Men kan slechts de al ingeslagen weg volgen, er is dus sprake van padafhankelijkheid. "Voor elk bedrijf is het zo dat men gigantisch meer zou verdienen als men zou overschakelen op biologische landbouw. Men doet het niet, omdat de bestaande systemen gebouwd zijn voor grootschalige productie en omschakelen te veel kost. Het enige wat de boerenbedrijven kunnen doen als de resultaten tegenvallen, is nog meer groeien. Maar dat moeten ze financieren met leningen en komen zo steeds verder in die val terecht".

Naast dit verhoogde financiële risico zal versnelde industrialisering volgens Van der Ploeg enorme consequenties hebben voor de ruimtelijke kwaliteit en het leefklimaat van het platteland. Ook de identiteit van zowel boer en platteland zullen sterk gaan veranderen. "In de gebieden waar de landbouw zich concentreert, ontstaat een ruimtelijke druk en milieudruk. Er ontstaan andere sociale verhoudingen, het is een landbouw die geen directe banden met de omgeving meer behoeft, sterker nog: die geen directe banden wil hebben, noch met het lokale ecosysteem, noch met de lokale omgeving. Het kan er ook toe leiden dat de perspectieven voor recreatie en toerisme beperkt worden. Een sterk industrialiserende boer wil geen

buurman hebben die een boerderijcamping begint. Die boerderijcamping die kan straks de planologische schaduwwerking uitoefenen waardoor de uitbreiding van die varkensstal onmogelijk wordt". Maar al was het planologisch mogelijk, wie wil er kamperen in de ammoniakstank van een industriële varkenshouderij? In regionaal economisch opzicht is een gevolg van versnelde industrialisering dat de positieve externe effecten van de landbouwbedrijven wegvallen. "Een grootschalig varkenshouderijbedrijf koopt geen voer van bedrijven uit de omgeving maar haalt zijn voer uit Brazilië of uit de Verenigde Staten. De rijkdom die ermee verdiend wordt komt bij grote ondernemingen terecht en wordt zelden besteed in de regio: de eigenaar woont kilometers verderop, of zelfs over de grens. Productieprocessen zijn in sterke mate geautomatiseerd, dus werkgelegenheid genereert het ook niet".

Verdwijnde landbouw

Een tweede ontwikkeling die Van der Ploeg noemt is de wereldwijde reallocatie van landbouw. Dit betekent het verschuiven van landbouw naar met name Oost-Europa, Zuid-Amerika, delen van Azië en Afrika. "De achterliggende gedachte is dat het telen en produceren van voedsel in Noordwest-Europa door allerlei specifieke omstandigheden zo duur wordt dat het nog nauwelijks competitief is. Tegelijkertijd is er in dit deel van de wereld een enorme behoefte aan ruimte: voor natuur, voor ruimer wonen, voor recreatie enzovoorts. De gedachte is, een ietwat postmodernistisch idee, dat het platteland steeds meer een consumptieruimte wordt in plaats van een productieruimte". Versnelde industrialisatie in de landbouw veronderstelt een ruimtelijke tweedeling: er zijn gebieden waarin je de voorwaarden aantreft om een landbouwbedrijf te kunnen realiseren, en er zijn de resterende gebieden waar niet meer geboerd kan worden. "Dat is een proces dat in feite al veel langer gaande is. In Europa heeft het betekend dat de landbouw grotendeels verdwenen is in de berggebieden: de Apennijnen, het midden van Frankrijk, de Pyreneeën. Zeker in het zuiden van Europa gebruikt men de term 'sociale desertificatie' om dit proces te typeren: als de landbouw verdwijnt sterven langzamerhand ook de dorpen uit, het hele sociale bindweefsel verdwijnt. Door de landbouw worden ontmoetingspunten gecreëerd waar mensen komen. Dat is een essentieel onderdeel van sociaal kapitaal dat samen met de landbouw uit de lokale samenleving verdwijnt".

Multifunctionele landbouw

Het derde transitieproces in de landbouw wordt vaak aangeduid met de Engelse term 'rural development', in het Nederlands wat onhandig te vertalen met plattelandsontwikkeling. "Dat betekent dat boerenbedrijven nieuwe diensten of nieuwe producten gaan produceren voor nieuwe markten en daarmee zich ook meer vervlechten met de omliggende samenleving. Het is wat we vandaag de dag in het publieke debat vaak kennen als 'verbreding'. Boerderijen worden uitgebreid met een agro-toeristische tak, met energieproductie, kwaliteitsproductie, streekproducten; en producten worden vaker zelf verder geproduceerd op de boerderij". Naast de wereldwijde stapelvoedselmarkten opereren er tegelijkertijd korte

circuits zoals boerenmarkten en samenwerkende boerenwinkels. "Het barst op dit moment van de initiatieven. Heel veel boeren zoeken die nieuwe uitwegen, ook wetende dat het geen zin heeft om een nieuw product te maken en dat dan via het supermarktcircuit te verkopen: de boer houdt hier te weinig aan over".

Volgens veel theoretici, met name binnen de neoklassieke landbouweconomie, kán het niet zo zijn dat een groot bedrijf minder verdient dan een kleiner bedrijf. Empirisch is dat echter toch het geval. Uit vele studies blijkt dat als je kijkt naar het maatschappelijk nut, en zelfs als je puur kijkt naar technische indicatoren – hoeveel wordt er per hectare geproduceerd - 'boerenlandbouw' altijd beter scoort dan grootschalige landbouw. "Dit komt omdat een boerenmarkt werkt als een bypass. Producenten gaan rechtstreeks leveren aan consumenten. En het interessante daarvan is vaak dat de prijs die de consument betaalt gelijk of lager is, terwijl de boer een veel hogere prijs krijgt. Waarom? Omdat ze die tussenschakels, zoals de supermarkten en de grote agro-multinationals, overslaan. Dus de toegevoegde baten worden op een andere manier verdeeld". Het zijn, niet verassend, vooral die beursgenoteerde multinationals, zoals Cargill, Monsanto, maar ook Ahold, die baat hebben bij een industriële boerentoeekomst. De onder de schulden gebukt gaande boerenondernemer wordt er immers niet beter van.

Van der Ploeg noemt verschillende positieve gevolgen van de ontwikkeling van de multifunctionele boerenlandbouw. "Het genereert veel meer werkgelegenheid en meer inkomen waardoor men de huidige moeilijke omstandigheden het hoofd kan bieden en dus door kan gaan met boer zijn". Daarnaast heeft het een andere ruimtelijke weerslag: het leidt tot meer ruimtelijke diversiteit, het verhoogt vaak de biodiversiteit in aanmerkelijke mate, er wordt zorgvuldiger met water omgesprongen en het vertaalt zich politiek anders. "Het toont een ander gezicht richting samenleving dan die sterk geïndustrialiseerde boerenbedrijven. Die zijn bijvoorbeeld niet toegankelijk, daarin gelden allerlei hygiënevoorschriften, dat is besloten, daar mag niemand komen." Naast de genoemde externe

effecten zijn de multipliereffecten van multifunctionele landbouw beduidend hoger dan bij geïndustrialiseerde landbouw. Multifunctionele landbouw betekent dat er veel meer geld wordt uitgegeven in de eigen omgeving: de boerenmarkt kan floreren.

En waar landschap wordt onderhouden, toegankelijk wordt gemaakt, worden opnieuw essentiële ontmoetingspunten tussen mens en omgeving gecreëerd. "Dit alles leidt ertoe dat de multifunctionele landbouw uiteindelijk een positief effect heeft op de kwaliteit van leven op het gehele platteland. En daar waar de kwaliteit van leven hoog is en waar de omgeving aantrekkelijk is en goed onderhouden wordt, vertaalt zich dat vaak als vestigingsfactor voor de nieuwe industrie, zeker de secundaire MKB-typen industrie, ondernemingen die nieuwe diensten leveren. Bedrijven willen zich het liefst vestigen waar het voor het topkader aantrekkelijk wonen is".

De vraag rijst of een systeem met alleen boerenlandbouw markttechnisch haalbaar is: zijn er wel genoeg niches, is er wel genoeg vraag? Volgens Van der Ploeg is het uiteindelijke antwoord "ja". Maar het veronderstelt wel een hele serie veranderingen. Allereerst moet men de ogen openen voor wat er op dit moment gaande is in de markt. In de wereldmarkten zijn het op dit moment de voedselmultinationals en de supermarkten die de wereld overal hun voorwaarden kunnen opleggen. Als reactie op de door deze voedselimperie gedomineerde markten ontstaan steeds meer 'nested markets'. Dat is niet te verwarren met een nichemarkt. Een nichemarkt is in principe gesloten: dat is als het ware een monopoliesituatie: een bepaalde groep mensen kan een product produceren, krijgt een onderscheidbaar merk, en anderen niet. Een 'nested market' is permeabel, die kan groeien, er kunnen meer mensen toetreden: meer producenten, meer consumenten. Als een alternatief nest, of circuit, dat steeds groter wordt.

Wetenschappelijke strijd

Bovenstaande sporen bijten elkaar, en aan de verschillende sporen kleven grote belangen, niet in de laatste plaats van de al eerder

genoemde grootindustrie. De strijd wordt echter net zo hard tussen wetenschappers gevoerd. Er zijn legio wetenschappers die beweren dat de wereldbevolking met boerenlandbouw – als tegenhanger van industriële landbouw - niet te voeden is als we in de toekomst meer voedsel nodig hebben. Een tweede aanvalslijn tegen de boerenlandbouw betreft de hygiëne. Er wordt gesteld dat we grootschalige bedrijven nodig hebben om grote dierziekten te voorkomen. Een derde kritiek betreft de economische haalbaarheid van een systeem met voornamelijk boerenlandbouw. Als je er de neoklassieke economie op loslaat, zeggen tegenstanders, kom je al gauw tot de vaststelling dat het zo niet moet. De neo-institutionele economie komt echter tot een tegengesteld oordeel. Vanuit die stroming zegt men "dit is zeer interessant, hier worden 'economies of scope' gecreëerd", in plaats van de 'economies of scale' van het neoklassieke model. "Hier ontstaat synergie die ertoe leidt dat er allerlei interessante economische effecten ontstaan waardoor er meer verdiend wordt". Vanuit de neoklassieke economie wordt gezegd: "Nee, dit staat haaks op specialisatie, terwijl specialisatie de weg is naar concurrentievoordeel".

"Voor elk bedrijf is het zo dat men gigantisch meer zou verdienen als men zou overschakelen op biologische landbouw"

In Noordwest-Europa probeert ongeveer zo'n zestig procent van de bedrijven multifunctionaliteit uit te bouwen. Een kleine fractie, misschien tien procent, droomt van of is bezig met het realiseren van die enorme schaa sprongen, en de resterende dertig procent gaat gedesilluseerd door op de huidige weg terwijl ze weet dat die eindig is. Cijfers over de verhoudingen tussen deze sporen geven een beeld waar de landbouw in Nederland heengaat, maar zijn ook controversieel. Er zit een enorme kloof tussen studies gebaseerd op primair empirisch materiaal en de studies gebaseerd op secundaire statistieken. In de landbouwtellingen, zo'n statische bron, bijvoorbeeld zitten vragen die niet beantwoord hoeven te worden, zoals "heeft uw bedrijf een extra tak?". Daarbij denken heel veel boeren: "wat heeft de overheid hiermee te maken?" En ten slotte bouwt men dit soort nieuwe dingen stap voor stap op: in het begin zien de boeren ze nog als hobby en geven ze deze activiteiten niet op. Je krijgt dus een volstrekt vertekend beeld in de statistiek. Toch worden de uitkomsten van achterhaalde vragenlijsten gebruikt om ons te vertellen dat industrialisering de enige weg vooruit is. Volgens Van der Ploeg is een nieuwe manier van denken nodig. "Als je goed kijkt zie je dat naarmate we meer over markt praten er de facto minder markt is". De markt is een symbool geworden voor de macht van gigantische conglomeraten. De baten van multifunctionele landbouw serieus nemen en buiten de gestaalde neoklassieke logica stappen is paradoxaal genoeg een stap op de weg naar meer 'echte' marktwerking.

De praktijk en de toekomst

"De fricties tussen verschillende vormen van landgebruik heeft men in Nederland op typisch Hollandse wijze proberen op te lossen: namelijk door zonerings. Zones worden toegewezen aan de sterk geïndustrialiseerde landbouw, zones aan multifunctionele landbouw en zones waar de landbouw verdwijnt. Die laatste kunnen dan benut worden voor bijvoorbeeld natuur of woningbouw. Dat beleid werkt niet! Je zult geheid zien dat bedrijven zich op de verkeerde plek bevinden en de boerderijverplaatsingen die dit tot gevolg heeft vergen enorme bedragen." Ook creëert het een muur van maatschappelijke weerstand vanwege de gevolgen die het beleid oplegt aan lokale gemeenschappen. Door die weerstand faalt het zoneringsbeleid vervolgens. Op politiek niveau zegt men op dit moment voortdurend dat het allemaal naast elkaar moet kunnen bestaan en je ziet de politici verantwoordelijk voor landbouw in toenemende mate in een spagaat zitten. Het beleid zit vast in verouderde paradigma's van zonerings en neoklassieke landbouweconomie. Tegelijkertijd heeft elk transitieproces zijn eigen belanghebbenden en die proberen vanuit hun belangen beleidsmakers te sturen. Het interessante is dat op gemeenteniveau er vaak onder druk van lokale bewegingen dingen veranderen. De lokale bevolking ervaart de baten van de multifunctionele landbouw en de lasten van de varkensflat en dat geeft op lokaal niveau een opening. Boerenbedrijven die iets nieuws proberen op te bouwen krijgen steun en lokale politici weten dat als ze daar tegenin gaan ze worden afgestraft bij de volgende gemeenteraadsverkiezingen. Hoe dat allemaal gaat uitpakken is onbekend. Maar het doorbreken van de illusie van de hermetische industrialisatie - in de wetenschap, in beleid en in het boerenbedrijf - is een belangrijke eerste stap.

Jan Douwe van der Ploeg is bijzonder hoogleraar Transitieprocessen in Europa aan Wageningen University. Tessie Dijkers en Michiel van Meeteren zijn redacteurs van AGORA.

Literatuurselectie

Foster, G. M. (1965) Peasant society and the image of limited good, *American Anthropologist New Series* 67, nr. 2, pp. 293-315

Kasimis, S. en G. Stathakis (red.) (2003). *The reform of the CAP and rural development in Southern Europe*. Aldershot: Ashgate.

Van der Ploeg, J.D. (2003) *De virtuele boer*. Assen: van Gorcum

Van der Ploeg, J.D., J. Jingzhong en S. Schneider (2010) *Rural development reconsidered: building on comparative perspectives from China, Brazil and the European union*, *Rivista di economia Agraria* 65, nr. 2, pp. 163-189

Van der Ploeg, J.D. (2010) *The peasantries of the twenty-first century: the commoditisation debate revisited*, *Journal of Peasant Studies* 37, nr. 1, pp. 1-30

Van der Ploeg, J.D. (2010) *The food crisis, industrialized farming and the imperial regime*, *Journal of Agrarian Change* 10, nr.1, pp. 98-106

Andere context, zelfde thema's

AUTEUR Martijn van der Linden

FOTOGRAFIE Jan van de Kam

Het archief van AGORA is een ware schatkamer. Bladerend door de uitgaven die sinds de jaren tachtig zijn verschenen, kan de conclusie worden getrokken dat de (academische) context sterk veranderd is. De inhoudelijke thema's van de sociaalruimtelijke wetenschap en beleid blijven echter een constante factor; dat leert een terugblik op het AGORA-themanummer 'Het platteland van de toekomst' van oktober 2000.

In 2000 opende AGORA 'Het platteland van de toekomst' als volgt: "In de ruimtelijke wetenschappen is het meestal de stad voor en de stad na. Slechts weinig aandacht gaat daarentegen uit naar het landelijk gebied. Zoals het begrip 'buitengebied' al aangeeft wordt het platteland vanuit stedelijk perspectief vaak als restruimte beschouwd. Ook AGORA besteedt over het algemeen niet veel aandacht aan het platteland." Dat zou zomaar de opening van de huidige editie over het platteland, anno 2011, kunnen zijn.

"Geen sprake van leegloop"

Wie verder kijkt, ziet al gauw termen opduiken die onlosmakelijk verbonden zijn met een vorig tijdperk. Wie kent de Rijksplanologische Dienst (RPD) nog? In 2000 lag de toekomst van het platteland daar op de tekentafel. Letterlijk. In AGORA spreekt het RPD van een verdrinking van agrariërs door de oprukkende stad en het aantrekkelijke landelijke woonmilieu. Agrariërs krijgen een functie in landschapsbeheer en recreatie: een verschuiving van productie naar consumptie. "Van leegloop van het landelijke gebied zal absoluut geen sprake zijn", aldus de twee vooraanstaande RPD-directeuren Hans van der Cammen en Yvon Horsten. Frappant is dat de opvolger van de RPD, het Planbureau voor de Leefomgeving, onlangs in hun bevolkingsprognose, samen met het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) nog sprak over "doorzettende krimp op het platteland" waarna Minister Donner aan de Tweede Kamer meldde dat er een "gebrek aan financiële spankracht is om de leefbaarheid op peil te houden."

Het platteland anno 2000, wordt door het RPD met name op agroproductivistische wijze en met een 'stedelijke bril' op gelijkgesteld aan de productiefactor landbouw. Het bestaan van het platteland (en de landbouw) wordt bedreigd door verstedelijking en de bouw van woningen en bedrijventerreinen aan de randen van de steden en langs snelwegen. Rode en groene contouren vormen een scheidslijn tussen twee vijanden, en remmen de dreiging van de stad af. De overmatige aandacht voor strijd staat in schril contrast met de constatering van Van Meeteren in het artikel 'De stand van Neêrlands platteland' dat stad en platteland steeds meer met elkaar vervlochten raken. Woorden als bedreiging en strijd doen geen recht aan de complexe relatie tussen stad en platteland. .

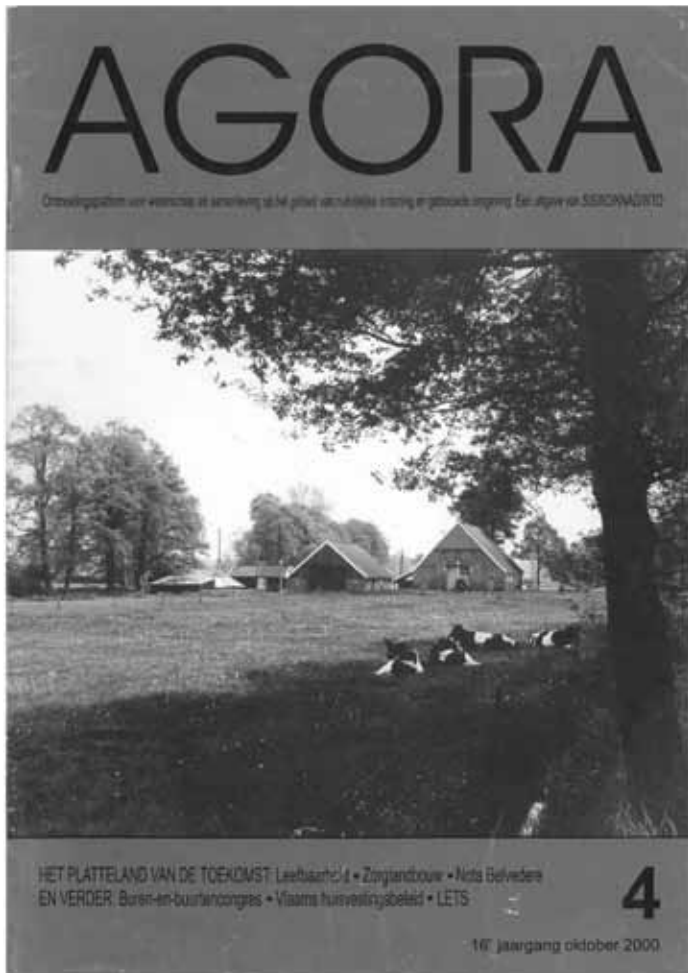
Markeert deze editie van AGORA over het platteland dan een trendbreuk in het denken over de verhouding tussen stad en platteland, waarbij het platteland primair als productiefactor naar de achtergrond wordt verdrongen? Misschien laten wij ons denkkader op dit moment tijdelijk (te)veel beïnvloeden door een opkomst van 'softe' onderwerpen als politiek, ouderen en leefbaarheid. Terwijl, ondanks de financiële malaise, eurosceptis en een krimpende bevolkingsomvang het platteland een zekere economische dynamiek kent, zoals blijkt uit het interview met Van der Ploeg en het artikel van Strijker en Markantoni elders in deze AGORA.

Van leegloop van het landelijke gebied zal absoluut geen sprake zijn

Beleid, beleid en nog eens beleid

Gelukkig hadden geografen en planologen in 2000 een heldere oplossing voor alle perikelen die zich voordoen in de verhouding tussen stad en platteland: een Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening in Nederland en een Ruimtelijke Structuurplan in Vlaanderen die de spelregels voorschrijven in de hevige strijd tussen de stad en het platteland. Wie er op nationaal

Voorpagina AGORA 'Het platteland van de toekomst' – Oktober 2000

niveau niet uitkomt, heeft nog altijd het Gemeenschappelijke Landbouwbeleid en LEADER I, LEADER II en LEADER+ van het Europees Oriëntatie- en Garantiefonds voor de Landbouw van de Europese Unie als laatste redmiddel. De beleidsnota's en andere sturingsinstrumenten van de overheden worden in daadwerkelijk elk artikel van de AGORA-editie in 2000 meerdere malen aangehaald.

De toenmalige redactie van AGORA trekt, onder leiding van Saskia Heins, het geloof in een maakbare samenleving met top-down aansturing sterk in twijfel: "De woonwens van de consument staat centraal", is het dappere verweer: "Beleid dient hierop op beheerste wijze tegemoet te komen". Maar de redactie komt schoorvoetend tot de conclusie dat al deze beleidsnota's op dat moment wel degelijk een bepalende factor zijn voor de toekomst van het platteland.

Voorspellingen

In zijn artikel over een leefbaar platteland in de 21ste eeuw spreekt onderzoeker Frank van Dam als enige over het platteland en de plattelanders zelf. Hij laat de eerdergenoemde nota's zoveel mogelijk achterwege en waagt zich aan een aantal voorspellingen over het leven op het platteland in de toekomst. "Vroeger werd er vooral gesproken over de teloorgang van voorzieningen als winkels. Tegenwoordig wordt vooral gewezen op het verdwijnen van sociaal bindende elementen als dorpshuizen." Maar, zo voorspelt Van Dam, de nieuwe technologie maakt deze fysieke ontmoetingslocaties in de 'space of flows' van de nieuwe netwerksamenleving

misbaar. Prioriteiten verschuiven naar kwaliteit van de woonomgeving, veiligheid en (gezondheids)zorg. Het containerbegrip leefbaarheid heeft daarmee een nieuwe invulling gekregen. Ook al kan worden getwijfeld aan in hoeverre de voorspellingen van Frank van Dam werkelijkheid zijn geworden, leefbaarheid heeft als thema inderdaad niet afgedaan zo blijkt ook in de editie van 2011. Ergo, de context verandert, maar het thema blijft. Zoals een bewoner van het Oost-Nederlandse platteland mij ooit eens vertelde tijdens een bijeenkomst over de rol van plattelandsbewoners bij leefbaarheid: "Civil society? Dat kennen we hier al jaren: hier heet dat nabuurschap."

De redactie komt schoorvoetend tot de conclusie dat al deze beleidsnota's op dat moment wel degelijk een bepalende factor zijn voor de toekomst

Hetgeen de lezer opvalt in oude edities van AGORA zegt net zoveel over het paradigma van toen als over het paradigma van het heden. De bestudeerde context, in dit geval de werkelijkheid van het platteland, verandert. Door een nieuwe 'zeitgeist' leidt dit in de sociaalruimtelijke wetenschap en beleid tot een ander beeld van het platteland. Dat heeft ook zijn weerslag op de evolutie van de artikelen die in de loop der jaren in AGORA verschijnen. Toch blijven klassieke thema's zoals de verhouding tussen stad en platteland, die we ook in deze AGORA centraal stellen, de kern van de sociaalruimtelijke wetenschap. Een uitgebreide analyse van de context waarin u zich momenteel bevindt, kunt u lezen in het volgende themanummer van AGORA over het de stand van het platteland. In 2022.

Martijn van der Linden (martijnvanderlinden@hotmail.com) is redacteur van AGORA.

Literatuurselectie

AGORA (2000) De Toekomst van het platteland 16, nr. 4. www.agora-magazine.nl

Castells, M. (2000). *The rise of the network society, the information age: economy, society and culture*. 2nd edition. London: Blackwell.

CBS (2011). *Forse bevolkingsgroei in de Randstad*, 12 oktober 2011. <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/bevolking/publicaties/artikelen/archief/2011/2011-064-pb.htm?RefererType=RSSItem>

Donner, J.P.H. (2011). *Aanbieding van de rapportages van het Centraal Fonds Volkshuisvesting over de financiële spankracht van woningcorporaties in Parkstad en Eemsdelta*. Den Haag: Brief aan Tweede Kamer, 17 oktober 2011.

Bewoners maken zelf de leefbaarheid

AUTEURS Nico Out

FOTOGRAFIE Hans Koert & Marja Jansen

In een stadswijk in de Randstad betekent leefbaarheid voor de inwoners iets heel anders dan in een dorp in Zeeland. Het verdwijnen van voorzieningen hoeft niet te leiden tot een afname in leefbaarheid. Wat kun je als dorping doen om de leefbaarheid op peil te houden?

Een krimpende bevolking die bovendien steeds meer ouderen telt, dat is de realiteit in veel plattelandsgebieden. De basisschool in het dorp kan met geen kunstgreep meer open blijven, de laatste winkelier hield het al eerder voor gezien en de kerk is in de verkoop gezet. Kun je je in zo'n dorp nog thuis voelen? Of lonkt de stad? De stad die vaak onbereikbaar is, omdat je je huis niet verkocht krijgt. Leefbaarheid wordt vaak gedefinieerd als de mate waarin de leefomgeving aansluit bij de voorwaarden en behoeften die er door mensen aan worden gesteld. Het gaat dan over de voorwaarden waaronder we in een bepaalde omgeving kunnen en willen samenleven. Gaat het dan vooral om de aanwezige voorzieningen of spelen er andere dingen? Een onderscheid tussen veronderstelde en ervaren leefbaarheid is daarbij handig. De veronderstelde leefbaarheid verwijst naar een voorzieningenpakket in een kern of wijk dat als voorwaarde wordt gezien voor de leefbaarheid. Een instrument als de 'Leefbaarometer' die voor het rijk is ontwikkeld leunt zwaar op dergelijke indicatoren. Daarbij gaat men uit van een minimumpakket bestaande uit een basisschool, huisarts, dorps huis, supermarkt, postkantoor, bank, openbaar vervoer, apotheek, bibliotheek en sportvoorzieningen. Uit onderzoek van Scoop voor de provincie Zeeland over hoe bewoners de leefbaarheid ervaren blijkt echter dat andere factoren, zoals de woonomgeving en de tevredenheid over de samenstelling van de bevolking, minstens zo belangrijk zijn

Voorzieningen

Er gaat veel energie verloren door gebrek aan inzicht in wat een

dorp nu eigenlijk leefbaar maakt. Dat zie je vooral in de discussie die wordt gevoerd als de dorps school te weinig leerlingen heeft en met sluiting wordt bedreigd. Acties voor behoud zijn schering en inslag, raadsleden zijn gevoelig voor de pleidooien van bewoners, en lange trajecten van besluitvorming volgen. Met minder dan 23 kinderen op school is de landelijke opheffingsnorm voor scholen in dunbevolkte gebieden van toepassing en is sluiting een feit. Frustraties bij bewoners en bestuurders zijn veelal het gevolg, terwijl het dorp ook zonder school prima leefbaar is te houden. Onderzoek van Dick van der Wouw uit 2010 laat zelfs zien dat de leefbaarheid in kernen zonder school gemiddeld vaak hoger ligt dan in dorpen waar wel een basisschool is. Sterker nog, het blijkt dat inwoners van kernen waar nauwelijks voorzieningen zijn, vaak hun kern toch als zeer leefbaar ervaren. Toch mag één voorziening nergens ontbreken: een plek waar je elkaar kunt ontmoeten. Dat is een voorwaarde om met elkaar dingen te ondernemen. Het ervaren van leefbaarheid zit vooral in de sociale verbanden en in de fysieke kenmerken van de woonomgeving: het mooie wonen. De gesprekken namens Scoop met bewoners van Baarland, Ossensisse en Noordgouwe, drie kleine Zeeuwse kernen zonder basisschool, bevestigen dat en geven bovendien aan dat bewoners zelf de leefbaarheid maken. Hiernaast blijkt dat, als het gaat om voorzieningen, de kwaliteit en bereikbaarheid belangrijk zijn. Inwoners van Zeeland zijn over het algemeen zelf zeer mobiel. Een systeem van openbaar vervoer dat zich richt op het bedienen van iedereen is daarom onnodig, extreem kostbaar en het bedient de mensen die mobiliteitsbeperkingen hebben onvoldoende. Wanneer je regionaal openbaar vervoer ziet als een aanvullende voorziening en ervoor zorgt dat het zich specifiek richt op mensen die er van afhankelijk zijn is de leefbaarheid daar meer mee gediend.

Jacob Bouwman woont sinds een jaar in Baarland, een kern met 600 inwoners. Hij is 27 jaar, lid van de dorpsraad en kwam in Baarland terecht omdat hij een betaalbaar huis zocht met een garage en een

De opbrengst van de jaarlijkse rommelmarkt in Baarland gaat naar de restauratie van de Maartenskerk die rond 1300 werd gebouwd.

tuin. Hij woont op zichzelf en zijn keuze werd niet bepaald door het al dan niet aanwezig zijn van een school: "Het verdwijnen van de school is natuurlijk jammer, maar de ouders van de tien kinderen die er nog op zaten lossen het vervoer naar andere kernen goed zelf op. Er zijn nog wel een paar andere voorzieningen in Baarland. Sam en Annie verkopen frites en ijs, van heinde en verre komen er mensen op af. Er is ook een restaurant met een menu voor de wat gevuldere beurs, bepaald geen ontmoetingsplaats voor Baarlanders. Vroeger was er ook een bakkerswinkeltje, maar inmiddels is die verdwenen en komt de SRV-wagen langs. Daarvan maken niet alleen ouderen gebruik, de diensten vinden breed aftrek." Jacob noemt ook nog de camping, 'Fleuria', de theeschenkerij, waar je ook leuke spullen voor in en om huis kunt kopen en het dorps huis. In het dorps huis is veel te doen, elke vereniging zit er: de fanfare, de tennisclub, het toneel en natuurlijk vergadert de dorpsraad er. De voorbereidingen voor het jaarlijkse 'Berenfeest' worden ook in het dorps huis getroffen. Mede-dorpsraadlid Jan de Witte vult aan: "Ik ben nog uit de tijd dat er twee bakkers waren, maar je kunt nu in Baarland geen pak suiker kopen, maar wel op drie plekken koffie drinken."

Er gaat veel energie verloren door gebrek aan inzicht in wat een dorp nu eigenlijk leefbaar maakt

Ineke Elbers is sinds 2006 voorzitter van de dorpsraad Ossensisse, maar woont er al twintig jaar. "Ossensisse heeft twintig jaar geleden een afname gekend van jonge mensen, maar nu zijn er weer vijftig kinderen en jongeren onder de 15 op een inwoneraantal van 400. Toch is dat volgens Ineke een tijdelijke zaak: "dit zal natuurlijk weer veranderen als deze generatie kinderen voor school en werk naar elders vertrekt. De aanwas had te maken met de gunstige huizenprij-

zen hier in de buurt." Winkels zijn er niet in Ossensisse. "Dat is ook niet nodig," zegt Ineke, "want 4 km verderop ligt Kloosterzande en daar is een supermarkt, een kledingwinkel, een bank, een drogisterij en nog zo wat. Wat wel belangrijk is, is dat we hier een dorps huis en een herberg hebben. De meeste mensen hebben hier voor die 4 km eigen vervoer en verder is er een buurtbus richting Hulst en een bus richting Terneuzen. Toen er onlangs gevraagd werd om mee te doen aan een deelautoproject, bleek er bij ons in het dorp geen behoefte aan. Een school hebben we niet, het vervoer van de kinderen wordt door de ouders onderling geregeld. Zij organiseren nog meer: een zomerkamp, speeldagen, carnaval, Koninginnedag, bonte middagen, om maar de belangrijkste dingen te noemen. Bij de verbetering van het dorps huis zijn de bewoners zelf ook actief betrokken. We hebben het zelf geïsoleerd en geschilderd."

Ineke van Dijke is al jaren voorzitter van de gecombineerde dorpsraad Noordgouwe-Schuddebeurs. Zij woont sinds 1989 in Schuddebeurs. Dat is prettig wonen vanwege de landelijkheid, de ruimte en het type huizen. Er wonen 750 mensen, waaronder meer ouderen dan jongeren. Er wordt weinig verhuisd. "Er is in Noordgouwe sinds twee jaar geen winkeltje meer omdat mensen vaak elders de meeste boodschappen deden. Het probleem is opgelost door een mobiele winkel (SRV-wagen). De basisschool is al eerder verdwenen. De kinderen van Noordgouwe gaan naar Dreischor, Zonnemaire of Zierikzee op school. De bewoners van Noordgouwe hebben bijna allemaal een auto. Over het verdwijnen van de school is lang gesproken, maar het was niet meer te doen de school open te houden. Ouders regelen onderling het vervoer. Met de school vielen er wel activiteiten weg. Maar we zijn niet bij de pakken neer gaan zitten en zelf hebben we het Sinterklaasfeest, het driekoningenfeest en andere evenementen opgepakt. Hoewel de kinderen elders op school gaan, doen ze er allemaal aan mee."

Dat de school in Noordgouwe is verdwenen heeft nog andere positieve effecten gehad op de leefbaarheid. Ineke van Dijke: "Het

schoolgebouw zit aan het dorps huis vast. De klaslokalen zijn nu deel van het dorps huis en het voormalige kantoortje is beschikbaar gekomen als jeugdthunk. De gemeente heeft zich daar samen met de woningbouwvereniging goed voor ingezet. Wat voor ons cruciaal is, is dat het dorps huis behouden blijft. Het is niet alleen een vergaderplek, maar het is ook een gymzaal, er wordt gebadmintond, er zijn muziekkuitvoeringen, er is plek voor bruiloften, maar ook voor bijeenkomsten rond een begrafenis bijvoorbeeld. Verder zijn mobiele voorzieningen belangrijk. Als de bibliobus, waarin onder andere een pinautomaat zit, niet langs zou komen zou dat de leefbaarheid negatief beïnvloeden."

De dorpsraad

Dorpsraden in deze kernen mobiliseren bewoners om actief te werken aan de leefbaarheid. In het zelf oplossen van problemen en het formuleren en uitvoeren van plannen vindt men elkaar. Dick van der Wouw formuleert het zo: "Heel belangrijk voor de ervaren leefbaarheid is de aansluiting die je hebt met burens en medebewoners. Eenzaamheid is een vijand van leefbaarheid." Het hebben van familie, vrienden of geloofsgenoten in je omgeving draagt in belangrijke mate bij aan een gevoel van leefbaarheid. Het sterkst zien we dit bij mensen die zich rekenen tot de gereformeerde gezindte, in Zeeland 15 procent van de bevolking. Zij ervaren de omgeving als veel leefbaarder wanneer zij omringd zijn door veel geloofsgenoten. Mensen die vaker gebruik maken van de aanwezige voorzieningen in hun wijk of kern ervaren een betere match met hun omgeving. Dat geldt ook voor mensen die intensiever betrokken zijn

bij het verenigingsleven. Het collectieve gevoel trots te zijn op je wijk of kern, er duidelijke binding mee hebben en je inzetten voor de wijk verhoogt de ervaren leefbaarheid. Een veilige en schone omgeving zonder overlast wordt als meer leefbaar ervaren. In het werken aan leefbaarheid is een actieve dorpsraad cruciaal: als initiatiefnemer en katalysator, maar ook als aanspreekpunt voor bewoners en gesprekspartner voor gemeenten. De waarde van de dorpsraad wordt sterk bepaald door het draagvlak bij bewoners. Niet elke dorpsraad werkt hetzelfde. In Ossensisse is de raad informeel georganiseerd. Ineke Elbers: "Als dorpsraad hebben wij geen traditionele jaarvergaderingen, maar bespreken we even kort een paar zakelijke punten en daarna brainstormen we met elkaar over actuele thema's. We hebben goede mensen in de dorpsraad, maar veel mensen uit het dorp hebben geen zin om in zo'n bestuur te zitten. Ze willen zich wel op een andere manier inzetten en vormen met een paar mensen werkgroepjes. We hebben er één die de kinderen doet, een ander organiseert de feesten, er is een clubje dat zich met verkeer bezighoudt. Dat zwingelt maatregelen aan om de veiligheid te vergroten. We merken dat het goed werkt als we bewoners aanspreken op hun gedrag, ze even herinneren aan de risico's van te hard rijden bijvoorbeeld. Vrij recent is er een groepje gestart dat zich bezighoudt met het aanzicht van het dorp. Die werkgroep is bezig met het zoeken naar geld om het voetbal- en tennisveld achter het dorps huis aantrekkelijker te maken. We willen er een parkachtige omgeving van maken met bankjes en een kiosk. Een landschapsarchitect uit het dorp heeft gratis meegewerkt en het plan is doorgerekend door iemand die professioneel calculator is.

Door het organiseren van een fietstocht langs gevaarlijke plekken op de polderwegen zwengelde de werkgroep verkeer van de dorpsraad Ossensisse maatregelen aan om de veiligheid te vergroten

We hebben een ton nodig en zoeken onder andere middelen uit plattelandssubsidies: een flinke klus. Op onze jaarvergaderingen komen altijd zestig tot zeventig mensen. Als dorpsraad zorgen wij ervoor dat de activiteiten goed worden afgestemd en dat de werkgroepen goed worden bemand. Als het nodig is vragen we mensen persoonlijk om mee te doen. Eén keer per jaar nodigen we alle stichtingen en clubjes uit om vooruit te kijken naar het komend jaar en activiteiten op elkaar af te stemmen. We bespreken problemen en kijken of we elkaar soms ook aan vrijwilligers kunnen helpen.”

“Er zijn dorpsraden die gemeenteraad willen spelen, terwijl anderen zich opstellen als schakel tussen bewoners en gemeente”

In Baarland heeft de dorpsraad het initiatief genomen om het werken aan de leefbaarheid gestructureerd aan te pakken vertelt Jacob Bouwman: “Op dit moment loopt er een traject waarin we met bewoners ideeën verzamelen om de leefbaarheid te behouden of zelfs te vergroten. De bijeenkomst waarop we dat deden is goed bezocht en levert heel veel ingrediënten op voor het maken van een dorpsplan. Daarbij gebruiken we de handleiding van de ‘Zeeuwse Vereniging Kleine Kernen’ (ZVKK). We doen dat om de ontwikkelingen voor te zijn. In Noordgouwe zien ze dat anders. Ineke van Dijke: “Er zijn dorpsraden die gemeenteraad willen spelen, terwijl anderen zoals wij zich opstellen als schakel tussen bewoners en gemeente. Wij nemen zelf geen initiatieven voor het ontwikkelen van plannen. Wat we wel aanzwengelen zijn zaken op verkeersgebied, zoals snelheidsbeperkingen, vluchtheuvels en verkeersremmers. Daarbij kun je het echter nooit iedereen naar de zin maken, want de boeren met de combines hebben het extra moeilijk om tussen die dingen door te laveren.”

Als je kijkt naar de leefbaarheid van deze drie kernen, dan blijkt dat het eigen initiatief en de inzet van bewoners doorslaggevend is. Wanneer je dat als gemeente faciliteert is er met relatief weinig geld veel mogelijk. Niets is zo frustrerend voor dorpingen als je tegen plannen te moeten verzetten die er met echt overleg anders uit zouden hebben gezien. Hoewel een gemeenschappelijke vijand een band scheidt, biedt een positieve samenwerking meer perspectief. Ineke van Dijke: “Meestal hebben we een constructief samenspel met de gemeente. Zo zijn er plannen voor nieuwbouw in het dorp en er is goed overleg met de gemeente. Toch gaat het ook weleens moeilijk. Er is een boerderij in het dorp afgebroken, een projectontwikkelaar gaat op die locatie woningen bouwen, vlak tegen de tuinen van de huizen aan de ring. De nieuwe bewoners kijken straks zo’n beetje de huiskamers van de oude ringwoningen binnen. We hebben inmiddels een stevige brief geschreven en wachten nu op een reactie.” Er speelt ook nog een onderhoudsprobleem. In de dorpskern staat een beeldbepalende kerk, omgeven door een

gracht. Dorpsbewoners doen zelf veel aan het onderhoud van het terrein. Ineke van Dijke: “De kerkgemeenschap is erg klein een heeft geen geld om de beschoeiing te onderhouden. De gemeente heeft haar toezegging dat te doen herroepen en nu ligt het er slordig bij. Daar zijn we niet blij mee.” “De relatie met de gemeente Borsele is goed”, vindt Jacob Bouwman. “Zaken die aandacht vragen zoals herstel van beschadigingen in de openbare ruimte, onderhoud van groen en water, worden snel geregeld. Wel is er bezuinigd op het spreekuur dat de gemeente eenmaal per maand in het dorps huis hield, maar daar werd toch al niet veel gebruik van gemaakt. Aandachtspunt is de communicatie met de gemeente, omdat er geen vaste ambtenaar meer is die zich met dorpsraden bezighoudt.” In Ossensisse zien ze de gemeente Hulst als één van de partijen met wie ze samenwerken. “We hebben een contactambtenaar,” zegt Ineke Elbers. “Die is altijd bereid mee te helpen of denken.” Als je deze verhalen hoort, lijkt het met de initiatieven van onderop wel goed te gaan. Als het nodig is brengt ook een wat minder proactieve dorpsraad de bewoners wel in beweging. Er zijn echter wel problemen of aandachtspunten. Bewoners in de spitsuurfase van hun leven hebben vaak geen tijd voor een dorpsraad. Het risico bestaat dat je die bewoners mist, daar moet je dan wat op verzinnen. De werkgroepen in Ossensisse zijn een antwoord, maar het organiseren van flexibele en ook kortlopende inzet is zeker zo belangrijk. Met de toenemende vergrijzing neemt op den duur ook de vraag naar zorg toe. Die zal deels door steeds schaarsere vrijwilligers moeten worden opgepakt. Daarop anticiperen is ook een uitdaging voor dorpsraden. Daarnaast staan ook andere voorzieningen dan scholen steeds meer onder druk door de veranderende bevolkingssamenstelling en schaarsere middelen. Dat vraagt soms ook regionale en provinciale oplossingen en daar zijn dorpsraden minder mee bezig, samenwerking is geen vanzelfsprekendheid. De ZVKK ziet zichzelf in deze context meer als kennisplatform dan als verbindend pleitbezorger. Omdat gemeenten juist meer samen gaan werken en bijvoorbeeld op grotere schaal door hen betaalde voorzieningen reorganiseren neemt de noodzaak tot afstemming van dorpsraden toe. Of dat lukt, zal de toekomst leren.

Nico Out (nout@scoopzld.nl) is adviseur voor het Zeeuws Instituut voor Sociale en Culturele Ontwikkeling (Scoop)

Literatuurselectie

Smit, A. (2009). Sociale staat van Zeeland, Provinciaal rapport 2009. Middelburg: Scoop

Leidelmeijer K., G. Marlet, J. van Iersel, C. van Woerkens en H. van der Reijden (2008). De Leefbaarometer: rapportage instrumentontwikkeling, Amsterdam en Utrecht: RIGO en Atlas voor gemeenten.

Van der Wouw, D. (2011) Leefbaarheid, themarapport sociale staat van Zeeland. Middelburg: Scoop.

Van der Wouw, D., P. de Kraker, J. van Overbeeke-Van Sluijs, H. Schellekens, C. Ruppert, J. Ennik en J. van de Velde (2010). Onderwijs ons goed: afnemende leerlingenaantallen in Zeeland, Middelburg en Vlissingen: Scoop en RPCZ.

Ouderen op het platteland

AUTEUR Frans Thissen

FOTOGRAFIE Marcel Heemskerk

Toen enkele dagen na een hittegolf op het Franse platteland veel ouderen dood in hun huis werden aangetroffen, vroeg men zich af of het platteland wel een geschikte plek was om oud te worden. Vooral onder ouderen bestaan grote verschillen op het platteland. Structuurveranderingen zorgen er voor nieuwe polarisatie.

Nederland vergrijsst en het Nederlandse platteland vergrijsst nog sterker. De vergrijzing van Nederland hangt samen met een algemene demografische ontwikkeling zoals die zich in heel West-Europa voordoet. De extra vergrijzing van het platteland heeft vooral te maken met naar leeftijd selectieve migratiestromen. Migratie van jonge plattelandsbewoners naar de stad is een ontwikkeling die al heel oud is en die zorgt voor relatieve vergrijzing van het platteland. De ontwikkeling van veel Europese landen tot kenniseconomie versterkt deze opleidingsmigratie. Jongeren vertrekken in steeds grotere getalen voor een hogere opleiding en voor een start op de arbeidsmarkt naar grote steden. Daarnaast hebben bepaalde delen van het Nederlandse platteland met pensioenmigratie te maken. De omvang van deze migratiebeweging is binnen Nederland nog zeer beperkt, maar de huidige pensioenmigratie draagt op het platteland wel bij aan het ontstaan van concentraties van welvarende, relatief jonge ouderen. Echter, het aandeel pensioenmigranten onder de oudere bevolking haalt zelfs in de daarvoor aantrekkelijke dorpen in Nederland nog geen 20 procent.

Verscheidenheid

Vergrijzing en pensioenmigratie veroorzaken een groeiende diversiteit onder de ouderen op het platteland. In samenhang met hun migratiegeschiedenis laten zij steeds grotere verschillen zien in welvaart, opleidingsniveau, kwaliteit van de woning en het type sociaal netwerk. Bovendien is er sprake van grote verschillen tussen

de oudste ouderen en relatief jonge ouderen, die samenhangen met hun sterk uiteenlopende levensgeschiedenis. Daarbij gaat het om verschillen in opleiding, vrouwenemancipatie en bekendheid met nieuwe technologische ontwikkelingen. De verscheidenheid onder ouderen openbaart zich bovendien in een ruimtelijke differentiatie op het Nederlandse platteland: naast vergrijsde, weinig bemiddelde dorpen, zijn er in Nederland op enkele aantrekkelijke woonplekken vergrijsde, zeer bemiddelde dorpen te vinden.

Een centrale vraag voor zowel sociaal geografen als sociaal gerontologen is in hoeverre het platteland een goede plek is om oud te worden. In het maatschappelijk debat is eerder sprake van stereotype en vaak tegenstrijdige beelden dan van onderbouwde kennis. Enerzijds is er het machtige beeld van het traditionele dorp waarbinnen ouderen mogen rekenen op ondersteunende sociale netwerken van hun familie, vrienden en burens. Anderzijds is er het beeld van de vereenzaamde oudere, aangewezen op de steeds verder uitgekilde infrastructuur van het kleine dorp, vervoersarm en op steeds grotere afstand van voorzieningen en zorg en zonder de steun van nabij wonende kinderen.

De beoordeling van het platteland als een plek om oud te worden kan het beste worden benaderd met het concept 'passend wonen'. Het is hierbij van belang aandacht te besteden aan ontwikkelingen die zich op het Nederlandse platteland voordoen die aanleiding geven tot een onderscheid tussen succesvolle ouderen en kwetsbare ouderen in hun relatie tot de omgeving: tussen ouderen die in staat zijn keuzes te maken ten aanzien van een omgeving die met hun voorkeuren overeenstemt en ouderen die deze keuzemogelijkheden niet hebben en worden geconfronteerd met uitsluiting en vervreemding. Het begrip kwetsbaarheid wordt in de sociale gerontologie vooral gerelateerd aan individuele afhankelijkheid in samenhang met gezondheid en een gebrek aan hulpbronnen in het eigen huishouden in de vorm van een partner en een hoog inkomen. Ook de omgeving kan aan kwetsbaarheid bijdragen. Een omgeving die hoge

eisen stelt, zoals noodzakelijk autogebruik, en weinig steun verschaft, zoals veel medebewoners met een geheel andere leefstijl, maakt ouderen kwetsbaar. Kwetsbaarheid kan dan leiden tot 'environmental stress', wat zich vooral openbaart in een lage waardering van de woonomgeving en in gevoelens van onveiligheid.

In dit artikel staan twee zaken centraal. Allereerst wordt aandacht besteed aan een aantal structuurveranderingen op het Nederlandse platteland die aanleiding geven tot het onderscheid tussen succesvolle en kwetsbare ouderen in hun relatie tot hun omgeving. Bovendien wordt een verdere uitwerking geschetst van het concept 'passend wonen' op het platteland.

Structuurveranderingen

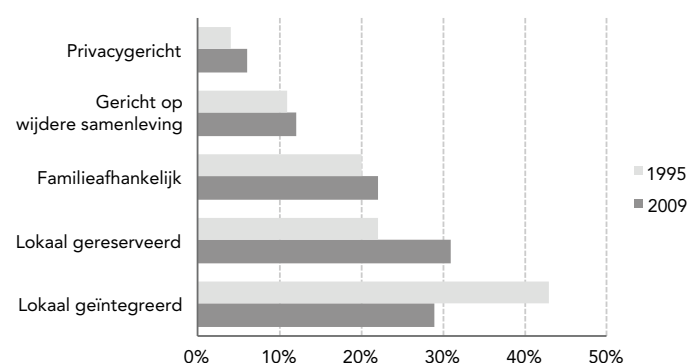
Uit de hiervoor beschreven migratieontwikkelingen blijkt al dat ouderen op het platteland te maken hebben met een algemene schaalvergroting in dag- en leefpaden. Een deel van de ouderen zoekt op een bepaald moment in de levensloop het platteland op en is in staat daar de rurale idylle voor zichzelf te verwezenlijken. Uit onderzoek in Nederlandse plattelandsgebieden met enige pensioenmigratie (zoals delen van Drenthe en de Achterhoek) blijkt overigens dat onder migrerende ouderen sprake is van een dynamiek die zich in de eerste plaats binnen de eigen regionale woningmarkt voordoet. Echter, voor de ouderen die ter plaatse geboren en getogen zijn, verandert 'hun dorp' soms zo ingrijpend dat zij zich vervreemd en buitengesloten voelen. Zij worden in hun directe omgeving geconfronteerd met ouderen (en jongeren) met een geheel andere leefstijl en met wezenlijke veranderingen in de rol van de dorpsgemeenschap.

Een andere belangrijke structuurverandering op het platteland is de verdere ontwikkeling van de automobilititeit en de daarmee samenhangende krimp in het openbaar vervoer. De laatste 15 jaar hebben op het platteland vooral ouderen en vrouwen een grote inhaalslag gemaakt in rijvaardigheid en de eigen beschikking over een auto. In feite is de bereikbaarheidssituatie op het platteland voor de meeste bewoners verbeterd maar zijn de bereikproblemen voor een steeds kleinere groep vervoersafhankelijke ouderen op het platteland nog groter geworden.

Een tweedeling dreigt tussen ouderen die wel of juist niet deel uitmaken van robuuste sociale steunnetwerken

Ten slotte betekent de algemene vermaatschappelijking van de zorg zoals die zich sinds de jaren tachtig in Nederland voordoet, dat steeds meer nadruk wordt gelegd op de eigen verantwoordelijkheid voor gezondheid en zorg en op de rol van het lokale sociale netwerk. Dat betekent dat lokaal een tweedeling dreigt tussen ouderen die wel of juist niet deel uitmaken van robuuste sociale steunnetwerken. Met de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) is deze ontwikkeling in een stroomversnelling geraakt. In 17 dorpen in de Gelderse Achterhoek beschreven we zowel in

1995 als 2009 de sociale steunnetwerken van ouderen met behulp van een vragenlijst ontwikkeld door de Britse sociaal gerontologe Clare Wenger. De resultaten daarvan (figuur 1) laten zien dat sociale netwerken die typerend zijn voor pensioenmigranten - het privacygerichte netwerk en het op de bredere samenleving gerichte netwerk - enige toename vertonen. Maar het zijn vooral de afname van robuuste lokaal geïntegreerde netwerken en de toename van minder robuuste lokaal gereserveerde netwerken die het beeld bepalen. Lokaal geïntegreerde netwerken worden gevormd door hechte relaties met lokale familie, vrienden en buren. Ouderen met lokaal gereserveerde netwerken vertrouwen op hun buren, hoewel ze erg op hun eigen huishouden gericht zijn. In tegenstelling tot het lokaal geïntegreerde netwerk wordt het lokaal gereserveerde netwerk gekenmerkt door een geringe betrokkenheid bij activiteiten van de dorpsgemeenschap. De geschetste verandering illustreert hoe het begrip 'community' in hoog tempo een andere inhoud krijgt op het Nederlandse platteland.

Figuur 1. Type sociale steunnetwerken van ouderen in Oostelijk Gelderland in 1995 en 2009

Een passende omgeving?

Uit diverse overheidsnota's blijkt dat het in de relatie tussen ouderen en rurale omgeving om drie thema's gaat: wonen, zorg en welzijn. Daarbij bestaat over de eerste twee, nogal praktische, thema's de meeste helderheid. Het derde thema is weliswaar minder praktisch beïnvloedbaar, maar blijkt in de praktijk voor veel ouderen steeds belangrijker. Bovendien geldt ook voor ouderen dat zij niet alleen consument of slachtoffer zijn van hun omgeving, maar daaraan meestal zelf ook een actieve bijdrage leveren. Zo leveren ouderen een belangrijke bijdrage aan lokaal verenigingsleven en vrijwilligerswerk.

Met het ouder worden neemt de betekenis van de woonsituatie, de woning en de directe woonomgeving, voor het welbevinden toe. Vooral voor ouderen die kwetsbaar zijn door afhankelijkheid en met een gebrek aan hulpbronnen op het niveau van het huishouden blijkt de kwaliteit van de woonsituatie directe gevolgen te hebben voor het oordeel over de omgeving en het gevoel van veiligheid. Een slecht passende omgeving kan de zelfredzaamheid op het gebied van wonen en zorg van ouderen aantasten. Ouderen in een slecht passende omgeving wat betreft wonen en zorg hebben daar niet alleen een negatief oordeel over, maar blijken zelf ook nauwelijks activiteiten te ontplooiën om hun woon- of zorgsituatie te

verbeteren en vertonen een beknot activiteitenpatroon. Onder ouderen met een kwetsbare relatie met hun omgeving wat betreft wonen blijken niet alleen geboren en getogen dorpsbewoners voor te komen, maar ook 'nieuwkomers' die in een dorp 'terecht zijn gekomen' en min of meer 'trapped in the village' zijn. Een typerend citaat van een oudere die tot de laatste groep behoort, is een alleenstaande 63-jarige man die zijn vorige woonsituatie in Amsterdam 14 jaar geleden is ontvlucht en nu in een klein dorp in de Kop van Noord-Holland woont:

"Qua woning heb ik dit genomen omdat het klein is, alleen is het oud, hier en daar moet er wat gebeuren [...] maar ja, je wordt ouder en ik ben er zelf niet zo handig in [...] Dit huisje ligt pal aan de drukke weg. Nou is dit een voorrangsweg en dat is te merken [...] Ik ben niet gebakken aan dit dorp, als ik de kans zou krijgen en als ik het financieel kan trekken [...] dan ben ik gauw vertrokken".

Vanwege de vermaatschappelijking van de zorg, de vergrijzing en de sterk groeiende kosten in deze sector wordt ook in dorpen gezocht naar een balans tussen zorg binnen het eigen huishouden, informele zorg vanuit de eigen omgeving en formele zorg. Dan blijkt het ook binnen een dorpsamenleving moeilijk een groter beroep te doen op medebewoners. Een 60-jarige man met een gehandicapte vrouw, wonend in een dorp in Zuid-Beveland:

"Wij hebben het zo geregeld dat ik het grootste deel zelf doe van haar verzorging. De dag dat ik werk, maken we gebruik van de thuiszorg. En we hebben enkele mensen waar we, als ze kunnen, een beroep op kunnen doen. Maar dat is het moeilijke tegenwoordig [...] Als ik hier naar de burens kijk, die werken allebei. Aan de andere kant woont een oudere mevrouw die veel weg is. Voor de rest zijn het allemaal werkende vrouwen en daar kun je moeilijker een beroep op doen. Ik vind dat een zorgpunt van die Wet maatschappelijke ondersteuning. Er wordt nu veel te makkelijk gezegd dat je zelf maar voor de dingen moet zorgen en je moet maar een beroep op de burens doen en zo. Dat kun je makkelijk zeggen."

Het zijn vooral sociaal gerontologen zoals Phillipson en Burholt die recentelijk opnieuw aandacht hebben gevraagd voor de betekenis van de (rurale) omgeving voor het welzijn van ouderen. Phillipson besteedt daarbij vooral aandacht aan de veranderende betekenis van het begrip 'community' en het ontstaan van nieuwe tegenstellingen tussen oudere bewoners op basis van hun relatie met hun omgeving. Phillipson legt daarbij de nadruk op 'feelings of belonging' en op identiteit. Burholt benadrukt het temporele aspect van de emotionele binding die ouderen met hun woonplaats hebben. Ouderen hanteren in interviews over hun lokale binding vaak een historische perspectief. In het hiervoor genoemde onderzoek in oostelijk Gelderland gaven vrijwel alle ouderen aan zich in hun dorp thuis te voelen. Gevraagd naar de zaken die daarvoor van belang zijn werd door de meeste ouderen gewezen op het sociale klimaat in het dorp. Fysieke kenmerken (woningen, landschap) werden veel minder vaak genoemd. Passend wonen betekent ook voor veel ouderen samenwonen met bewoners met een overeenkomstige leefstijl.

Frans Thissen is als sociaal geograaf werkzaam binnen de afdeling Geografie, Planologie en Internationale Ontwikkelingsstudies van de Universiteit van Amsterdam.

Literatuurselectie

- Burholt, V. (2009). *Is home where the heart is? The affinities between people and betwixt places in later life*, Inaugural lecture, Swansea University.
- Keating, N. (red.) (2008) *Rural ageing: a good place to grow old?* Bristol: The Policy Press.
- Meer, M. van der, F. Thissen, J. Droogleever Fortuijn, I. van der Tak en D. van der Wouw (2008) *De sociale draagkracht van dorpen in Borsele: leefbaarheid, sociale cohesie en community care in kleine dorpen*. Amsterdam, AMIDSt UvA.
- Meer, M. van der, J. Droogleever Fortuijn en F. Thissen (2008). *Vulnerability and environmental stress of older adults in deprived neighbourhoods in the Netherlands*, Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie 99, nr. 1, pp. 53-64.
- Phillipson, C. (2007). *The 'elected' and the 'excluded': sociological perspectives on the experience of place and community in old age*, *Ageing and Society* 27, nr.3, pp. 321-342.
- Phillipson, C. en T. Scharf (2005) *Rural and urban perspectives on growing old: developing a new research agenda*, *European Journal of Ageing* 2, nr. 2, pp. 67-75.
- Steenbekkers, A., C. Simon en V. Veldheer (red.) (2006) *Thuis op het platteland: de leefsituatie van platteland en stad vergeleken*. Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Thissen F., J. Droogleever Fortuijn en P. van Konijnenburg (2003). *Kwetsbaar of succesvol? De woonsituatie van ouderen in de dorpen van de Kop van Noord-Holland*. Amsterdam, Universiteit van Amsterdam AME.
- Wenger, G.C. (1991). *A network typology: from theory to practice*. *Journal of Aging Studies* 5, nr. 2, pp. 147-162.

vooraankondiging:

Het platteland

als consumptieruimte

Datum: 12 april 2012

Tijd: 13.30 - 17.00 uur. Ontvangst vanaf 13 uur.

Plaats: Rijksuniversiteit Groningen, Zernikecampus, 'Het Paviljoen', Theaterzaal.

Het platteland is een consumptieruimte geworden, terwijl we vaak nog denken dat het vooral voor productie bedoeld is. Op deze studiemiddag willen we nagaan hoe de consumptieruimte er uit ziet en er uit moet zien. Ingegaan wordt op de economie en de demografie van het huidige platteland, maar ook de positie van oude en nieuwe dragers. Hoe maakt de landbouw de draai naar haar nieuwe omgeving, hoe staat het met de leefbaarheid, hoe zit het met de rol van nevenactiviteiten binnen en buiten de landbouw, en is het platteland wel klaar voor haar leisure-functie?

De sprekers die hun opwachting zullen maken zijn onder anderen Prof.dr. Dirk Strijker (RuG), Dr. Marianna Markantoni (RuG) en Dr. Frans Thissen (UvA). De dagvoorzitter is Eric van Oosterhout (Burgemeester Gemeente Aa en Hunze).

Het symposium is een gezamenlijk initiatief van KNAG, AGORA en de Mansholtleerstoel RuG/FRW.

Aanmelding via www.knag.nl

Kosten: €10,- voor studenten, €40,- voor anderen.

KNAG leden en AGORA abonnees ontvangen

€5,- korting

rijksuniversiteit
groningen

faculteit ruimtelijke
wetenschappen

KNAG

AGORA

De PVV is in het dorp!

AUTEUR Hans van der Heijde

ILLUSTRATIE Ate Poorthuis

Electoral verschillen tussen de stad en het platteland zijn van alle tijden. Het is echter opvallend dat de PVV, een partij die zich hoofdzakelijk richt op een stedelijke problematiek, juist op het platteland een relatief grote aanhang heeft.

In het Friese dorp Twijzelerheide, een kilometer of dertien ten oosten van Leeuwarden, haalde de PVV bij de laatste Tweede Kamerverkiezingen een kwart van de stemmen. De PVV deed het bijna overal op het platteland relatief goed en in sommige gemeenten bijzonder goed. Dat was verrassend voor een partij die zich richt tegen de 'multikul' van het allochtonenbeleid, tegen immigratie, tegen een verondersteld gebrek aan aanpassing van allochtonen en tegen de 'islamisering' van Europa in het algemeen en van Nederland in het bijzonder.

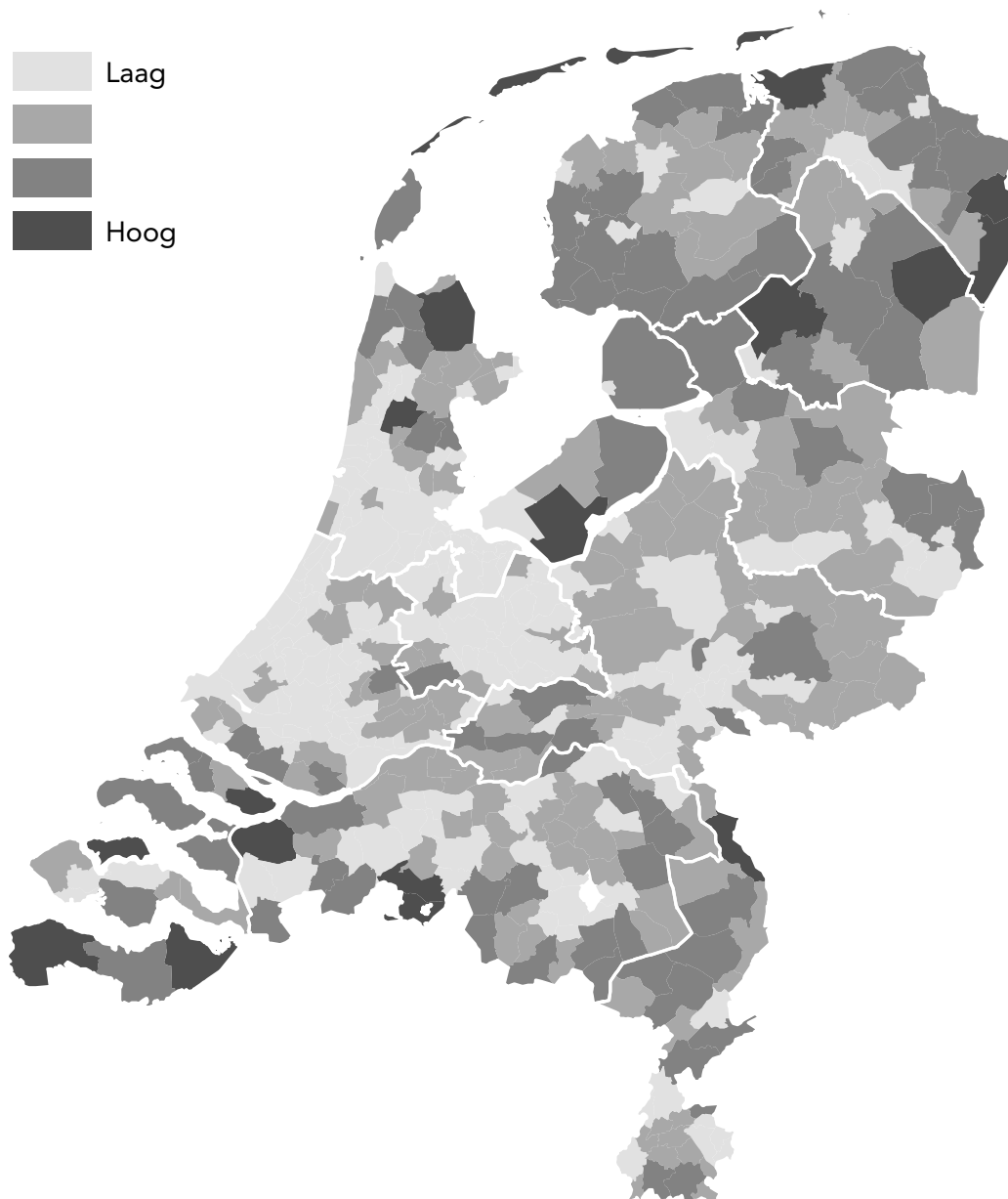
De helft van de allochtonen in Nederland woont in de vier grootste steden en de overgrote meerderheid van de resterende helft in andere steden. Voor zover plattelandsgemeenten allochtonen onder hun inwoners tellen, zijn dat meestal bewoners van asielzoekerscentra. Veel van die centra zijn de afgelopen jaren alweer gesloten of in capaciteit teruggebracht. De dorpsscholen van Nederland zijn bijna allemaal wit; naast de kerktoren prikt nergens een minaret in de hemel; en hoofddoekjes zijn nog tegen wind en regen, en geen vertoon van religieuze overtuiging. Kortom, het PVV-succes onder het niet-stedelijke electoraat is op zijn minst verrassend.

Het platteland verschieft van kleur

Dat de stembusuitslagen in niet-stedelijke gebieden verschillen van die in de steden is geen nieuws. Hoewel deze verschillen in Nederland niet mogen worden overdreven: van een sociale, culturele en politieke tegenstelling tussen stad en platteland is en was maar in geringe mate sprake in vergelijking met andere Europese landen. Al in de zestiende eeuw was de helft van alle Nederlanders in steden en

Nederlandse politieke partijen in een notendop

In 1977 deed voor het eerst een lijst van het Christen Democratisch Appèl (CDA) mee aan de Tweede Kamerverkiezingen (150 zetels), wat in België de Kamer van Volksvertegenwoordigers is. Het CDA werd in 1980 officieel opgericht en is een fusie tussen de drie grote confessionele partijen van Nederland: de Anti-Revolutionaire Partij (ARP, 1879-1980), de Christelijk-Historische Unie (CHU, 1908-1980) en de Katholieke Volkspartij (KVP, 1945-1980). Sinds de eerste verkiezingsdeelname in 1977 heeft het CDA tot 1994 onafgebroken deel uitgemaakt van de regering, vanaf 1982 onder leiding van Minister President Ruud Lubbers. Bij de verkiezingen van 1994 verloor het CDA echter 20 van haar 54 zetels en werd het zogenaamde eerste paarse kabinet gevormd onder leiding van Wim Kok, bestaande uit de Partij van de Arbeid (PvdA), Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD) en Democraten '66 (D66). In 2002 werd het CDA wederom de grootste partij van Nederland, met 43 zetels en leverde in Jan Peter Balkenende in drie achtereenvolgende kabinetten de Minister President. Bij de verkiezingen van 2010 verloor het CDA wederom 20 van haar zetels en werd de VVD nipt de grootste partij van Nederland, met één zetel meer dan de PvdA. De grote winnaar van de verkiezingen van 2010 was echter de Partij voor de Vrijheid (PVV) van Geert Wilders. Wilders had in 2004 de VVD verlaten en zat tot de verkiezingen van 2006 als eenmansfractie in de Tweede Kamer. Bij de verkiezingen van 2006 behaalde de PVV 9 zetels, waarna in 2010 24 zetels behaald werden en regeringsdeelname lonkte. Die deelname kwam er niet, in plaats daarvan vormden de VVD en het CDA een minderheidskabinet (52 zetels) met 'gedoogsteun' van de PVV, welke is vastgelegd in het zogenaamde 'gedoogakkoord'. Voor een meer volledig overzicht van de Nederlandse partijpolitiek, kijk op: <http://www.rug.nl/dnpp>

Percentage PVV-stemmen per gemeente bij de Tweede Kamerverkiezingen 2010, genormaliseerd voor bevolkingsdichtheid

stadjes gevestigd en qua urbanisering greep de toch al laat op gang gekomen industriële revolutie minder diep in dan elders. Weliswaar kende en kent ook Nederland suburbanisering, begrepen als beweging van centrum naar periferie, maar gegeven de lange urbane Nederlandse historie zou je ook kunnen zeggen dat Nederland al heel lang suburbane kenmerken vertoont. Zo is er sprake van economische, culturele en politieke gerichtheid op, en afhankelijkheid van, (vaak relatief kleine) stadscentra op het platteland. Illustratief daarvoor is het feit dat in Nederland, anders dan in bijvoorbeeld Frankrijk, het platteland gedurende (met name de tweede helft van) de twintigste eeuw niet is leeggelopen, ondanks de enorme arbeidsextensivering van de agrarische productie ten gevolge van schaalvergroting en mechanisering. Toch zijn er verschillen, die zich ook manifesteren in stemgedrag. Tussen 1945 en het einde van de twintigste eeuw scoorden de confessionele partijen relatief hoog op het platteland: in het overwegend protestantse noorden domineerden de CHU en de ARP,

in het katholieke zuiden de KVP. Toen de confessionele partijen zich gedurende de jaren zeventig verbonden tot het CDA en die partij, net als het blauw van de liberalen en het rood van de socialisten, een huidskleur moest kiezen, kon die niet anders dan groen worden. Weliswaar beklemtoonde het CDA zijn rol als belangenbehartiger van de agrarische sector - de claim van het CDA als regeringspartij op het Ministerie van Landbouw en Visserij was decennia lang onbetwist - maar gegeven de geringe electorale betekenis van die sector kan daaruit moeilijk het CDA-succes op het platteland worden verklaard. De verzuiling, direct na 1945 snel gerestaureerd, biedt die wel. Op het platteland, met zijn kleine gemeenschappen, konden de bindende krachten van de respectieve zuilen immers veel effectiever worden ontplooid dan in de steden. De ontzuiling, die in het midden van de jaren zestig inzette, kan deels beschreven worden als een proces dat begon in de steden en zich van daaruit over het platteland verspreidde. Het ging echter langzaam, geleidelijk en gepaard

met pogingen politiek te redden wat er te redden viel, desnoods door de respectieve politiek-confessionele identiteiten op te geven en één, algemeen-confessionele partij te stichten.

Ook de Provinciale PVV'ers zagen terecht de potsierlijkheid in van leuzen als: "Geen moskee op ons Goeree" of "In Gieten geen islamieten"

Inmiddels is het ontzuilingsproces vrijwel voltooid. Het is gepaard gegaan met een gestage erosie van het CDA-electoraat - ooit haalde de KVP in haar eentje meer dan tweemaal zoveel stemmen dan het hele CDA nu. Die erosie begon op het platteland later en verliep daar trager dan in de steden. Ter illustratie: de VVD en de PvdA braken pas in de jaren tachtig echt door in het katholieke zuiden, eerst in de steden, nog weer later op het platteland.

En toen, alsof de millenniumwisseling er een hand in had, was daar ineens de kloof tussen 'de' politiek en 'de' burgers. Ineens roerden zich met veel kabaal de zelfbenoemde vertegenwoordigers van de vox populi, die aankondigden de ivoren politieke torens te bestormen om ze terug te geven aan het 'het volk'. Het volk, het Nederlandse volk, zo riepen en roepen zij, vindt dat het de hoogste tijd is dat het doek valt voor het multiculturele drama.

Henk en Ingrid

Een sociologische hypothese wil dat nu juist afwezigheid van direct contact tussen groepen met van elkaar verschillende cultuurkenmerken bijdraagt tot instandhouding van wederzijdse stereotypen en vooroordelen. Daar waar direct contact wél bestaat, als burens bijvoorbeeld, worden stereotypen en vooroordelen op individueel niveau door de werkelijkheid van de directe leefomgeving ondermijnd: de allochtone moslimburen blijken de kwaadste niet, blijken vaak dezelfde lusten en lasten te delen en vinden zo'n kerstboom ook best gezellig. Zit in het ontbreken van direct contact een deel van de verklaring voor de populariteit van de PVV en haar immigratie-, integratie- en islamstandpunten in de plattelandsregio? Misschien, maar dan ook niet meer dan een deel.

Tijdens de aanloop naar de verkiezingen voor de Provinciale Staten van 2 maart 2011 tamboereerde de PVV-campagne in de buitenrandstedelijke provincies hooguit indirect op haar immigratie-, integratie- en islamstandpunten. Friesland moest worden teruggegeven aan de Friezen, Limburg aan de Limburgers, enzovoorts, aldus de PVV-kandidaten voor de Staten. Ook zij zagen terecht de potsierlijkheid in van leuzen als "Geen moskee op ons Goeree" of "In Gieten geen islamieten". In plaats daarvan figureerden 'Henk en

Ingrid' (in Friesland 'Sietse en Maaïke') veelvuldig in hun campagne-speeches, opgevoerd als de gewone Nederlanders die al veel te lang in de politieke kou hadden gestaan.

Wie zijn die Henk en Ingrid, respectievelijk Sietse en Maaïke? Hun gewoonheid schuilt in een attitude van enerzijds zorg om hun alledaagse bestaan, die zij vertalen in de wens tot sociaal-economische bescherming: geen verhoging van de AOW-leeftijd, geen versoepeling van het ontslagrecht en een overheid die het zorgpeil niet laat dalen en de pensioenen waardevast houdt. Anderzijds uit dit zich in afkeer van sociaal-culturele nieuwlichterij en van het - met een culturele en politieke elite geassocieerde - *dédain* voor traditionele, nationale culturele waarden. Kortom, Henk en Ingrid staan model voor de mensen die sociaal-economische standpunten innemen die gewoonlijk op de linkerhelft van een eendimensionaal links-rechts spectrum worden geplaatst, maar dergelijke standpunten combineren met cultureel conservatisme, binnen datzelfde spectrum op de rechterhelft dus. Voor zover er sprake is van het gevoel vervreemd te zijn (geraakt) van politiek en overheid bij deze Henk en Ingrid, moet de verklaring vooral bij dat culturele conservatisme worden gezocht. Zij menen dat 'de politiek' en de overheid zijn gaan delen in dat *dédain* voor hun waarden en tegelijkertijd ruimhartig de subsidiebeurs opentrekken voor nieuwlichterij en multiculturele invloeden van vreemde bodem. De frustratie van Henk en Ingrid daarover wordt nog versterkt door hun gevoel zich hierover veel te lang niet te hebben mogen uiten, omdat de 'linkse elite' dan onmiddellijk de politiek correcte vinger hief.

Henk en Ingrid behoren tot de Nederlanders die niet hoog opgeleid zijn, dat wil zeggen: de 70 procent van de Nederlandse bevolking zonder hbo- of wo-opleiding. Nederland is een 'diploma-democratie', stellen Bovens en Wille in hun recente, gelijknamige boek. De bestuurlijke en volksvertegenwoordigende instituties van Nederland zijn vrijwel geheel gevuld met hoogopgeleiden. Onderzoek naar politieke participatie van hoog- en lager opgeleiden laat zien dat de laatsten ver achterblijven bij de eersten. Niet verbazingwekkend wellicht, maar eveneens kan worden aangetoond dat hoogopgeleiden van rechts tot links verschillen van lager opgeleiden als het gaat om wat zij hoog, dan wel lager op hun politiek-maatschappelijke prioriteitenlijst plaatsen.

Niet aanwezig in de politieke instituties, veel minder politiek participierend en met andere prioriteiten dan hoogopgeleiden, voelen lager opgeleiden zich slecht of niet vertegenwoordigd in de huidige Nederlandse democratie. De vervreemding van politiek die daarvan het gevolg is - Pim Fortuyn bedacht er de mooie term 'verweesde samenleving' voor - leidt gemakkelijk tot een antipolitieke attitude, gekenmerkt door opvattingen als "politici zijn zakkenvullers en als zodanig alleen uit op het dienen van eigenbelang".

Verticale politieke mobiliteit

Die politieke tweedeling van hoog- en lager opgeleiden is natuurlijk niet nieuw, maar als horizontale scheidslijn werd die tot voor enkele decennia verticaal doorsneden door de zuilen. Binnen de zuilen wist ieder zich vertegenwoordigd door de zuileigen politieke elite,

althans meende dat te weten. Bovendien boden de zuilen, met name de verzuilde vakbonden, de mogelijkheid tot verticale politieke mobiliteit: de voorbeelden van (lager opgeleide) politici met een vakbondsverleden waren legio. Wie tegenwerpt dat er ook nu sprake is van overloop tussen vakbondstop en politiek, moet beseffen dat de huidige vakbondsbestuurders ook veelal gerekruteerd worden onder hoger opgeleiden, zonder arbeidsverleden 'aan de basis' van de bedrijfstakken waarbinnen zij werknemersbelangen behartigen. Kortom, de ontzuiling heeft een einde gemaakt aan de verticale doorsnijding van een horizontale tweedeling naar opleidingsniveau. De enige relativerende kanttekening die daarbij geplaatst kan worden is de vaststelling dat in diezelfde periode veel meer kinderen van ouders uit lagere sociale strata hun weg gevonden hebben naar het hoger onderwijs.

Hierboven werd al opgemerkt dat de ontzuiling zich vanuit de steden verspreidde over het platteland, daar dus later op gang kwam en trager verliep. Als erfgenaam van de confessionele zuilenpartijen kon het CDA op het platteland electoraal nog lang op haar erfenis teren. Eigenlijk moet hier 'interen' worden gezegd, want nieuw electoraal kapitaal verwierf zij zich niet meer. Daarmee is een electoraal gat ontstaan en dat gat heeft de PVV weten te vullen.

De PVV werpt zich op als een antipolitieke politieke partij, die zich keert tegen het politiek-bestuurlijke establishment en die groepen wil vertegenwoordigen die door dat establishment vergeten zouden zijn. En inderdaad, de PVV scoort electoraal nu juist onder lager opgeleiden, dat wil zeggen: autochtone lager opgeleiden, de Henken en Ingrids dus. De maatschappelijke groep waartoe zij behoren, met de gecombineerde kenmerken van autochtoon, lager opgeleid, sociaal-economisch links en sociaal-cultureel conservatief, is relatief ondervertegenwoordigd binnen, en oververtegenwoordigd buiten de steden.

De ontzuiling heeft een einde gemaakt aan de verticale doorsnijding van een horizontale tweedeling naar opleidingsniveau

Voorzichtigheid is hier geboden, want zoals gezegd, flinke delen van buitenstedelijk Nederland zijn suburbaan van karakter. Het kunnen trekken van harde conclusies vereist onderzoek op basis van een nadere differentiatie van niet-stedelijke gebieden naar, bijvoorbeeld, suburbaan, nonurbaan en perifeer nonurbaan. Zulk onderzoek heeft (nog) niet plaatsgevonden, maar intussen kan wel worden gewezen op electorale verrassingen in perifere gebieden als Oost-Groningen, waar de PVV het gat achtergelaten door de Communistische Partij Nederland (CPN) lijkt te hebben gevuld.

Ten slotte, sinds de PVV aan haar politieke opmars begon is vaak getracht het PVV-populisme in verband te brengen met een continue, antipolitieke, populistische onderstroom in Nederland, die zich eerder manifesteerde in de Nationaal-Socialistische Beweging in

Nederland (NSB), de Boerenpartij en recenter, de Lijst Pim Fortuyn (LPF) en Trots of Nederland (TON). Die pogingen vertonen een zekere krampachtigheid, die toegeschreven kan worden aan het veronachtzamen van de betekenis van de verzuiling: de NSB en de Boerenpartij waren (ook) typische anti-verzuilingspartijen in een verzuilde samenleving, terwijl de PVV opereert in een ontzuild maatschappelijk landschap.

Hans van der Heijde is docent op de lerarenopleiding Maatschappijleer aan de Hogeschool Leeuwarden, hoofdredacteur van het blad 'Maatschappij en Politiek' en publicist.

Literatuurselectie

Bovens, M. en A. Wille (2011). De Diplomademocratie. Amsterdam: Prometheus.

Connolly, P. (2000). What now for the contact hypothesis? Towards a new research agenda. *Race, Ethnicity and Education* 3, nr. 2, pp. 169-193.

Fennema, M. (2010). Geert Wilders, De tovenaarsleerling. Amsterdam: Prometheus.

Fortuyn, P. (1995). De verweesde samenleving : een religieus-sociologisch traktaat. Utrecht: Bruna

Koole, R. (2010). Politieke partijen in Nederland. Utrecht: Het Spectrum.

Van der Wusten, H. (2011) Zin en onzin van de electorale kaart. *Geografie* 20, nr. 8, pp. 10-13.

Lokaal besturen in landelijke gebieden

AUTEUR & FOTOGRAFIE Koen Elzerman

Besturen in tijden van krimp, het is één van de uitdagingen waar veel landelijke gemeentes in de toekomst mee om moeten gaan. Met een afnemende bevolking en minder middelen worden gemeentes gedwongen om substantiële keuzes te maken, iets dat veel bewoners rauw op hun dak kan komen te vallen.

“Dat overkomt ons niet” is een veelgehoorde reactie van lokale politici, wanneer hen gevraagd wordt naar hun plannen om de door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) voorspelde krimp een weerwoord te bieden. Het traditionele groeidenken moet in veel landelijke gebieden worden omgezet naar krimpdenken, maar tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 2010 bleek bevolkingsdaling zelfs in de meest acute krimpgebieden geen thema. Verklaring: de bijpassende maatregelen zijn onverkooptbaar aan de stemmer. Het werken aan een regionale aanpak botst vaak met lokale belangen en de vraag is dan ook hoe de verschillende regio's zullen omgaan met de stevige obstakels die er liggen in het winnen van lokale steun voor regionaal beleid. Is men bereid om een regionaal compromis te sluiten of blijft de lokale stem het luidst?

Krimp en groei

De parallele verschijning van krimp en groei is een ontwikkeling die in de komende decennia op diverse beleidsterreinen het debat in Nederland zal bepalen. De groei zal zich voornamelijk concentreren in de grote West-Nederlandse steden. Vanwege hun aantrekkelijke arbeidsmarkt zijn Amsterdam en Utrecht ware magneten voor hoger opgeleiden uit de provincie. Het is de traditionele roltrap: opgroeien in Stadskanaal, studeren in Groningen en werken in Amsterdam. Naast deze selectieve migratie, speelt uiteraard ook de vergrijzing een grote rol in de

structureel veranderende demografische verdeling van het land. Onder andere Jan Latten, vooraanstaand demograaf van het CBS en professor demografie aan de Universiteit van Amsterdam, spreekt deze boodschap regelmatig uit in publicaties en tijdens mediaoptredens. Tijdens een lezing op het 'Nationaal Geografisch en Planologisch Symposium 2010' vatte Latten het toekomstbeeld helder samen: “stedelijke gebieden worden nog meer stedelijk en landelijke gebieden juist nog meer landelijk”.

Het waarnemen van krimp ontketent vaak eerst een ontkenningfase

Veel landelijke regio's worden in de komende decennia geconfronteerd met een structurele bevolkingsdaling op regionale schaal. Het Planbureau voor de Leefomgeving en het CBS voorspellen een bevolkingsdaling van 2,5 procent in minstens 25 procent van de Nederlandse gemeenten tot 2040. Dit komt neer op circa 250.000 mensen die zullen verdwijnen uit met name de landelijke en perifere gebieden. Hier staat tegenover dat West-Nederland in dezelfde periode haar bevolking met circa 1.250.000 mensen zal zien toenemen. Op landelijk schaalniveau is er dus voorlopig helemaal geen sprake van bevolkingsdaling. In de krimpende regio's leidt deze ontwikkeling echter tot de noodzaak van het nemen van moeilijke beslissingen. Met minder mensen is er minder draagvlak voor voorzieningen en dus worden scholen gesloten, gaan middenstanders failliet en zelfs fusies van voorheen rivaliserende sport- en culturele verenigingen zijn opeens een optie. Met twee halve elftallen kan er immers niet gevoetbald worden.

Dat dit fenomeen op zich niet nieuw is viel al te lezen in de historische dorpsbiografie 'Hoe God verdween uit Jorwerd' van

Straatbeeld uit Kerkrade, nabij de Duitse grens

Geert Mak. Met als voorbeeld de ontwikkeling van de middenstand en boerenbedrijven in en rond het Friese dorpje Jorwerd, beschreef Mak hoe schaalvergroting en verstedelijking een ooit zo levendige plattelandskern veranderde in een dorp waar de bewoners voor steeds meer diensten waren aangewezen op een groter dorp in de omgeving.

Bestuurlijke dilemma's

Ondanks de overeenkomsten met de door Mak beschreven veranderingen, zitten aan de ontwikkelingen die in een groot deel van landelijk Nederland reeds hebben aangevangen of in de komende decennia nog te wachten staan, ook een aantal nieuwe aspecten. Eén van de belangrijkste is de toenemende druk op het politieke bestel en de daarmee samenhangende tegenstellingen tussen lokale en regionale besluitvorming.

Het bijna klassieke probleem van concurrerende gemeenten, al dan niet via concurrerende projectontwikkelaars, die uiteindelijk beiden met lelijke en halflege industriecomplexen blijven zitten, wordt in het geval van krimp soms nog eens versterkt. Dat komt omdat in de praktijk blijkt dat het waarnemen van krimp vaak eerst een ontkenningfase ontketent waarin de betrokken gemeenten proberen de krimp tegen te gaan door extra hard met de burens te concurreren. "De regio mag dan wel krimpen, maar

wij zullen de dans ontspringen!" In feite worden de bewoners van deze gebieden dus lang niet altijd juist geïnformeerd over de daadwerkelijke situatie waarin hun woongebied zich bevindt. Onrealistische verwachtingen en een gebrek aan informatie liggen vervolgens weer ten grondslag aan de politieke onwil om concessies te doen aan de regio. Hoe langer politici in deze rouwfase blijven hangen, hoe meer schade dit uiteindelijk berokkent in termen van leegstand en gaten in de begroting. Regionale samenwerking is dus op diverse terreinen essentieel, echter zijn bestuurlijke bevoegdheden op dit schaalniveau vaak nog zeer beperkt. In landelijke gebieden, waarin gemeenten na vele gemeentelijke herindelingen vaak al uit meerdere woonkernen bestaan, bestaat de politiek uit vertegenwoordigers van deze verschillende plaatsen. Politicus uit dorp A werft ook vooral stemmen in dorp A, terwijl politicus B zijn achterban vooral in dorp B vindt. Dit is een logisch mechanisme, maar heeft ook enkele problematische aspecten. Wat in kleine landelijke gemeenschappen vaak meespeelt, is dat de lokale politici het zich niet kunnen veroorloven al te rigoureuze voorstellen te doen. De kans dat je niet meer wordt aangekeken door je eigen burens is realistisch wanneer je de subsidie van hun fanfarevereniging stopzet ten faveure van de concurrent uit een naburig dorp. Enig begrip voor dit soort beslissingen zal absoluut ontbreken wanneer

de betreffende buurman altijd is voorgehouden dat het dorp sterk genoeg is om met haar burens te concurreren. Er is een groot contrast tussen de individuele belangen van politici om op korte termijn herkozen te worden bij de volgende lokale verkiezingen en de behoefte om structurele keuzes te maken in lijn met een regionale langetermijnvisie. Om dit laatste te bereiken zijn dus niet alleen politiek leiderschap en durf essentieel; meer dan ooit zal het belangrijk zijn om de burger te betrekken bij wat er gaande is.

Het belang van regionaal samenwerken wordt door veel mensen begrepen, maar lokale omstandigheden maken het dikwijls toch tot een moeilijke aangelegenheid. Een voorbeeld: in Parkstad Limburg heeft men vanwege de structurele bevolkingsdaling een overschot aan scholen. Daarom besloot de regionaal opererende 'Stichting Voortgezet Onderwijs Parkstad Limburg' (SVO|PL) om het Rolduc College te Kerkrade en het Eijkhagencollege in Landgraaf met elkaar te laten fuseren. De nieuwe scholengemeenschap zou voortaan in Landgraaf gevestigd zijn en Kerkrade verloor zodoende haar gymnasiumvestiging in een historische abdij. Deze fusie was onderdeel van het SVO|PL-masterplan om het scholenaanbod in de regio te verduurzamen. Wellicht een verstandig besluit, maar de reacties waren furieus. Het verdwijnen van het Rolduc kwam hard aan in Kerkrade, en zowel bewoners als lokale politici waren niet van plan dit verlies zomaar te accepteren. De uiterste protestinspanningen ten spijt, heeft de fusie gewoon doorgang gevonden. Het illustreert het contrast tussen politieke ambities en verantwoordelijkheden in de context van

relatief autonome actoren als het SVO|PL. Tegelijkertijd kwamen de regionale politieke verhoudingen onder spanning te staan vanwege een hooglopend debat over de route van een nog aan te leggen regionale ringweg. Als je dan niet uitkijkt, verdwijnt elke bereidwilligheid om regionaal de handen ineen te slaan. Publiek-private samenwerkingen staan altijd in de context van de spanningsvelden tussen lokale en regionale belangen. Wanneer de gemoederen hierbij te hoog oplopen kan dit leiden tot ernstige vertragingen en beschadigde belangen. Dit is op zichzelf niet enkel voorbehouden aan krimpgebieden, maar de schade van vertraging is er wel groter.

Een van de problemen in Parkstad Limburg is dat men pas 10 jaar na de eerste krimpvoorspellingen klaar was voor een intensieve aanpak van de situatie. De problemen stonden toen inmiddels al letterlijk voor de deur, waardoor de tijd ontbrak om rustig tot gezamenlijke oplossingen te komen. In regio's waar de krimp pas over circa 10 à 15 jaar wordt voorspeld is er meer tijd om voorbereidingen te treffen. Het is aan de lokale belanghebbenden hierin het voortouw te nemen.

Positieve voorbeelden

Ondanks de negatieve teneur die vaak aan krimpverhalen wordt meegegeven, is het belangrijk om te constateren dat er in veel regio's wel degelijk aan de weg wordt getimmerd. Zo zijn er in de regio's Parkstad Limburg en Eemsdelta, twee van de zwaarste krimpregio's van het land, gezamenlijke woonvisies opgesteld. Hierin hebben de verschillende gemeenten zich geëngageerd

Hier, op de grens van Heerlen Hoensbroek en Brunssum Treebeek, stond ooit Staatsmijn Emma. Een bord herinnert aan deze belangrijke periode.

aan regionale sloop- en nieuwbouwoopgaven, die het woningbestand en de leegstandpercentages op een gezond niveau moeten brengen. Hierbij dient wel te worden opgemerkt dat de kosten van de sloopopgaven zodanig hoog zijn dat het nog onduidelijk is in hoeverre dergelijke transformatieopgaven realistisch zijn. Ook in de regio Stedendriehoek (Apeldoorn, Deventer en Zutphen), waar de groeiscenario's eveneens in de kast zijn opgeborgen, heeft men een gezamenlijke ruimtelijke structuurvisie opgesteld. Bij het opstellen van deze visie heeft men, en dat mag uniek genoemd worden, gewerkt met een regionale kaart zonder gemeentegrenzen. Op deze manier kon men puur inhoudelijk beschouwen wat het gebied te bieden heeft en voorkwam men dat er te geforceerd aan gemeentelijke ambities werd toegegeven.

Wanneer er concrete acties op stapel staan, zullen er altijd partijen zijn die zich benadeeld voelen. Jammer, maar ook potentieel gevaarlijk

Wat betreft de langetermijnontwikkeling van een regio als totaal liggen er, naast de ambtelijke en bestuurlijke samenwerkingsverbanden, ook veel kansen in de stimulatie van private initiatieven. Denk aan de bundeling van krachten in het regionale bedrijfsleven, maar ook aan micro-economische impulsen zoals de hernieuwde opkomst van rijdende supermarkten en bibliotheekbussen. In Drenthe maakt men momenteel actief reclame voor de keuze voor een beroep als chauffeur van dergelijke rurale diensten. Zo blijft het voorzieningenniveau op een acceptabel niveau. Bovendien kunnen dergelijke sympathieke initiatieven een grote bijdrage leveren aan de identiteit van een regio, iets dat belangrijk is voor krimpende gebieden en op termijn ook weer gunstig zal zijn voor het werk van beleidsmakers en politici. Betrokken burgers zijn immers een essentieel onderdeel van de ontwikkeling van een regio. Dat was ook het uitgangspunt bij het ontwikkelen van de krimpstrategie voor de provincie Zeeland. Hier ging men actief langs de dorpshuizen voor input in de plannen die uiteindelijk over de toekomst van mensen gaan. In Zeeland is men überhaupt actief in het betrekken van de burgers. Lees hier meer over in het artikel van Out, elders in deze AGORA.

Winnaars en verliezers

De andere kant van regionale samenwerking is het verhaal van winnaars en verliezers. Het is uiteraard een prachtig ideaal om het regionale belang voorop te stellen, en te stellen dat daarvan de verschillende gemeenten uiteindelijk allemaal zullen profiteren. Wanneer er concrete acties op stapel staan zullen er echter altijd partijen zijn die zich benadeeld voelen, zoals al bleek uit het

voorbeeld van de Limburgse scholenfusie. Jammer, maar ook potentieel gevaarlijk. Wanneer teleurstellingen zich opstapelen dreigt het gevaar dat dit ook zijn weerslag heeft op andere terreinen van samenwerking. Uiteindelijk zal, in de bestaande democratische structuur, het akkoord van elke individuele gemeente altijd nodig blijven. Het ontstaan van een zwart schaap in de regio, voor wie alle perspectieven vervlogen lijken, is daarbij zeer onwenselijk.

Gevraagd: politieke moed

Het realiseren van een succesvolle en duurzame regionale krimp aanpak is een kwestie van op tijd de lokale handen ineenslaan. Gaan gemeentes elkaar net zo lang beconcurreren totdat het te laat is voor de zachte weg en er uiteindelijk van bovenaf ingegrepen moet worden? Of volgt men de hoopgevende voorbeelden uit de Stedendriehoek en de Eemsdelta? Hierbij is het essentieel dat de rouw en ontkenning van krimp zo snel mogelijk wordt afgeschud, waarna er ruimte ontstaat voor een realistische toekomstbenadering van landelijke gebieden. Belangrijk is dus het tonen van politieke moed, dat in het beste geval gepaard moet gaan met het creëren van draagvlak onder de bevolking. De ervaringen in Groningen, Limburg en Zeeland leren dat een tijdige aanpak loont. Dit is een belangrijke les voor de regio's waar de bevolkingsdaling wel voorspeld maar nog niet begonnen is. Des te eerder men begint met het werken aan een realistische regionale samenwerking, des te duurzamer deze samenwerking uiteindelijk zal zijn.

Koen Elzerman (koenelzerman@gmail.com) studeerde Sociale Geografie en Planologie aan de Universiteit van Amsterdam. Momenteel werkt hij als zelfstandige voor onder andere Partizan Publiik, een denk- en actiecollectief in Amsterdam. Ook is hij redacteur van AGORA.

Literatuurselectie

- Elzerman, K. (2010) A future with shrinkage; What is a suitable policy response to shrinkage? Masterscriptie Planologie. Universiteit van Amsterdam.
- Jong, A. de, en C. van Duin (2010) Regionale prognose 2009-2040: vergrijzing en omslag van groei naar krimp. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving (PBL).
- Latten, J. (2010) Lezing op het Nationaal Geografisch en Planologisch Symposium, Krimp: complicaties en kansen, 30 maart 2010.
- Latten, J. en S. Musterd (2009) De nieuwe groei heet krimp, een perspectief voor Parkstad Limburg. Den Haag: Nicis Institute.
- Mak, G. (1996) Hoe God verdween uit Jorwerd. Amsterdam: Uitgeverij Atlas.
- Parkstad Limburg (2010) ONORTHODOxxxxx & de PARKSTAD 5. Heerlen: Parkstad Limburg.
- VNG (2010) Mijn krimpkompas. Den Haag: Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG).
- VPRO (2010) Groeien in de krimp – deel 1. Villa VPRO, 4 januari 2010. <http://weblogs.vpro.nl/villavpro/?s=krimp>

Interview - Gert de Roo & Auke ten Hoeve

Bestaan Noord-Groningen al sinds 1959 bedreigd

AUTEURS Martijn van der Linden & Karlijn Roex

FOTOGRAFIE Gemeente Stadskanaal & Anouk Bleker

Denk aan de sociaalruimtelijke dynamiek op het platteland van Noord-Groningen. Komt het nieuw ontworpen landschap van de Blauwe Stad in gedachten op, of het bijna van de aardbodem verdwenen gehucht Ganzedijk? AGORA reisde af naar het hoge noorden en sprak met Gert de Roo en Auke ten Hoeve over beeld en werkelijkheid op het Gronings platteland.

"Ganzedijk kwam begin 2008 in het nieuws door een onhoudbare toestand." Aan het woord is Auke ten Hoeve, oud-commissaris van de Blauwe Stad en oud-wethouder van de voormalige gemeente Reiderland (thans Oldambt), waartoe Ganzedijk behoort. Ganzedijk zette daarmee het krimpvraagstuk op de nationale agenda.

Ten Hoeve: "een combinatie van ongewenst woongedrag en de verkoop van in zeer slecht staat verkerende sociale huurwoningen aan financieel niet-draagkrachtige bewoners leidde tot een dilemma voor de bewoners, gemeente en woningcorporatie. Wat doen we met onze woningen, ooit gebouwd voor landarbeiders? Wat betekent dit voor de bewoners?"

Wat is er precies gebeurd in Ganzedijk? In een rapport van een architectenbureau, ingeschakeld door de gemeente Reiderland, de provincie Groningen en woningcorporatie Acantus, werden in 2008 enkele scenario's uitgewerkt. "Eén scenario is een eigen leven gaan leiden: sloop van alle naoorlogse woningen. Het originele gehucht bleef in dat scenario hoe dan ook bestaan. Maar dat was genoeg om het stof onder de bewoners flink te doen opwaaien. Wat volgde was een plan van het actiescomité 'Energiek Ganzediek'. Een ander scenario uit het rapport, het slopen in het tempo van de ontvolking, werd de uiteindelijke oplossing. Een deel van de woningen werd verwijderd, bouwtechnisch gezien waren deze niet meer te redden. Dat kon bereikt worden mede door voorstellen van de bewoners. De nuchtere Groningers bleven overigens kritisch." In de publieke opinie was

Ganzedijk het slachtoffer van een ongunstige rurale ligging en een krimpende bevolkingsomvang. "Maar die factoren speelden slechts als context een rol: dat was absoluut niet de aanleiding van de discussie of Ganzedijk niet beter afgebroken kon worden." Desondanks werd Ganzedijk het boegbeeld van krimp en aftakeling van het platteland, mede door de documentaire 'De slag om Ganzedijk' van het televisieprogramma Zembla in januari 2009.

Regionaal en solidair

"De oplossing ligt niet in het willen bestrijden van krimp of de nou eenmaal perifere ligging van het Noord-Groningse platteland", aldus Gert de Roo, hoogleraar planologie aan de Rijksuniversiteit Groningen. In een reactie op wat hij noemt "een boeiend betoog van Auke ten Hoeve", vraagt hij hoe Ganzedijk, ondanks de stroom aan negatieve publiciteit, er bovenop is gekomen. "Allereerst door op bestuurlijk niveau de touwtjes aan elkaar te knopen en gebiedsgericht te werken", aldus een stellige Auke ten Hoeve. "Wat je in het ene dorp doet, raakt de andere. Het gaat om samenhang in het gebied. Alle partijen moeten worden aangesproken op hun gedrag, dus ook de woningcorporatie die een onverantwoord verkoopbeleid in het verleden heeft gevoerd. Zo kun je gezamenlijk en solidair aan de slag met de meest schrijnende gevallen. Preventief wel te verstaan, want bij Ganzedijk waren we curatief bezig en dat kost veel meer moeite en veel meer geld." Met curatieve ingrepen doelt Ten Hoeve op het investeren van ruim twee miljoen euro in het slopen of opknappen van woningen en het verbeteren van de woonomgeving. "En voor alle duidelijkheid: deze kosten zijn niet alleen het gevolg van krimp. Veel is onderhoudswerk of herstel van keuzes uit het verleden die verkeerd zijn uitgepakt." In het geval van Ganzedijk lijkt een gevoel van urgentie te hebben bijgedragen aan het bespoedigen van een regionale aanpak van regionale problematiek. Hoe sneller wordt gereageerd op verandering, hoe makkelijker bijsturen is. Dat een regionale aanpak kan helpen, blijkt ook uit het artikel 'Lokaal besturen in landelijke gebieden' van Koen

Elzerman, elders in deze editie van AGORA. Hoogleraar Gert de Roo gaat nog een stap verder en ziet een extra stimulans voor regionale samenwerking in de vorm van een noodfonds. "Het anticiperen op leefbaarheidsproblemen op het platteland sneller kan verlopen indien er bijvoorbeeld een regionaal noodfonds beschikbaar is waardoor lokale besturen een positieve prikkel hebben om problemen gezamenlijk aan te pakken." Een dergelijk fonds, vergelijkbaar met bijvoorbeeld het steunprogramma van oud-minister Vogelaar voor achterstandswijken in grote steden, is ook wat Ten Hoeve voor ogen heeft. "Ik heb de optie voor een dergelijk fonds ten tijde van de problematiek rondom Ganzedijk onder de aandacht gebracht van de minister."

Platteland gewenst voor ongewenste activiteiten

Vanaf de jaren zeventig heeft er in Nederland een vergaand decentralisatiebeleid bestaan om werkgelegenheid te brengen naar economisch zwakkere regio's. Kantoren van de belastingdienst, de postkantoren en telecombedrijven, het Centraal Bureau voor de Statistiek (Heerlen), de Rijksdienst voor het Wegverkeer (Veendam): de lijst is lang. Maar die tijd is voorbij. Deze kantoren worden gesloten, verplaatst, samengevoegd of 'teruggehaald' naar de Randstad. Een denkfout die bij de decentralisatie is gemaakt is, volgens De Roo, dat er niet werd geredeneerd vanuit de kracht van het platteland. "Bewust gestuurde acties vanuit een centrale overheid werken niet. De onderbelichte intrinsieke kwaliteiten van het platteland blijven op deze manier onbenut. Energy Valley, een brede samenwerkingsalliantie voor de Noord-Nederlandse energiesector, is zeker een motor achter de economische activiteit, dat zal ik niet ontkennen. Maar de tijd van geplande, grootschalige acties zoals het bewust creëren van een cluster van activiteit in de energiesector is voorbij." Desondanks blijft de Rijksoverheid, zoals te lezen was in de vorige editie van AGORA, Hypes, een dergelijk beleid voeren. Paradoxaal genoeg is de locatiekeuze van de overlastgevendende kolencentrales in de Eemshaven, het werkgebied van Energy Valley, wel voortgekomen uit een kwaliteit van het platteland: ruimte, rust en ver weg van overige menselijke activiteit.

Biresidentialiteit tegen seniorengetto's

Maar wat zijn dan de intrinsieke kwaliteiten en de 'kracht van het platteland' waarop Ten Hoeve en De Roo wijzen? AGORA daagde hen uit om het woord 'probleem' los te laten. Maar zelfs dan komt Gert de Roo er niet onderuit om de moeilijke omstandigheden van dit moment

Gert de Roo

De Roo: "Het onderscheid in de academische wereld tussen stad en platteland is gerechtvaardigd, maar het kan niet los van elkaar worden gezien"

te benadrukken: "De neergang op de woningmarkt raakt de periferie extra hard. De problemen van Ganzedijk waren nooit zo in het nieuws gekomen als het in het westen had gelegen. Het urbane gebied houdt echt op in Zuidwest-Friesland, ondanks de inzet om de rand van het urbane gebied van Nederland op te rekken naar het noorden met een Blauwe Stad." De Blauwe Stad is een project in de gemeente Oldambt met een nieuw meer van 800 hectare groot, natuurgebied en plaats voor ongeveer 1.500 dure woningen op ruime kavels. "Hier zijn we op het platteland en gelden er andere spelregels. Hier zijn geen forenzen of dagjesmensen." Ook stelt De Roo dat er amper vervlechting plaatsvindt met de stedelijke omgeving: "Let wel: Noord-Groningen is écht platteland."

Wel ziet De Roo een kracht in biresidentialiteit. "Biresidentialiteit is het bewonen van een pied-à-terre in bijvoorbeeld Amsterdam met een tweede woning op het platteland. Biresidentialiteit is een autonoom verschijnsel dat dynamiek naar de woningmarkt op het platteland kan brengen. Ondanks de problemen waar Frans Thissen in deze editie van AGORA op wijst in zijn artikel 'Ouderen op het platteland'. Autonome ontwikkelingen leiden vaker tot structurele verbeteringen dan kunstmatige ingrepen. Maar eerlijk is eerlijk: de sociaalruimtelijke structuur zoals het rurale woonmilieu van het platteland kan zeker als kwaliteit worden gezien. Niet onbelangrijk is dat biresidentialiteit voor extra werkgelegenheid op het platteland zorgt: de tweede huizen moeten onderhouden en beheerd worden." Auke ten Hoeve haakt in: "Het gaat hierbij niet om seniorengetto's maar om werkgelegenheid en een daarmee samengaande jonge bevolkingssamenstelling. Door nieuwe technologie is het mogelijk een niet-agrarisch bedrijf te runnen vanaf een locatie op het platteland, dankzij glasvezel en het Nieuwe Werken." Ten Hoeve

Ten Hoeve: "Rurale ligging en krimp waren absoluut niet de aanleiding van de discussie over het afbreken van Ganzedijk"

Auke ten Hoeve

hekelde de agro-productivistische blik van de stedelingen op het platteland: werkgelegenheid is meer dan alleen landbouw, zoals Dirk Strijker en Marianna Markatoni laten zien in hun artikel in deze AGORA. Werken en wonen op het platteland heeft wel een prijskaartje, aldus De Roo en Ten Hoeve. "Vergeet niet dat de extra kosten aan energie en mobiliteit hoog zijn. Als je in Amsterdam woont heb je geen auto nodig, hier kan je bijna niet zonder twee auto's per huishouden. Maar, je hebt wel de rust en de ruimte. Dat zijn keuzes voor een specifieke leefstijl."

Ten Hoeve komt terug op de Blauwe Stad: "ook hier komen beeld en werkelijkheid niet overeen. Het doel van het plan Blauwe Stad was een economische impuls. Woningbouw was daarvan een onderdeel. Inmiddels blijkt dat ondanks beperkte woningbouw het plan toch tot nieuwe economische activiteiten heeft geleid. Daarmee is dat plan een succes, los van de ontwikkeling van de woningbouw. De beeldvorming is dus niet juist, maar wel hardnekkig." Kritiek op Blauwe Stad richt zich bijvoorbeeld op het aanleggen van overmatige en dure infrastructuur. Ten Hoeve nuanceert dit: "De vraag is inderdaad of je alle investeringen terugverdient, maar ook de Eemshaven heeft decennia lang braak gelegen met alle negatieve beeldvorming van dien. Maar wat zien we nu? Booming business! We hebben te maken met lange doorlooptijden en andere verdienmodellen. Dat vereist langetermijndenken."

Bedreigd bestaan

In 1959 onderzochten de Rijksuniversiteit Groningen en de Universiteit van Wageningen de gevolgen van het wegtrekken van jonge plattelandsbewoners. Mede gedreven door werkloosheid als gevolg van mechanisatie van de landbouw trokken zij richting industriële centra in de Randstad. Ook de archaïsche sociale verhoudingen op basis van geloof, stand en sociale controle maakten de vrije stadslucht aantrekkelijk. Anno 2011 is de werkgelegenheid en welvaart op het platteland sterk toegenomen en de discrepantie met de stad afgenomen. Ook plattelandslucht maakt tegenwoordig vrij. "Het rapport uit 1959 was iets te pessimistisch, zo zien we nu. Dit komt door het zogenoemde lineaire denken dat we wel vaker bij worst case scenario's zien over situaties ver in de toekomst", aldus Gert de Roo. "Veel tussentijdse en interacterende factoren worden vergeten: de neergaande lijn wordt doorgetrokken en er wordt te weinig rekening gehouden met nieuwe, creatieve ontwikkelingen die het huidige bedreigde bestaan vervangen door een nieuw perspectiefrijk bestaan." Het blijft frappant dat er sinds het verschijnen van het onderzoeksrapport 'Bedreigd Bestaan' in 1959, ondanks de nieuwe context, weinig is veranderd aan de berichtgeving over het platteland. Beeld en werkelijkheid komen nog steeds niet overeen, zo lijkt het. "De situatie op het platteland is echt niet zo deprimerend dat we hoeven te spreken over een bedreigd bestaan, maar tegenwoordig is er ook de crisis, dit versterkt het één en ander wel" stelt Gert de Roo.

Stad versus platteland

Is, zoals Michiel van Meeteren ter discussie stelt in het inleidende artikel van deze editie, de discrepantie tussen stad en platteland in sociale en ruimtelijke wetenschappen een non-issue geworden? Is er eigenlijk nog wel genoeg verschil tussen stad en platteland die een dergelijke

scheiding rechtvaardigen? Het knelpunt in deze hele discussie zit in de relatie tussen stad en platteland. "Het platteland is niet in staat om een heel eigen dynamiek in stand te houden, en een stad trouwens ook niet", stelt Gert de Roo. Feitelijk is in de Blauwe Stad 'stadsdenken' toegepast op een context van platteland. Stad en land hebben een gepassioneerde in elkaar vervlochten haat-liefde verhouding: ze hebben elk hun eigen problematiek maar uiteindelijk kunnen ze niet zonder elkaar. "Het onderscheid dat in de academische wereld tussen stad en platteland wordt gemaakt is daarmee gerechtvaardigd, maar gezien de grote samenhang en overeenkomsten ze kunnen niet los van elkaar worden gezien. Dat laat niet onverlet dat voor sommige buitengebieden wel degelijk andere spelregels gelden."

Platteland als pioniersgebied

De wetenschap loopt vaak voorop: termen als creatieve klasse en bevolkingskrimp sierden AGORA's al in de jaren 2004 en 2005, voordat het in de beleidswereld werd opgepakt. Hoe gaat dat met krimp op het platteland tegenwoordig? Gert de Roo: "Beleidsmakers erkennen het. Nu is het door heel Nederland een erkend fenomeen. Groei was lange tijd een geloof. Ook de markt corrigeert trouwens: bedrijven willen niet groeien in krimpgebieden." Daarmee bedoelt De Roo dat investeringen worden gedaan op basis van groeiverwachtingen, vaak in de stedelijke omgeving. Op die manier kruipt iedereen naar elkaar toe en belanden ontstaat er een vicieuze cirkel. "Maar er heeft een ombuiging in het denken plaatsgevonden. Zo gaan bedrijven beter met kantoren om, om niet teveel leeg te laten staan. Dat is een teken van een veranderend besef."

Auke ten Hoeve voegt daar nog iets aan toe: "Er zijn verschillende soorten krimp: woningmarkt, actieve beroepsbevolking, productie. Als verschillende soorten krimp zich opstapelen, wordt dat problematisch binnen de bestaande kaders van het groeidenken. Nu zitten we in fase van de groeistagnatie. Er zijn gebieden met groei en gebieden met krimp, met name op het platteland. Die laatste categorie krijgt steeds meer de overhand." Wat dat betreft is het platteland het meest onderzoekswaardige pioniersgebied binnen de sociale en ruimtelijke wetenschappen op dit moment. En dat rechtvaardigt een analyse niveau waarin stedelijkheid een relevante variabele is. Echter, waakzaamheid is geboden als men de wederzijdse afhankelijkheden tussen stad en platteland uit het oog verliest.

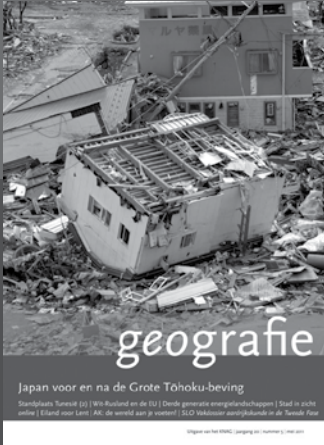
Gert de Roo (g.de.roo@rug.nl) is hoogleraar Planologie aan de Rijksuniversiteit Groningen (RuG). Auke ten Hoeve (auke@tenhoeve.eu) is oud-wethouder van de gemeente Reiderland (thans Oldambt) en is werkzaam in de publieke sector en het openbaar bestuur. Martijn van der Linden en Karlijn Roex zijn redacteurs van AGORA.

Literatuur

Bouwman, P.J. (1959) Bedreigt bestaan, de sociale, economische en culturele situatie in Noord-Groningen. Groningen: Niemeijer. ZEMBLA (2009, 4 januari). De slag om Ganzedijk, van: http://zembla.vara.nl/Voorpagina.1975.0.html?&tx_ttnews%5Btt_news%5D=9581&tx_ttnews%5BbackPid%5D=1974&cHash=bc256952dd

geografie

Hèt tijdschrift voor geografen
en studenten geografie

| informatie over actuele ruimtelijke
ontwikkelingen in Nederland en
daarbuiten | reisverhalen | opinies
| achtergrondinformatie | recensies |
columns | geografische agenda
| interviews | nieuwsberichten |
boekbesprekingen | aanbiedingen ...

Geografie verschijnt negen keer per jaar en kost studenten slechts
€ 33,50 per jaar, aio's en oio's betalen € 69,50 (normale prijs € 93,50
per jaar). Het lidmaatschap van het Koninklijk Nederlands Aardrijks-
kundig Genootschap (KNAAG), het belangrijkste netwerk voor geografen
in Nederland, is bij de prijs inbegrepen.

Kijk op www.geografie.nl of bel
030 236 12 02 voor een abonnement.
Een welkomstcadeau ligt klaar!

KNAAG

Op weg naar ontwikkeling?

AUTEUR & FOTOGRAFIE Karolien van Teijlingen

Een vijf uur lange voettocht door de jungle was tot voor kort de enige manier voor de bewoners van Comunidad Sardinas Ilayaku om bij het dichtstbijzijnde stadje te komen. Nu is alles anders: een grindweg brengt hen binnen een uur naar het ziekenhuis, de markt en het internetcafé. Is dit een weg naar ontwikkeling?

De Comunidad Sardinas Ilayaku is een klein dorpje in het Ecuadoriaanse Amazonegebied op steenworp afstand van de Río Napo, één van de rivieren die de Amazone voeden. De 140 bewoners zijn voornamelijk Kichwa Indianen, die zich vele generaties geleden vanuit de Andes in het Amazonegebied vestigden.

Een paar jaar geleden duurde een voettocht naar het dichtstbijzijnde stadje met voorzieningen, Puerto Misahuallí, ongeveer vijf uur. In 2004 begonnen de lokale overheden met de voorbereidingen voor de aanleg van een weg die Sardinas en nog een paar omliggende dorpjes met het provinciale wegennet zou verbinden. Sinds de bulldozers zich een weg door de jungle wisten te banen om een grindweg aan te leggen, rijden taxi's en als bus dienstdoende pickups in twintig minuten naar Puerto Misahuallí en binnen een uur naar de provinciehoofdstad Tena.

Galo, een 37-jarige bewoner van het dorpje, kan zich het leven vóór de weg nog maar al te goed herinneren: "het leven was erg zwaar in die tijd. Om bij Puerto Misahuallí te komen, moesten we uren door de wildernis en de modder lopen". Eén van die barre tochten zal hij nooit vergeten. Zo'n zeven jaar geleden werd zijn oudste zontje plotseling ziek en midden in de nacht begonnen ze aan de lange tocht naar de dichtstbijzijnde kliniek. Voor het jongetje was de tocht echter te lang: hij stierf halverwege in de armen van Galo.

Met de aanleg van de weg in 2005, bevindt het dorpje zich op de 'colonization frontier', ofwel op de grens tussen het ongerepte en onontsloten regenwoud en het ontsloten land. Uit de literatuur blijkt

dat een dergelijke situatie zowel kansen als bedreigingen biedt voor de bewoners en hun bestaanswijzen. In april 2010 vertrok ik naar de Ecuadoriaanse jungle om de proef op de som te nemen en de 35 gezinnen van Sardinas zelf naar hun ervaringen te vragen. Gedurende drie maanden verzamelde ik verhalen en feiten over het leven voor en na de weg. Hierbij richtte ik mij voornamelijk op een aantal aspecten van het leven van de inwoners: onderwijs, gezondheidszorg, economische activiteiten, consumptie en hun leefmilieu.

Een weg naar onderwijs

"In mijn tijd was ik de enige die naar de middelbare school ging" verklaart de 45-jarige schoolmeester van het lokale basisschooltje. "En nu, nu gaan bijna alle leerlingen van mijn klas door naar de middelbare school". De komst van de weg heeft de toegang tot secundair onderwijs enorm vergroot. Waar veel mensen van de oudere generatie niet verder dan de basisschool zijn gekomen, gaan hun kinderen nu elke dag met de bus naar de middelbare school in Puerto Misahuallí of Tena. Deze ontwikkeling lijkt het grootste effect te hebben op de meisjes uit het dorp, aangezien zij eerder werden thuisgehouden terwijl hun broertjes naar de middelbare school werden gestuurd. Een paar ouders hebben zelfs hun oudere dochters alsnog naar de middelbare school gestuurd vanwege de toegenomen bereikbaarheid en gedaalde kosten.

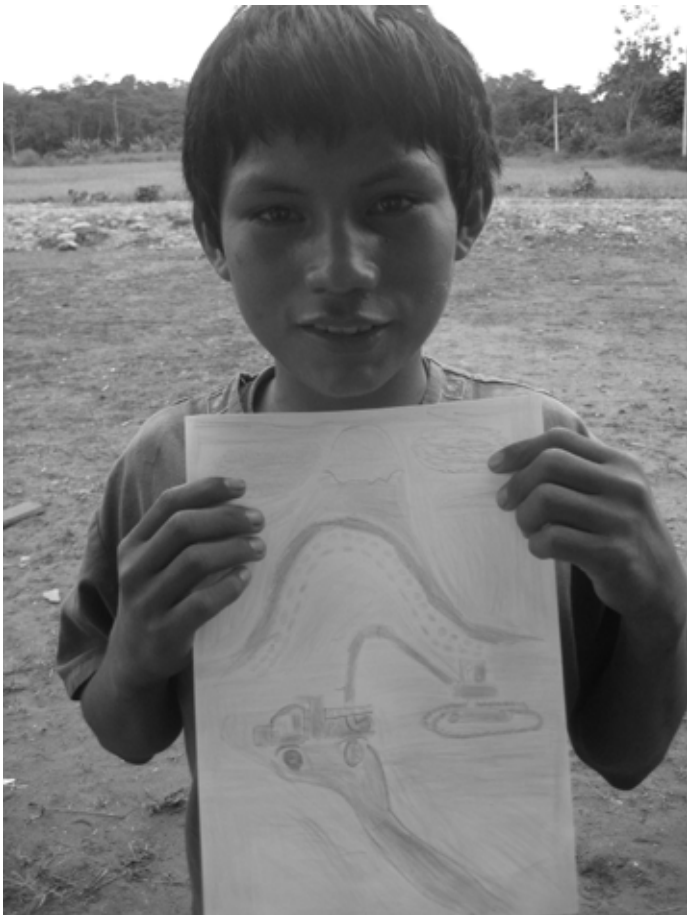
Ook de kwaliteit van het basisonderwijs in het dorpje zelf is met sprongen vooruit gegaan sinds de aanleg van de weg. Zo is er een peuterspeelzaal gebouwd en heeft de basisschool er een lokaal bij gekregen. Bovendien maakt de weg het mogelijk dat er elke dag twee extra leraren naar het dorpje komen, waardoor de leerlingen in kleinere groepen kunnen worden opgesplitst. De verbinding met het elektriciteitsnet vlak na de komst van de weg heeft er voor gezorgd dat er ook films, documentaires, computervaardigheden en zelfs internetlessen aan het curriculum van de kinderen zijn toegevoegd. De komst van de weg heeft het venster op de wereld van de kinderen dan ook wagenwijd opengezet. Waar het hun ouders nog vijf uur kostte om naar het dichtstbijzijnde stadje te komen, hebben de kinderen uit Sardinas nu binnen een paar klikken informatie over streken aan de andere kant van de wereld.

Al deze veranderingen hebben uiteraard invloed op hun toekomstplannen. Tijdens een tekenwedstrijd worden deze toekomstplannen gevisualiseerd. De één wil dokter of leraar worden, de ander buschauffeur, graafmachinebestuurder of zelfs piloot. Hoe dan ook, iets totaal anders dan het boerenbestaan van hun ouders, wat toch als hun referentiekader mag worden beschouwd.

Het blijft natuurlijk de vraag in hoeverre de beschreven veranderingen direct tot de komst van de weg te herleiden zijn. Ook de verandering van de algemene tijdgeest zal een rol hebben gespeeld. De toegankelijkheid en kwaliteit van onderwijs hebben het afgelopen decennium een steeds belangrijker positie ingenomen in het debat over welzijnsbevordering in zowel de nationale politiek als in de internationale ontwikkelingsgemeenschap. In Ecuador leidde dit in 2006 zelfs tot een nieuwe onderwijswet waarin de kwaliteit en toegankelijkheid van onderwijs wordt gegarandeerd. Ook groeit de onderwijsbegroting jaarlijks met 0,5 procent van het BBP.

De aanleg van het electriciteitsnet in de comunidad

"Ik wil graafmachinebestuurder worden"

Sjamanisme versus de moderne geneeskunde

In sommige gevallen leiden de nieuwe mogelijkheden die de weg biedt tot de afbrokkeling van traditionele gebruiken, bijvoorbeeld op het gebied van de gezondheidszorg. Voordat de weg was aangelegd, wendden de dorpingen zich met medische klachten tot de lokale sjamaan, de inheemse geneesheer die met planten en rituelen allerlei kwalen kan genezen. In ernstige gevallen is deze zorg echter niet toereikend en het verhaal van Galo en zijn zontje is dan ook niet uniek.

De kwaliteit van het basisonderwijs in het dorpje is met sprongen vooruit gegaan sinds de aanleg van de weg

Nu de reistijd naar de kliniek korter is geworden, is het gebruik van de moderne gezondheidszorg toegenomen: de helft van de bewoners die vroeger naar de sjamaan zouden gaan, verkiest nu de kliniek in Puerto Misahuallí. Dit wordt aangemoedigd door de nationale overheid, die vrouwen de 'bono de desarrollo' (een maandelijkse bonus) uitkeert als zij zichzelf en haar kinderen regelmatig bij een kliniek laat controleren.

Hoewel het gebruik van de sjamaan in de comunidad duidelijk

"Mijn comunidad wordt een kleine stad"

is afgenomen, is het niet waarschijnlijk dat de traditie geheel zal verdwijnen. Veel bewoners staan wantrouwend tegenover witte doktersjassen en de sjamaan is voor hen nog steeds een belangrijke geneesheer en spiritueel leider. Dat beaamt de sjamaan zelf ook: "ze komen van alle kanten voor mijn diensten, ook uit Sardinas [...] De kennis zal niet verloren gaan, want ik geef mijn vak door aan twee van mijn zoons".

Van zelfvoorzienende boer naar producent

Ook op economisch vlak biedt de weg de dorpingen nieuwe kansen. Voordat de weg was aangelegd, verhandelden de bewoners producten maar mondjesmaat aan de tussenhandelaren in Puerto Misahuallí. Ongeveer één keer per maand bonden zij een deel van hun oogst op de rug van een ezel en begonnen ze aan de lange tocht naar de markt. De rest van hun oogst was voor eigen gebruik. Deze situatie is sterk veranderd. De bewoners positioneren zich nu minstens één keer per week aan de kant van de weg om de eerstvolgende bus naar Puerto Misahuallí te nemen. Aangezien de transporttijd en kosten enorm zijn gedaald, is 70 procent van de bewoners meer voor de markt gaan produceren. De toename in productie heeft ook geleid tot het gebruik van andere productiemethoden. Waar voorheen maar twee gezinnen pesticiden gebruikten, doet nu 80 procent van de gezinnen dat. Ook hebben andere soorten producten hun intrede gedaan, zoals de 'naranjilla'. Deze vrucht was voorheen niet bekend bij de inwoners, vooral omdat het vanwege de relatief lage verkoopprijs per kilo niet rendabel was om deze vrucht

Het pesticidegebruik in de comunidad is sterk toegenomen

per ezel naar het dorpje te vervoeren.

De situatie in Sardinas is in lijn met de in de literatuur beschreven transitie van zelfvoorzienende boeren naar producenten voor de markt. Deze transitie biedt volop mogelijkheden om bestaanswijzen te verbeteren en armoede uit te bannen. In de ogen van enkele geïnterviewden zijn sommige bewoners echter te ver doorgeschoten in deze verandering: "het is ontspoord nu [...]. Als er een koopman langskomt en zegt "verkoop me al je bananen", dan doen ze dat en hun familie heeft vervolgens niets meer te eten".

'Telenovelas' in de jungle

Met de groei van de productie voor de markt, zijn de inkomens van de dorpingen sterk gestegen, en daarmee ook hun consumptiepatroon. Waar ze eerder enkel het hoognodige meenamen op hun tocht terug naar het dorpje, kopen ze nu meer, vaker en andere artikelen bij de winkel in de stad. Zo doen de dorpingen zeker eens in de week boodschappen in Puerto Misahuallí en kopen ze vaker vlees en vis, in plaats van dat ze zelf vee houden of vis vangen. Ook kopen ze vaker gebruiksartikelen als kleren en schoenen. Verder heeft het feit dat zware artikelen beter vervoerd kunnen worden gemaakt dat de bewoners nu bijvoorbeeld een gastank gebruiken om mee te koken in plaats van houtvuur.

De consumptie is echter het meest veranderd door de komst van elektriciteit naar het dorp. Veel bewoners kopen nu lampen, koelkasten, mobieltjes, televisies, radio's en dvd-spelers. De serene rust, het getjilp van de vogels en het middagslaapje in de hangmat

van weleer hebben plaats gemaakt voor een swingende beat uit de speakers of een 'telenovela' onder het genot van een koud biertje.

Vreemde eenden in de bijt

Het zijn niet alleen de bewoners die vaker van en naar de stad reizen nu de weg er ligt. Ook externe actoren weten Sardinas steeds beter te vinden.

Een actor waarvoor de comunidad stevig heeft gelobbyd is de Spaanse organisatie 'Ayuda en Acción'. Vlak na de bouw van de weg heeft deze NGO geholpen bij het aanleggen van sanitaire voorzieningen als toiletten en douches. De leider van de comunidad geeft aan dat de weg hen hier indirect toe aanzet heeft: "we zeiden tegen elkaar, nu we de weg hebben, zullen er mensen van buiten komen en zij zullen zien dat wij het doen waar we maar willen in de open lucht. Die gewoonte wilden we veranderen".

Een andere actor die met open armen werd ontvangen is een Ecuatoriaans-Canadees goudmijnbedrijf. Tijdens mijn veldwerk was het bedrijf bezig met testopgravingen om te bekijken of er wel voldoende goud te vinden is. Als dit inderdaad zo is, zal het bedrijf met de grootscheepse goudwinning beginnen. De comunidad verwelkomt dit initiatief omdat hen werkplekken bij de mijnwerkzaamheden beloofd zijn en omdat het bedrijf bovendien een project is gestart om de boeren te helpen met het produceren van maïs. Bovendien zien ze deze kapitaalkrachtige partner als 'de rechterhand van de comunidad' die hen geld en welzijnsprojecten kan brengen, kortom een kans zich te ontwikkelen.

Wat de bewoners echter niet lijken te weten, is dat het goed mogelijk is dat enkel de testfase banen zal bieden omdat de daadwerkelijke goudwinning geheel geautomatiseerd is en dat het maïsproject slechts een zoethoudertje blijkt waarmee het bedrijf het vakje 'verantwoord ondernemen' kan afvinken. Bovendien lijken de bewoners niet te beseffen dat de goudwinning onherroepelijke veranderingen zal brengen: het mijnbedrijf zal met bulldozers en graafmachines enkele voetbalvelden bos omhalen en uitgraven, er is een grote kans dat kwik en andere chemicaliën naar de rivieren en landbouwgronden zullen lekken en er zullen mijnwerkers van buitenaf naar het dorpje komen die de mijnbouwmachines moeten gaan bedienen.

De bewoners lijken niet te beseffen dat de goudwinning onherroepelijke veranderingen zal brengen

De hang van de comunidad naar particuliere partners in hun zoektocht naar ontwikkeling komt niet helemaal uit de lucht vallen. Inheemse volken in geïsoleerde gebieden zijn decennialang genegeerd door de nationale overheid omdat zij werden beschouwd als groepen met achterlijke gewoonten die niet pasten in het 'moderne' Ecuador. Ondanks dat de houding van de overheid is veranderd sinds de sociaal linkse regering van Rafael Correa, hebben veel bewoners nog steeds een diepgeworteld wantrouwen jegens de staat. In de woorden van de leider van het dorp: "we zijn op zoek naar manieren om onszelf te beteren en betere inkomens te genereren voor onze gezinnen. Maar onze relatie met de overheid is

niet zo goed. We weten dat ons land heel veel ministeries telt, maar die maken zich niet druk over onze problemen. In mijn ogen hebben ze gefaald richting de Kichwa klasse. En ik zag in deze comunidad veel jonge mensen die niets te doen hadden en maar begonnen met drinken. Als zij nou iets te doen hadden, een baan, dan zou dat allemaal niet gebeuren. En toen kwam dit mijnbedrijf langs met dit project". Het zal mij echter benieuwen of het mijnbedrijf hen kan helpen met het waarmaken van hun dromen, of dat ze bedrogen uitkomen als het mijnbedrijf over een aantal jaren met de buit vertrekt.

Schaduwkanten

Naast de schadelijke gevolgen die de activiteiten van het mijnbedrijf mogelijk hebben, brengt de weg ook nog andere bedreigingen voor het leefmilieu in de comunidad. Want waar wegen zijn, is ontbossing: 74 procent van alle ontbossing in het Amazonewoud vindt plaats in een straal van 50 kilometer vanaf een weg. Ook in Sardinas zijn er sinds de komst van de weg vele bomen gesneuveld. Boskap komt hier voor in twee vormen: de selectieve kap door houthakkers die over de weg het gebied in trekken en de 'slash and burn' kap voor de landbouw door de bewoners zelf. Bij de eerste vorm onderhandelen de houthakkers, ook wel 'madereros' genoemd, met de grondeigenaar over een prijs en kappen vervolgens die soorten die het meeste opbrengen. De vergoedingen van de 'madereros' worden door de bewoners gezien als een welkome aanvulling op hun inkomen. Het gevolg is echter dat de meest waardevolle houtsoorten zeldzaam zijn geworden in het gebied rondom Sardinas en uiteindelijk zullen verdwijnen. Bij de 'slash and burn' houtkap wordt een stuk bos totaal weggekapt en brand men resten weg om het land klaar te maken voor landbouw. Dit gebeurt vooral aan de kant van de weg. De gevolgen hiervan zijn gronddegradatie, vervuiling door pesticiden en kleine aardverschuivingen.

Een andere schaduwkant die veel wordt beschreven in de litera-

De nieuwe peuterspeelzaal loopt uit

Drukte langs de weg tijdens de wekelijkse 'minga', een dag waarop dorpsbewoners gezamenlijk werk oppakken

tuur is dat de intocht van buitenstaanders kan leiden tot conflicten over land. Hoewel er tot op de laatste dag van mijn veldwerk geen conflicten hebben plaatsgevonden, vormen de ongeorganiseerde en ontbrekende landrechten binnen de comunidad een potentieel probleem voor de toekomst. Een bewoner over de landrechten binnen het dorp: "niemand weet precies hoe het land hier is verdeeld. [...] Er zijn geen documenten, alleen mondelinge overeenkomsten". Dit traditionele systeem van mondelinge overeenkomsten kan onder druk komen staan wanneer buitenstaanders aanspraak willen maken op het land of de grondstoffen op basis van het moderne systeem van geregistreerde landrechten. De bewoners hebben dan geen poot om op te staan.

Op weg naar ontwikkeling of ondergang?

Het mag duidelijk zijn: er is geen eenduidig oordeel te vellen over de veranderingen die de weg teweegbrengt en hun effecten op de bewoners van Sardinas. Op het gebied van onderwijs, gezondheidszorg en economische kansen heeft de weg overwegend positieve veranderingen gebracht. De kinderen genieten beter onderwijs tot op hoger niveau, de toegang tot de moderne gezondheidszorg is verbeterd en de bewoners produceren meer en hebben een hoger inkomen. De weg brengt echter ook milieuschade, ontbossing en mogelijke conflicten over land met zich mee. Deze negatieve effecten kunnen op de lange termijn hun uitwerking hebben op de duurzaamheid van het leven in de comunidad en het welzijn van haar bewoners.

Daarbij besef ik mij maar al te goed dat dit een oordeel is van een buitenstaander met een ander referentiekader dan de gemiddelde dorpsbewoner. Mijn achtergrond (opgevoed door biologen, overladen met berichten over klimaatverandering en het einde der tijden en een stevige voorliefde voor de jungle 'gewoon zoals-ie was') maakt dat het geluid van kettingzagen bij mij door merg en been gaat, terwijl het bij de dorpsbewoners geen enkel negatief

gevoel veroorzaakt. Integendeel. De dorpsbewoners, de enigen die met recht een oordeel kunnen vellen, zijn unaniem positief. De weg heeft hun leven vergemakkelijkt, hun welzijn verbeterd en hun wereld vergroot.

En Galo? Ook hij is blij met de weg. Nog geen week voor het interview, beviel zijn vrouw van hun vierde kind. Met zijn mobiel belde hij de politie die haar binnen een uurtje naar het ziekenhuis in Tena bracht. Daar beviel zij veilig van hun enige zoon. Galo dankt Días én de weg nog elke dag voor zijn gezonde zoon.

Karolien van Teijlingen (karolienvanteijlingen@hotmail.com) volgt momenteel de onderzoeksmaster International Development Studies aan de Universiteit van Amsterdam. Dit artikel is gebaseerd op haar scriptie voor de bachelor Sociale Geografie aan diezelfde universiteit.

Literatuurselectie

- Benardi de León, R. (2009). Road development in Podocarpus National Park: an assessment of threats and opportunities. *Journal of Sustainable Forestry* 28, nr. 6-7, pp. 735-754.
- Cleuren, H. (2001). *Paving the road for forest destruction*. Leiden: CNWS Publications.
- Hamlin, C. and J. Salick (2003). Yanasha agriculture in the upper Peruvian Amazon: persistence and change fifteen years down the 'road'. *Economic Botany* 52, nr. 2, pp. 163-180.
- Killeen, T. J. (2007). *A Perfect storm in the wilderness: development and conservation in the context of IIRSA*. Arlington: Conservation International.
- Porath, N. (2002). A river, a road, an indigenous people and an entangled landscape in Riau, Indonesia. *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 158, nr. 4, pp. 769-797

Schone energie, mooi landschap?

AUTEUR Renée de Waal en Sven Stremke

ILLUSTRATIES Sven Stremke, MVRDV & Chang et al.

Door te erkennen dat fossiele brandstoffen eindig zijn en het verbranden ervan van invloed is op ons klimaat, zijn we genoodzaakt om na te denken over het post-fossiele tijdperk. De huidige energievoorziening moet aangepast worden naar een zuinig systeem dat gebaseerd is op hernieuwbare bronnen. Maar hoe gaan we dat doen, en hoe ziet ons landschap eruit als de energietransitie doorzet?

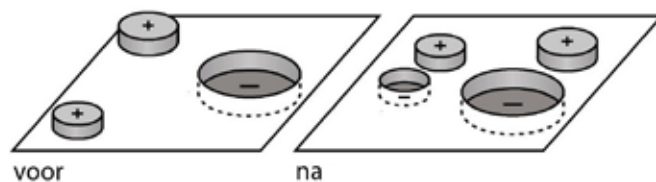
De nationale overheid streeft ernaar om in 2020 14 procent van ons energieverbruik uit duurzame energie te laten bestaan en 20 procent minder CO₂ uit te stoten dan in het jaar 1990. Hiermee sluit Nederland aan op Europees beleid rond duurzame energie en het klimaat. De meest recente cijfers, uit 2009, tonen echter aan dat het aandeel duurzame energie nog geen 4 procent bedraagt, wat aangeeft dat Nederland lang niet op schema ligt.

Er is dus werk aan de winkel. Omdat de relatie tussen energie en ruimte zo sterk is, zijn ruimtelijke planning en ontwerp disciplines bij uitstek om energietransitie aan te pakken. Duurzame energie moet niet opgevat worden als een extra complicerende factor, maar als een kans voor ruimtelijke ontwikkelingen die een bijdrage kunnen leveren aan het verhogen van de kwaliteit en identiteit van het landschap. De huidige innovatieregeling 'Identiteit van energielandschappen' uit het programma 'Mooi Nederland' van het ministerie van Infrastructuur en Milieu neemt dit streven als uitgangspunt en ook de Eo Wijers-prijsvraag, één van de belangrijkste competities voor ruimtelijk ontwerp in Nederland, heeft in de editie 2011-2012 als thema 'Krimp, energietransitie en ruimtelijke kwaliteit'. In dit artikel wordt nader ingegaan op huidige ontwikkelingen binnen het energiebewust plannen en ontwerpen, en wordt er aan de hand van voorbeelden getoond hoe landschappelijke kwaliteit daarin een steeds belangrijkere rol inneemt.

Energiebewust plannen en ontwerpen

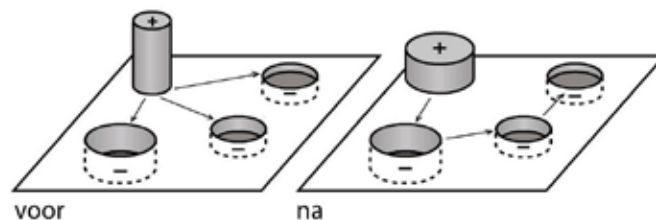
De 'Trias Energetica' is in het doorvoeren van energietransitie inmiddels een algemeen principe. Ten eerste moet het energieverbruik zoveel mogelijk gereduceerd worden, ten tweede moet zoveel mogelijk energie uit duurzame bronnen worden opgewekt en tot slot moeten fossiele brandstoffen die er nog zijn zo optimaal mogelijk worden ingezet. Onderzoek binnen de leerstoelgroep 'Landschapsarchitectuur' van de Wageningen Universiteit richt zich op energiebesparing en het duurzaam opwekken van energie op landschappelijke schaal. Er is aangetoond dat de wetten van de thermodynamica, maar ook concepten uit de ecologie en systeemwetenschap, aan de basis kunnen staan van strategieën voor energiebewust ruimtelijk plannen en ontwerpen. Hoe ruimtelijke ordening en landschapsarchitectuur bijvoorbeeld kunnen helpen in het realiseren van energiebesparing kan geïllustreerd worden met de volgende twee simpele strategieën.

Figuur 1 laat zien dat energie-'sources' en 'sinks' dicht bij elkaar gepland zouden moeten worden. Door functies die energie over hebben dichtbij functies die juist energie nodig hebben te lokaliseren zijn ze makkelijker aan elkaar te koppelen. Daarmee wordt ook bespaard op warmte- en energieverlies als gevolg van lange transportafstanden.

Figuur 1. Het lokaliseren van energie 'sources' en 'sinks' ten opzichte van elkaar

In figuur 2 is een warmtecascade schematisch weergegeven. De grote cilinder met de '+' representeert een functie waarbij veel restwarmte vrijkomt, bijvoorbeeld een afvalverbrandingsinstallatie. Deze restwarmte kan direct over de volgende gebruikers verdeeld worden, maar slimmer is het om een systeem te maken waarbij de gebruiker die een hogere temperatuur restwarmte nodig heeft vooraan zit, en de gebruiker die de laagste temperatuur restwarmte nodig heeft achteraan. Zo wordt voorkomen dat warmte van een te hoge energetische waarde verspild wordt bij een functie die deze niet nodig heeft.

Figuur 2. Een warmtecascade

Om bovengenoemde strategieën om te kunnen zetten in integrale ruimtelijke visies is een vijfstappenbenadering ontwikkeld. De stappen zijn achtereenvolgens 1) het analyseren van de huidige situatie inclusief potenties voor duurzame energie, 2) het in kaart brengen van kortetermijn ontwikkelingen, 3) het illustreren van mogelijke langetermijn veranderingen, 4) het opstellen van integrale visies op regionaal niveau en 5) het identificeren van specifieke ruimtelijke interventies. Met integraal wordt hier bedoeld dat het winnen, opslaan en transporteren van hernieuwbare energie niet losstaat van andere functies in het landschap, maar juist daarmee wordt verbonden. Zo worden win-win situaties gecreëerd en beschikbare ruimte en energie efficiënt benut. Daarnaast worden alle mogelijke energiebronnen onderzocht op toepasbaarheid in de regio. In plaats van te focussen op één bepaalde, misschien politiek ingegeven, technologie of hernieuwbare energiebron, gaat de vijfstappenbenadering objectief uit van een energiepotentiekaart als basis voor besluitvorming. Deze aanpak is en wordt momenteel in onder andere Zuidoost Drenthe, Zuid Limburg, de Veenkoloniën en Noordwest Overijssel toegepast voor het ontwikkelen van visies op regionaal niveau.

Op naar duurzame energielandschappen

Bij het reduceren van de energievraag en het optimaliseren van het winnen, opslaan en transporteren van hernieuwbare energie zou altijd gelet moeten worden op de duurzaamheid van de landschappen die hierbij ontstaan.

De sterke relatie tussen energie en ruimte heeft een wisselende zichtbaarheid gehad in de loop van de geschiedenis. Vóór de industriële revolutie was het duidelijk hoe we de ruimte benutten om onze energie te kunnen oogsten. Het aanzicht en de structuur van grote delen van Nederland reflecteren hoe we energie hebben geoogst en ingezet voor de vorming van ons landschap. In de veengebieden zijn eindeloze dalgronden overgebleven na het afgraven van het veen, een negatief gevolg, terwijl de historische windmolens bij Kinderdijk wereldwijd zijn en een symbool voor het inpolderen van Nederland. Ook het stadsgezicht van Amsterdam werd voor de industrialisatie gekenmerkt door een groot aantal windmolens. Tijdens het huidige fossiele tijdperk is impact van energiewinning op de ruimte nog steeds sterk, maar minder zichtbaar voor de burger. Olie, aardgas en kolen worden vaak in afgelegen gebieden in het buitenland gewonnen en deze energie is vervolgens – op enkele centrales en hoogspanningsmasten na – onzichtbaar tot het als elektriciteit uit het stopcontact of als warmte uit de gasleiding komt. Bij de overstap naar hernieuwbare energiebronnen komt energiewinning weer dichterbij. Energie uit zon en biomassa heeft een lagere energiedichtheid dan fossiele brandstoffen. Voor het winnen van voldoende energie uit hernieuwbare bronnen is daarom veel ruimte nodig en een gedecentraliseerd in plaats van een centraal systeem. Dat zal in onze nabije omgeving direct zichtbaar worden, onder andere in de vorm van nieuwe technologie zoals biogasinstallaties, zonneboilers en -panelen en warmte-krachtkoppeling (WKK). Meer indirect kan de energietransitie bijvoorbeeld zichtbaar worden in

de oriëntatie van nieuwe gebouwen, die op de zon gericht moeten worden voor een optimale winning van zonne-energie, en in het transport van biomassa naar centrales.

Deze groeiende zichtbaarheid van duurzame energie is niet altijd even positief. Het plaatsen van zonneboilers voor het verwarmen van water lijkt bijvoorbeeld een goed initiatief, maar als ze op de grond worden neergezet kunnen ze concurreren met bestaand landgebruik of biodiversiteit. Het is daarom beter om zonneboilers en -panelen op daken van bestaande huizen en industrie te plaatsen. Ook schoonheid in het landschap is belangrijk voor het slagen van de transitie naar duurzame energie. Het plan om honderd windturbines in het IJsselmeer te plaatsen voor de kust bij Urk heeft tot veel protest geleid. Uiteindelijk, in 2010, is Maria van der Hoeven, de toenmalige minister van Economische Zaken, gezwicht voor de bezwaren van de Urkers. Er komen zeven turbines minder, ter voorkoming van horizonvervuiling en aantasting van het beschermde dorpsgezicht van Urk. Dit is geen op zichzelf staand voorbeeld. Op veel plekken in Nederland ketsen plannen voor windenergie af met de aantasting van de landschappelijke kwaliteit als argument. De veronderstelling is dat wanneer er meer aandacht is voor de impact op het landschap bij het plannen en ontwerpen van projecten, de slagingskans vergroot wordt en daarmee ook duurzaamheid. Een duurzaam energielandschap betekent dus niet alleen dat er hernieuwbare energie gewonnen wordt zonder negatieve invloed op de bestaande biodiversiteit en landgebruik, maar ook dat er geen afbreuk wordt gedaan aan de landschappelijke kwaliteit. In de vijfstappenbenadering wordt voortdurend naar deze criteria toegewerkt en de voorgestelde interventies worden aan het eind van de laatste stap geëvalueerd aan de hand van deze criteria. Voorts ligt het aan het ambitieniveau of ruimtelijke planning en ontwerp de kans krijgen om bij het maken van energievizies hoger in te zetten, en de kans aangegrepen wordt om zelfs verbeteringen op deze criteria te bewerkstelligen.

Ruimtelijke planning en ontwerp zijn disciplines bij uitstek om de energietransitie aan te pakken

De volgende drie voorbeelden laten zien hoe duurzame energie zichtbaar kan worden in het landschap en illustreren eveneens het idee dat duurzame energie als kans gezien kan worden voor het verhogen van landschappelijke kwaliteit.

Windturbines in de Flevopolder

In de Flevopolder wordt, zoals bij velen bekend is, op grote schaal windenergie geoogst. In veel gevallen zijn landschapsarchitecten betrokken geweest bij het bepalen van de locatie van windparken. Vanaf bepaalde plekken of wegen is de ontworpen lijn inderdaad

© MVRDV

Een impressie van het ontwerp voor de ecostad Montecorvo in Spanje

herkenbaar. Vanaf vele andere perspectieven ontstaat echter vooral een diffuus en chaotisch beeld. Hoe is bij een veelheid van windparken toch de eenheid in een dergelijk landschap te waarborgen? En hoe wordt voorkomen dat de ontwerpen van verschillende parken onderling interfereren? Het plaatsen van windturbines, zowel solitair als in parken, is een lokaliseringsopgave bij uitstek. Maar ook het ontwerp van de turbines zelf kan beïnvloed worden. Krijgt de molen bijvoorbeeld een groene voet, zodat hij wegvalt tegen de achtergrond van een weiland, of moeten we het meer artistiek aanpakken, zoals het windpark Eemmeerdiijk in Zeewolde, waar de achttien turbines ieder in een eigen kleur uitgevoerd zijn?

Ecocostad Montecorvo, Spanje

In dit tweede voorbeeld wordt breder gekeken dan windenergie. Het plan voor de ecostad Montecorvo in Spanje betreft een duurzame uitbreiding van de stad Logroño. In 2008 is toestemming gegeven voor de bouw van het project met daarin drieduizend woningen in de sociale sector. In het plan wordt maar 10 procent van het oppervlak van totaal 56 hectare bebouwd. Door een slimme stapeling van de woningen is vanuit elke woning een mooi uitzicht gecreëerd. De ruimte die overblijft wordt vormgegeven als een ecopark: een mix van landschap en energieproductie. Op de heuvels eromheen die op het zuiden georiënteerd zijn, worden zonnepanelen geplaatst om de optimale ligging voor de winning van zonne-energie te benutten. Op de toppen van de heuvels, waar het flink waait, staan windmolens die tegelijk een baken in de omgeving zijn. De opbrengst aan zonne- en windenergie samen is genoeg voor het energieverbruik van de drieduizend woningen. Daarmee bereikt de stadsuitbreiding van Logroño een CO₂-neutrale voetafdruk. Het interessante van dit plan is dat de energie-opgave geïntegreerd is in het plannen en

vormgeven van een hele stadsuitbreiding en er tegelijkertijd over is nagedacht hoe het ook aantrekkelijk kan worden gemaakt voor de toekomstige bewoners. De ontwerpers hebben dus duurzame energie als middel ingezet om de kwaliteit en schoonheid van de leefomgeving te verhogen. De bouw van het project is van start gegaan, maar het zal moeten blijken of deze doelstelling bewerkstelligd wordt.

Een duurzaam energielandschap betekent óók dat er geen afbreuk wordt gedaan aan de landschappelijke kwaliteit

Identiteit en schoonheid

In de tweede innovatieregeling van de het programma 'Mooi Nederland', waarin 'Identiteit van energielandschappen' één van de drie thema's was, wordt energietransitie als een kans gezien voor het creëren van extra identiteit en schoonheid in een gebied. Gemeenten en andere initiatiefnemers konden in 2010 hun plan indienen om bij te dragen aan de zichtbaarheid van duurzame energielandschappen en integratie van energietransitie met de fysieke omgeving. In totaal zijn veertien projecten binnen dit thema gehonoreerd. In het bepalen van landschappelijke kwaliteit speelde het begrip 'identiteit' een sleutelrol, en het bleek dat de inzendingen daarmee goed uit de voeten konden. In de plannen waarin biomassa een

belangrijke rol speelt, draagt energietransitie bij aan het in stand houden van bijvoorbeeld een coulissenlandschap (in de inzending 'Energie Marke Haarlose Veld') of een houtwallenlandschap (in 'Duurzame energiewinning uit het Nationaal Landschap Noordoost Twente' en 'Groen Goud uit landschapsonderhoud'). Biomassa-reststromen worden benut om landschapsonderhoud te financieren en daarmee kunnen gewaardeerde landschapselementen, bepalend voor de identiteit van deze landschappen, veiliggesteld worden. In andere projecten wordt bijvoorbeeld onderzocht hoe duurzame energie zich laat combineren met toerisme ('Beleef het op Goeree-Overflakkee') of hoe duurzame energie stadsranden kan definiëren ('Energieke integratie stad en landschap'). Ook bij deze voorbeelden zal de praktijk uit moeten wijzen of energietransitie inderdaad als een kans voor het verhogen van landschappelijke kwaliteit gezien kan worden: een veelheid aan plannen en onderzoek is inmiddels in uitvoering.

Conclusie

Al eerder is, bijvoorbeeld in AGORA 2007-5 'Energie', betoogd dat ruimtelijke ordening en ontwerp energietransitie kan ondersteunen en sturen. Recent onderzoek hiernaar bracht nieuwe strategieën en aanpakken naar voren, zoals de besproken vijfstappenbenadering. Binnen het bredere kader van duurzame energielandschappen is het vooral belangrijk dat de criteria rond concurrerend landgebruik, biodiversiteit en landschappelijke kwaliteit vanaf een vroeg stadium meegenomen worden. Landschappen waarin slechts hernieuwbare energiebronnen een plek hebben gekregen, zoals veel van de huidige windturbineparken, zijn nog geen duurzaam energielandschappen, alleen al omdat ze als visueel hinderlijk ervaren worden. De interesse voor de zichtbare consequenties van energietransitie en de zorg voor behoud van landschappelijke kwaliteit zijn, met uitzondering van het debat rond windenergie, vrij recent. Uit de voorbeelden volgt dat energietransitie niet alleen een doel op zich is, maar dat het door de ruimtelijke ordening zowel als middel en als kans wordt opgevat voor het verhogen van landschappelijke kwaliteit en daarmee duurzaamheid. Hoewel er is verzaakt om een goede

© Chang et al.
Een mogelijke combinatie van toerisme en duurzame energie op Goeree-Overflakkee

definitie van landschappelijke kwaliteit te geven, dat is een nieuw onderzoek en discussie op zich, maken begrippen als 'schoonheid' en 'identiteit' hier duidelijk deel van uit.

Het besproken project van de ecostad Montecorvo en de veertien met subsidie gehonoreerde projecten van het innovatieprogramma 'Mooi Nederland' zijn momenteel volop in uitvoering. De toekomst moet uitwijzen of het streven naar meer schoonheid en identiteit inderdaad bewaarheid kan worden.

Renée de Waal (renee.dewaal@wur.nl) is landschapsarchitecte en doet onderzoek naar duurzame energielandschappen en ruimtelijke kwaliteit. Zij is als promovenda verbonden aan de leerstoelgroep Landschapsarchitectuur aan Wageningen University. Sven Stremke (sven.stremke@wur.nl) werkt als universitair docent en landschapsarchitect bij dezelfde leerstoelgroep.

Dit artikel is deels gebaseerd op een presentatie tijdens de sessie 'Identiteit van Energielandschappen' bij de bekendmaking van gehonoreerde projecten van de innovatieregeling Mooi Nederland, op 4 november 2010 in IJsselstein.

Literatuurselectie

- Kann, F. van (2007) Energieneutraliteit als een ruimtelijke kwaliteit. AGORA 2007-5, pp. 8-12.
- Koh, J. (2005) The energetic strategy of ecosystem development and urban/ regional spatial restructuring and regeneration. In: F. van Dam en K. J. Noorman (eds.) Grounds for change: bridging energy planning and spatial design strategies. Groningen: Grounds for Change.
- Ministerie van Infrastructuur en Milieu (2011) Identiteit van Energielandschappen. https://kennispleinmooinederland.vrom.nl/themas/ruimtelijke_kwaliteit/identiteit_van_energielandschappen (05/05/2011)
- Ministerie van Infrastructuur en Milieu (2011) Mooi Nederland evenement 2010 – de winnende projecten. https://kennispleinmooinederland.vrom.nl/activiteiten/2010_november_mooi_nederland_evenement_2010 (05/05/2011)
- MVRDV (2011) Ecocity Montecorvo. <http://www.mvrdv.nl/#/projects/greenlightforecocity> (05/05/2011)
- Sijmons, D. (2008) Kleine Energieatlas. Ruimtebeslag van elektriciteitsopwekking, Den Haag: Ministerie van VROM.
- Stremke, S. (2010) Designing sustainable energy landscapes. Concepts, principles and procedures. Wageningen: Wageningen University (proefschrift)
- Stremke, S. en J. Koh (2010) Ecological concepts and strategies with relevance to energy-conscious spatial planning and design. *Environment and Planning B: Planning and Design* 37, nr. 3, pp. 518-532.
- Stremke, S., A. van den Dobbelssteen en J. Koh (2011) Exergy landscapes: Exploration of second-law thinking towards sustainable landscape design. *International Journal of Exergy* 8, nr. 2, pp. 148-174.
- Stremke, S. (2007) Ontwerpen aan energie autarkische regio's. AGORA 2007-5, pp. 12-16.

Herstructurering en herhuisvesting

AUTEUR Hanneke Posthumus

FOTOGRAFIE Wilna Bron

Stedelijke herstructurering, het zou zo mooi kunnen zijn. Verpauwerde buurten worden opgeknapt, de bevolkingssamenstelling verandert waardoor sociale problemen afnemen, en de bewoners van sloopwoningen krijgen de kans om een forse stap in hun wooncarrière te maken. Drie vliegen in één klap. De praktijk is echter weerbarstiger. In fysiek opzicht verbeteren buurten na herstructurering vaak, maar sociale problemen verminderen lang niet altijd en ook is de stap die oud-bewoners in hun wooncarrière zetten vaak bescheiden.

Hoe het de gedwongen verhuisden vergaat, is de afgelopen jaren in verschillende onderzoeken bekeken. Meestal is dit gedaan door vragenlijsten af te nemen. Een groot nadeel van het gebruik van vragenlijsten is de relatief hoge non-respons; in bestaand onderzoek naar gedwongen verhuisden ligt het aandeel vragenlijsten dat niet retour komt vaak rond de 70 procent. Het is bekend dat de non-respons vooral hoog is onder laagopgeleiden en niet-westerse allochtonen. Wanneer het verhuisgedrag van deze groepen afwijkt van andere gedwongen verhuisden, zullen de resultaten uit de vragenlijst een vertekend beeld geven van de uitkomsten van gedwongen verhuizingen.

De vernieuwing van de scriptie ligt in de unieke data

In zijn bachelorscriptie 'Herstructurering in Amsterdam Nieuw West' heeft Koen Tieskens dit probleem knap weten te omzeilen. Hij heeft toegang weten te krijgen tot een unieke dataset van woningcorporatie Delta Forte. Deze data geven inzicht in de achtergrondkenmerken van alle bewoners van één flat in een sloopproject in Amsterdam Nieuw West, aangeduid als 'Bakema Sloop Noord'. Van de 104 bewoners van deze flat is exact bekend naar wat voor nieuwe woning en buurt zij zijn verhuisd. In tegenstelling tot bij het gebruik van vragenlijsten, is hier dus geen sprake van non-respons. Door de beschikbare data over achtergrondkenmerken en verhuisgedrag van de bewoners handig te combineren geeft Tieskens nauwkeurig aan wie waar naar toe is verhuisd. Hierbij richt hij zich in het bijzonder op de vraag of verhuisuitkomsten van bewoners verschillen naar etniciteit, inkomen en huishoudenssamenstelling. Wie verhuizen er bijvoorbeeld naar grotere woningen? En wie verhuizen er binnen en buiten de buurt?

De vernieuwing van Tieskens scriptie ligt niet zozeer in zijn onderwerpskeuze of resultaten, maar vooral in de uniciteit van zijn data.

Deze stellen hem in staat om zeer betrouwbare uitspraken te doen over de gevolgen van herstructurering voor bewoners van 'Bakema Sloop Noord'. Helaas zijn door het beperkte aantal cases in de dataset de resultaten van Tieskens niet generaliseerbaar. Iets wat hij zelf overigens ruimhartig erkent. Het zou dan ook een mooie opgave zijn voor volgend onderzoek om Tieskens' onderzoek op een grotere schaal uit te voeren zodat de resultaten kunnen worden gegeneraliseerd. De bottleneck hierbij is het verkrijgen van de benodigde data. Woningcorporaties houden de precieze achtergrondkenmerken van gedwongen verhuisden lang niet altijd bij, laat staan dat zij deze data altijd beschikbaar stellen voor onderzoek. Tijd voor verandering?

Koen Tieskens (2011) Herstructurering in Amsterdam Nieuw West. De vertrekkers: wie zijn zij en waar gaan zij naar toe? Universiteit van Amsterdam. Downloadbaar via <http://www.scriptiesonline.uba.uva.nl/381650>

Duurzaamheid in de praktijk

AUTEUR Jesper van Loon

Duurzame ontwikkeling, we kunnen niet meer zonder. Althans, voor politici en beleidsmakers lijkt dat het geval. Geen ruimtelijke ontwikkeling die nog zonder referentie aan duurzaamheid tot stand komt. Blijkbaar is het essentieel of anders, net als bij auto's en elektrische apparaten, een belangrijk aspect van de verkoopbaarheid. Dit onderwerp hadden we daarom ook kunnen behandelen in de vorige editie van AGORA, Hypes (2011-3). Het is echter de vraag in hoeverre alle aandacht voor duurzaamheid daadwerkelijk leidt tot een betere ruimtelijke planning en, meer megalomaan geredeneerd, tot beperking van klimaatverandering en de gevolgen daarvan. Hiernaast heeft de geschiedenis uitgewezen dat de aandacht voor duurzaamheid ook vaak een tijdelijk fenomeen is, waarna duidelijk afgebakende, klassieke doelstellingen weer de overhand krijgen. Dit was na de vorige duurzaamheidsgolven, beginnend in de jaren zeventig, ook het geval. Uiteindelijk zorgden economische opleving en globalisering in de jaren negentig weer voor afgebakende ambities zoals grootschalige woningbouw, infrastructuurprojecten en enorme vergroting van het oppervlak bedrijventerreinen. Milieuwetgeving, ontwikkelt in de voorgaande decennia, was op dat moment verworpen tot een complexe hindernis voor projectontwikkeling. Middenin de huidige duurzaamheidsgolf zou men zich de vraag moeten stellen of deze nu wel tot concrete resultaten leidt. In zijn masterscriptie 'Turning 'talk' into reality' stelt Jelle Adamse deze vraag en plaatst hij het begrip duurzaamheid in een theoretisch kader. Zijn sterke overzicht van de geschiedenis van duurzaamheid en de positionering van dat begrip in een bredere wetenschappelijke context van geografie, planologie en ecologie bieden ruimte voor relativering. Beleidsmakers en projectontwikkelaars hebben deze relativering nodig om de juiste afwegingen te kunnen maken binnen de praktische maar complexe vraagstukken waarmee zij steeds vaker geconfronteerd worden. Voor adviseurs in het vakgebied zou het dan ook een gemiste kans zijn deze studie links te laten liggen. Dat er dan geen 'best practices' of andere adviezen uit te halen zijn, is misschien een gemiste kans, maar doet niet af aan de kernkwaliteiten van het onderzoek.

Duurzaamheid, wat is dat eigenlijk? Misschien is het wel een andere term voor wat we altijd al proberen te bereiken, namelijk een hogere kwaliteit van onze leefomgeving. Of is het deze keer een werkelijk integrale benaderingswijze waarin meer aspecten dan in vorige duurzaamheidsgolven een rol spelen? Adamse gaat in op 'people', 'planet' en 'prosperity' als de belangrijkste bouwstenen van het duurzaamheidsspectrum. Economische en ecologische duurzaamheid krijgen volgens hem de meeste aandacht; sociale aspecten zijn vaak

onderbelicht. Ecologische modernisering, dat zich voornamelijk richt op het oplossen van milieuproblemen door technische, politieke en institutionele innovatie, zou daarom een betere term zijn voor wat er momenteel in plan- en projectontwikkeling zichtbaar is. De bevindingen in de studiegebieden Rijn-Maashaven in Rotterdam en Maryhill Locks in Glasgow bevestigen dit standpunt.

Toch moeten we de vraag stellen of Adamse zelf wel in staat is geweest om niet alleen te praten over duurzaamheid, maar ook concrete resultaten te presenteren. Doordat er in het onderzoek voor is gekozen om beleidsplannen te analyseren en interviews af te nemen onder beleidsmakers en projectontwikkelaars, krijgt de lezer al snel het gevoel dat er nog steeds wordt gesproken over wensbeelden en mogelijkheden. De daadwerkelijke consequenties van de plannen in bijvoorbeeld cijfers of het oordeel van de uiteindelijke gebruikers van het gebied komen niet aan de orde. Adamse geeft aan dat zijn onderzoeksmethodes kwetsbaar zijn. En natuurlijk, het is lastig onderzoek doen voordat een project tot uitvoering is gekomen, maar het meten van de effectiviteit van het duurzaamheidsbeleid door middel van een 'ex ante' evaluatie is te beperkt. Naast de beperkte tijdsspanne is ook de wijze waarop gegevens verzameld zijn, door middel van interviews en het bestuderen van plannen, een kritiekpunt. Evenals in sociaal-maatschappelijke studies cijfers over werkloosheid en opleidingsniveau naast ervaringen van respondenten worden gelegd, zou ook geografisch/planologisch onderzoek als dat van Adamse er baat bij hebben om zowel kwantitatieve als kwalitatieve methoden te gebruiken.

Adamse moet het dus vooral hebben van zijn theoretische beschouwing. Dat blijkt voldoende om overtuigd te raken van de discrepantie tussen duurzaamheid in theorie, ambitie en praktijk. Het lijkt vanzelfsprekend dat er in de praktijk nooit zoveel doelstellingen gehaald worden als dat er in het gepraat over duurzaamheid worden neergezet. Toch wordt dit vaak vergeten en lijkt de ambitie de graadmeter voor het behaalde resultaat. Om hier bewust van te blijven hebben we wetenschappelijke studies nodig die uitvoerende partijen bij de les kunnen houden en door de mist die een hype genoemd mag worden heen te kunnen kijken. Een kritische blik, zonder op belerende toon de oplossing voor te schrijven, dat is waar Adamse in slaagt.

Jelle Adamse (2010) *Turning 'talk' into reality. Practicing sustainable urban development in Rotterdam and Glasgow. Universiteit van Amsterdam: Graduate School of Social Sciences. Downloadbaar via <http://dare.uva.nl/document/214443>*

Vrije ruimte

Ode aan het Westland

AUTEUR Maarten Hajer

FOTOGRAFIE Wouter van Vliet

De Nederlandse ruimtelijke ordening zoekt sinds midden jaren negentig naar een nieuw evenwicht. Daarbij ligt de nadruk op de vraag welke taken de rijksoverheid moet uitvoeren en welke taken aan lagere overheden kunnen worden overgelaten. Maar er zijn uiteraard ook grote inhoudelijke vragen. Hier dringt met name de toekomst van het landelijk gebied zich op. Stedelingen houden van het landelijk gebied, vooral als landschap en als contrapunt van de (drukke) stad. Maar dat is niet voldoende voor een vitaal landelijk gebied. Ruimtelijk beleid zou kunnen helpen om de variëteit aan Nederlandse landschappen overeind te houden (of zelfs te versterken!) en om het economisch succes van onze landbouwsector te vergroten. Door te streven naar gebieden die echt groen of blauw zijn, en door elders ruimte te bieden aan echte agro-industrie die aan alle duurzaamheidscriteria voldoet. Het Westland kan hier als voorbeeld dienen.

Eind jaren negentig verhuisde ik van Amsterdam naar Den Haag. Het idee: wonen bij zee en duinen en tegelijk in de stad. Fietsen naar het werk. Daarmee moest ik ook alternatieven vinden voor de fietstochtjes door het Waterland, langs de Ronde Hoep, de Ankeveense Plassen. Ik reed de duinen in en maakte een rondje door het Westland. Ik geloofde mijn ogen niet. Wat een lelijkheid, wat een totale dominantie van de economie over het landschap! Dorpjes die nauwelijks zichtbaar tussen de kassen ingeklemd lagen. Een onoverzichtelijk geheel van vaarten en wegen. En overall, overall meters hoog glas. Op de terugweg van een gastcollege aan de TU Delft kreeg ik later in Honselersdijk een klapband. Ik had het helemaal gehad met het Westland.

Het Westland is waar Nederland het Wilde Westen het dichtst is genaderd

Nu, zo'n tien jaar later, heb ik het Westland wat beter verkend. Met de racefiets, de mountainbike, de schaats, het tennisracket, het vliegtuig. En mijn conclusie over het Westland is volledig anders. Ik ben gaan houden van het Westland.

Het Westland is waar Nederland het Wilde Westen het dichtst is genaderd. Hier hebben ondernemers alle ruimte geclaimd. Dat is te zien aan de kassen, maar vooral ook aan de huizen die de telers van de winsten hebben gebouwd. Welstand? Da's toch een beetje een raar idee buiten de dorpskernen. De ene bouwt zijn villa op poten zodat hij over de kassen heen kan kijken, de ander een waar landhuis met vier schoorstenen maar zonder ruimte aan een tuin te verspillen: er kan immers ook een kas worden neergezet.

Twintig jaar geleden was het Westland een ecologisch rampgebied. De kassen slurpten energie, zodanig dat de overheid met ruime subsidies over de brug moest komen om de tuinbouw überhaupt overeind te houden. De tuinders sproeiden uitbundig met pesticide waardoor een paprika licht gaf in het donker. Water werd er verkwest en vervuild. In 2011 staan er in het Westland kassen die energie leveren, zijn er pijpleidingen tussen industrie en tuinbouw waardoor (een klein deel van) de CO₂-emissies van de industrie worden ingezet om tomaten en paprika's sneller te laten groeien. In de groenteteelt is biologische plaagbestrijding de norm. Tomatentelers winnen de fosfaten uit het afvalwater terug om ze weer in hun eigen bemesting in te zetten. Kassen hebben in hoge mate hun eigen watervoorziening ontwikkeld. Da's nog eens innovatie!

Wat betekent dit nu voor de ruimtelijke ordening? In het Westland zien we eigenlijk een alternatief model. Zo zou de intensieve teelt er elders ook uit kunnen zien. Het Westland is organisch gegroeid maar het is nu het agrarisch gebied waar het meeste wordt verdiend per vierkante meter. De dichtheid creëert de basis voor een sterke eigen infrastructuur. Als je goede groene corridors aanlegt is het ook prima te combineren met recreatie. Nieuwe normen leiden tot grootse innovatie. Nederland kan nog veel leren van het Westland.

Maarten Hajer (maarten.hajer@pbl.nl) is hoogleraar Bestuur & Beleid aan de Universiteit van Amsterdam en directeur van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL)

REDACTIEADRES

Redactie Tijdschrift AGORA
Faculteit Geowetenschappen
Universiteit Utrecht
Postbus 80.115
3508 TC Utrecht
[e] info@agora-magazine.nl
[i] www.agora-magazine.nl
[gironummer] 61 65 799

REDACTIE

Peter Pelzer (hoofdredacteur), David Bassens (coördinator Gent), Annelies Beek, Wouter Bervoets, Tim Cassiers, Valerie De Craene (coördinator Leuven), Jonas De Vos, Tessie Dijkers (variaredactie), Toon Dirckx, Koen Elzerman, Tina Kelder, Bas van Leeuwen, Sander Lenferink, Martijn van der Linden, Jesper van Loon (productie en vormgeving), Michiel van Meeteren, Bruno Meeus, Jeroen Oomens, Michiel Overkamp, Katrien Plasschaert, Ate Poorthuis (penningmeester), Hanneke Posthumus (variaredactie), Inge Razenberg, Yvonne Rijpers, Karlijn Roex, Nick Schuermans, Tom Storme, Evelien Taira Idrissi-Beckers, Wendy Thomassen (secretaris), Trijntje Tilstra, Serge de Valk, Karolien Vermeiren, Sofie Vermeulen, Stephanie Vervaet, Elien van de Vijver, Kirsten Visser, Anneleen De Vos, Martin Zebracki.

THEMAREDACTIE PLATTELAND

Tessie Dijkers, Koen Elzerman, Martijn van der Linden, Michiel van Meeteren, Jeroen Oomens, Inge Razenberg, Karlijn Roex.

REDACTIEADVIEZEN

Justin Beaumont, Marco Bontje, Heidi Hanssens, Henk van Houtum, Steven Kromhout, Ilse van Liempt, Maarten Loopmans, Tineke Lupi, Filip De Maesschalck, Ben de Pater, Bas Spierings, Casper Stelling, Justus Uitermark.

ONTWERP HUISSTIJL

Maarten Mieras & Jeroen Sikma

DRUK

AD Druk bv - Zeist

ABONNEMENTEN (per jaar, vanaf 1 juni 2011)

Bibliotheken, bedrijven, instellingen	€60,00
Studenten	€20,00
Overigen	€30,00
KNAG-leden krijgen een korting van	€ 5,00

Abonnementen worden verlengd tenzij opgezegd uiterlijk 1 maand voor het verstrijken van de abonnementsperiode.

ARTIKELEN

Artikelen, mededelingen en reacties kunnen worden aangeboden aan het redactieadres. Dit geldt ook voor mededelingen en aankondigingen met betrekking tot congressen, studiedagen en andere evenementen op het gebied van de sociaalruimtelijke wetenschappen. Auteursrichtlijnen zijn bij de redactie beschikbaar. Artikelen overnemen is toegestaan met toestemming van auteurs en bronvermelding.

ADVERTENTIES/SCRIPTIES

Informatie via www.agora-magazine.nl of e-mail

De uitgave van AGORA wordt mede mogelijk gemaakt door steun van het Departement Sociale Geografie & Planologie (UU), de Afdeling Sociale en Economische Geografie (KU Leuven), de vakgroep Geografie (UGent), de faculteit Ruimtelijke Wetenschappen (RUG) en het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG).

Het volgende nummer

Rechtvaardige stad

De Occupy-beweging kampeert al weken op 's werelds pleinen. De aanleiding is nieuw, maar het fenomeen bepaald niet: ook in de jaren zestig en tachtig trokken jongeren massaal de straat op om te pleiten voor een betere wereld. De geografie heeft een traditie hoog te houden op het gebied van rechtvaardigheid. Denk bijvoorbeeld aan de doorwrochte Marxistische analyses van David Harvey en aan Henri Lefebvre's beroemde werk over 'het Recht op de Stad'. Het is niet toevallig dat veel van deze studies zich richten op steden; behalve dat het brandpunten van economische groei en innovatie zijn, komen hier ook de grootste problemen en ongelijkheden samen.

Foto: Guido van Nispen

In 'Rechtvaardige stad' kijkt AGORA met een nuchtere blik naar rechtvaardigheidsvraagstukken. Geen onnavolgbare gedachten, maar een analyse van concrete problemen en oplossingen. AGORA sprak met Susan Fainstein, auteur van het recent verschenen 'The Just City' en benaderde experts om met een rechtvaardigheidsperspectief naar hun vakgebied te kijken. Het rechtvaardigheidsvraagstuk mag dan al decennia worden bestudeerd, actuele antwoorden zijn nog steeds gewenst.

Het Vlaamse platteland

Onlangs verklaarde de minister Schultz van Haegen, die tegenwoordig ruimtelijke ordening in haar portefeuille heeft, dat het Nederlandse platteland baat zou kunnen hebben bij het vrijere Vlaamse verstedelijkingsmodel. Daar waar platteland stad kan worden, kan de economie floreren. Of dat daadwerkelijk zo is gaat AGORA in het volgende nummer te rade bij haar Vlaamse redactie. Wat zegt het Nederlandse platteland over het Vlaamse, en het Vlaamse over de mogelijke toekomst van het Nederlandse?

Joh. Postlaan 4
3705 LN Zeist
Postbus 574
3700 AN Zeist

t 030 695 40 00
f 030 695 34 83
info@addruk.nl
www.addruk.nl

AD Druk in Zeist, **méér** dan een grafische partner

Er zijn veel drukkerijen in Nederland.

Van grote rotatie-drukkerijen tot de bekende en vertrouwde drukker om de hoek.

AD Druk beweegt zich in het brede gebied tussen deze twee uitersten in.

Een gebied waar veel drukwerk wordt bedacht, waar vervolgens veel en hoge eisen aan de kwaliteit worden gesteld en waar uiteindelijk de mooiste grafische producten worden vervaardigd. In dat fascinerende gebied voelt AD Druk zich meer dan thuis, al jaren.

AD Druk kan ook uw partner zijn als het gaat om ideeën, concepten en uitvoeringen van vele soorten drukwerk. U praat met professionele mensen, die thuis zijn in alle facetten van de moderne, grafische wereld. Wij adviseren, raadplegen en helpen u juiste en verantwoorde keuzes te maken voor goed, verantwoord en duurzaam drukwerk.

AD Druk maakt deel uit van Adel Media, waarin DeltaHage en DigiPrint in Den Haag en Adel Print in Almere participeren. Voor u een vertrouwde basis voor de realisatie van drukwerk. **Uw drukwerk!**

AD Druk, binnenkort ook uw partner?